

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

VALIMIK

MURDETEKSTE

I

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

A-21013

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

VALIMIK EMAKEELE SELTSI
KORRESPONDENTIDE
MURDETEKSTE

I

gigi 15 - Antti Sella

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

**TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU**

SAATEKS

Meil on saanud pikaajaliseks, umbes sajandivanuseks traditsiooniks, et paljud ja paljud asjaarmastajad eri kutsealadelt ja erinevaist ühiskondlikest kihtidest võtavad erialateadlaste kõrval osa mitmesuguste rahvaluuleliste, etnograafiliste või keeleliste materjalide kogumisest. Teame, et juba Fr. R. Kreutzwald on kasutanud kaastööliste abi rahvapärimeste kogumisel. Tema kaasaegne akadeemik F. J. Wiedemann sai mitmelt oma kaastöoliselt eri kohtadest rohkesti väärtuslikku murdematerjali, mida ta kasutas kapitaalset „Eesti-saksa sõnaraamatu“ koostamisel. Erilise hoo saavutas nn. vanavara kogumine möödunud sajandi lõpul ja käesoleva sajandi algul seoses J. Hurda, M. J. Eiseni jt. tegevusega.

Paljude põlvkondade usina kogumistöö viljana on meil säilitatud tulevastele põlvedele märkimisväärselt suur hulk rahvaluulelisi, etnograafilisi ja keelelisi andmeid. Need rahva kaasabil talletatud materjalid ilmutavad selgesti, kui suurt ja sügavat huvi tunneb rahvas oma mineviku, oma esivanemate vaimse ja materiaalse kultuuri vastu.

Ka tänapäeval kannavad paljude kutsealade töötajad edasi eelmiste põlvkondade kaunist traditsiooni: jätkub keeleliste, rahvaluuleliste ja etnograafiliste materjalide kogumine. Need, kes tunnevad huvi eriti eesti keele vastu, on koondunud Eesti NSV Teaduste Akadeemia juures asuva Emakeele Seltsi ümber.

Organiseeritud murdekorrespondentide võrk loodi Emakeele Seltsi juures aastal 1940, esimesel nõukogude aastal. Üksikute keelehuviliste abi mõnesuguse murdematerjali (sõnavara, rahvapärase fraseoloogia jm.) kogumisel kasutati aga juba rida aastaid varem. Pärast Suurt Isamaasõda hakati 1947. aastal taastama saksa fašistliku okupatsiooni ajal lagunud korrespondentide võrku. 1955. aastaks tõusis Emakeele Seltsi kaastööliste arv kaheksa viie-

kümneni. Kaastöoliste hulgas on rohkesti õpilasi, õpetajaid, töölisi ja teenistujaid, kolhoosnikuid, kultuurilis-hariduslikul alal töötajaid, pensionäre jt.

Paljud eri kutsealadel töötajad on saavutanud murdematerjalide kogumisel silmapaistvaid tulemusi. Nii näiteks Aadu Toomessalu (Orissaare rajoonis), kes on elukutselt puusepp, on alates 1940. aastast kogunud Emakeele Seltsile murdetekste ja muud materjali kokku üle 2900 lehekülje. Märgitagu siin näiteks tema tööd „Vana-aegsest põllupidamisest“ (87 lk.), „Karjapidamisest“ (141 lk.), „Endisaegsest meeste käsitööst“ (170 lk.), „Vana-aegsed ehitused“ (264 lk.), „Muistsetest pidudest ja pühadest“ (192 lk.), „Endisaegse eesti elamu sisustis“ (95 lk.), „Saun“ (59 lk.), „Sepp“ (71 lk.) jne. Tema silmapaistvamate töödena tuleks esile tõsta „Pöide murde grammatikat“ (757 lk., 1951. aastast) ja „Tuulikuid“ (505 lk., 1952. aastast).

A. Toomessalu kõrval tuleb eriti edukate kaastöolistena viimaseil aastail esile tõsta veel teenistujat Endel Metsa Jõhvi rajoonist, loodusteadlast pensionäri Gustav Vilbastet Tallinnast, pensionäri Elfriide Siili Tartust, kalurikolhoosi liiget Marta Mäesalu Kilingi-Nõmme rajoonist, keskkooliõpetajat Karl Mihklalt Tallinnast, kolhoosnikut Rein Zirku Elva rajoonist jt.

Keeleliste materjalide kogumine toimub põhiliselt Emakeele Seltsi poolt koostatavate juhendite, küsitluskavade ja nn. keeleliste ülesannete alusel. Viimaseid, s. o. keelelisi ülesandeid, on kasutatud peamiselt sõnavaralise materjali kogumisel. Vastavalt ülesannetele on kaastöölised kogunud andmeid näiteks vene laensõnade esinemise kohta eesti murretes, kogunud murretest materjali kirjakeeles esinevate häälikuliste ja morfoloogiliste paralleelkeelendite kohta jne. Paaril viimasel aastal on erilist tähelepanu pööratud kohanimede ja ka koduloomade nimede kogumisele, millega on eriti innukalt tegelnud paljud koolinoored.

Sõnavaralise materjali kogumine ei ole üldiselt nõudnud pikeimat ettevalmistust ja sellega on edukalt toime tulnud ka 7-klassiliste koolide õpilased. Märksa suuremat ettevalmistust (sellega seoses ka suurt püsivust ja järjekindlust) nõuab aga murdetekstide kogumine ning ülevaadete koostamine kohaliku murde grammatilisest ehitusest.

Vilunud ja suurte kogemustega korrespondendid on aga selle

tööga hästi toime tulnud. Esimese sellealase tööna valmis 1950. aastal E. M e t s a „Kohtla murde grammatika“ (185 lk.). Suuremaist valminud grammatilistest ülevaadetest nimetatagu K. M i h k l a „Kose murde grammatikat“ (525 lk.) 1951.—1952. aastast ja juba mainitud A. T o o m e s s a l u „Pöide murde grammatikat“ (757 lk.) 1951. aastast.

Väga rohkesti (üle 10 300 lk.) on Emakeele Seltsi korrespondendid kogunud murdetekste mitmesugustel teemadel.

Murdetekstiks nimetame teatavasti murdekeelset jutustust, mis on täpselt kirja pandud konkreetse murdekõneleja, nn. keelejuhi jutustuse järgi. Üleskirjutatud tekstis peab olema fikseeritud keelejuhi tegelik keelepruuk, mis ühtlasi igakülgselt esindab antud murde omapära, s. t. annab edasi selle murde häälikulisi, morfoloogilisi, süntaktilisi ja leksikaalseid iseärasusi. Nende erijoonte täpsemaks edasiandmiseks kirjas tarvitatakse erilist märkimisviisi¹. Selle peab kaastööline ära õppima enne, kui ta asub murdetekstide kogumisele. Selle õppimine ja kindlalt omandamine nõuab aga küllaltki hoolt ja püsivust, esmajoones aga huvi töö vastu.

Emakeele Seltsi poolt on aastate jooksul koostatud rida küsitlus-kavu, et kaastöölisi abistada teemade valikul ja teatud konkreetse teema läbitöötamisel. Nii on kogutud murdetekste näiteks teemadel „Endisaegsest põllupidamisest“, „Muistsed söögid ja joogid“, „Endisaegsest meeste (resp. naiste) käsitööst“, „Vähi- ja kalapüügist“, „Jahipidamisest“, „Rahvarõivaist ja rõivastumisest“, „Endisaegse eesti elamu sisustis“, „Sepp“, „Saun“, „Rätsep“, „Vanaaegsed jutud“ jne.

Murdetekstid pakuvad uurimismaterjali mitmele teadusharule. Eelkõige on nad väärtuslikuks uurimisaineks keeleteadusele. Tekstid annavad üldiselt hästi ja õigesti edasi kohalikku murdelist kõnekeelt. Rohked murdetekstid ühelt ja samalt murdealalt võimaldavad saada põhjaliku ülevaate kohaliku murde grammatilisest struktuurist, selle häälikulistest, morfoloogilistest ja süntaktilistest erijoontest. Tekstide vajalikkus on eriti suur süntaksiküsimuste selgitamisel. On ju ainult elavas kõnes võimalik jälgida sõnade järjekorda lauses, sõnade omavahelisi suhteid ja lausefoneetilisi nähtusi.

Grammatilise struktuuri valgustamise kõrval annavad murdetekstid väga väärtuslikku materjali keele sõnavara tundmaõppi-

¹ Märkimisviisi kohta lähemalt vt. „Seletuseks“ raamatu lõpus.

miseks. Nad aitavad selgitada üldsõnavarasse kuuluvate sõnade tähendusvarjundeid, mis ilmnevad kõige paremini kontekstis. Väga olulised on vastavasisulised tekstid veel rahvakeelse erialase oskusõnavara tundmaõppimiseks. Näiteks tekstid teemadel „Sepp“, „Rätsep“, „Vanaaegsest põllupidamisest“ jt. sisaldavad rohkesti erisõnavara seoses nende töödega jne.

Murdekeele faktide tundmine (nii sõnavara kui ka grammatilise struktuuri osas) aitab tihti selgitada mitmesuguseid keele ajaloolise arenemise nähtusi ja keele arenemise seadusi.

Lisaks sellele on paljud keelejuhid vestnud õige ilmekas ning mahlakas stiilis, kusjuures on tarvitatud ohtrasti rahvapäraseid ütlusi, sobivaid kõnekäände ning huvitavaid võrdlusi. Ka see külg nõuab kõige suuremat tähelepanu.

Ei tohi unustada, et murded on üldiselt kadumas, rõhutatagu — kiiresti kadumas. Praegusel ajal võime täheldada paiguti suuri erinevusi kõige vanema ja keskmise ning eriti noorema põlvkonna keelepruugi vahel. Põlvkondade vahetumisega kaovad arhailised murdejooned jäädavalt. Keele ajaloo selgitamise seisukohalt on aga tarvilik kõik need kaduvad murdeelemendid fikseerida ja säilitada uurimismaterjalina.

Murdetekstide tähtsus ei piirdu aga üksnes keeleteadusega. Sisu poolest võiksimed tekstid tinglikult jagada kolme suuremasse rühma: olustikulis-ajaloolise, etnograafilise ja rahvaluulelise sisuga murdetekstid. Tavaliselt sisaldavad teataval teemal kogutud tekstid kõiki neid elemente. Olenevalt sisust võivad murdetekstid pakkuda väärtuslikke andmeid ajalooteadusele — teatava konkreetse ajaloolise sündmuse või üldise olustiku valgustamise teel; etnograafiales — teatava tööala või ehituste, esemete jne. üksikasjalise kirjelduse kaudu, ja rahvaluuleteadusele — rahvalaulude ning -juttude ja muinasjuttude näol. Samuti pakuvad murdetekstid tihti huvitavaid ja olulisi andmeid ka teistele teadusaladele, nagu näiteks jutustused endisaegsest põllupidamisest — põllumajandusteadusele, jutustused rahvameditsiinist — arstiteadusele jne. Harilikult teenindab sama tekst mitut eri teadusala.

Rea aastate jooksul on Emakeele Seltsi murdekorrespondentidelt saadud mitmesugust murdematerjali kokku üle 23 000 sõnasedeli ja üle 16 000 lk. Need materjalid, nii sõnavara, murdetekstid kui ka grammatilised ülevaated, annavad väga väärtusliku lisa murdekogudele ja sellega meie murdeuurimisele üldse. Tänu korrespondentide kaasabile on likvideeritud mõnedki lüngad murdekogu-

des. Mitmelt murdealalt on korrespondendid kogunud murdematerjali sadu lehekülgi, Kaarmast, Jõhvist ja Rõugest aga isegi üle 1000 lehekülje.

Edukas murdekogumine eeldab kõigepealt tihedat kontakti kohaliku rahvaga. Korrespondendid märgivad, et kohalikud elanikud on nende töösse suhtunud alati arusaavalt ja kaasaaitavalt. E. Metsa ühe kaastöö („Saun“) tiitlil leiame märkuse „Oma unustamatu keelejuhi Toomas Lauri mälestuseks“. Kaastöö motoks on sama keelejuhi sõnad: „*Tule jällä tagasi, kui sul miski on küsida, mul on tõest ia miel, et sa seda tüäd tied*“. Eks kajasta need sõnad rahva sügavat arusaamist murdekogumise vajalikkusest ja tähtsusest!

Nagu eespool märkisime, on Emakeele Seltsi kogudes korrespondentide poolt kogutud väärtuslikke murdetekste rohkem kui 10 300 lehekülje ulatuses. Seni on need olnud kättesaadavad ainult suhteliselt kitsale keeleteadlaste ringile. Ometi pälvivad nad meie kõige laiemale avalikkuse tähelepanu. Seda arvestades on Emakeele Selts võtnud oma töökavva avaldada lähemate aastate jooksul rea valimikke korrespondentide poolt kogutud murdetekstidest, millest käesolev valimik on esimene. Sellesse valimikku on koondatud neljalt eri murdealalt enam-vähem olustikulise ja ajaloolise sisuga tekste. Avaldatavad tekstid valgustavad üksikuid lõike eesti töötava rahva elust, alates feodaalajast ja lõpetades kodanliku Eesti ajajärguga. Mitmed murdetekstid jutustavad rahva otsesest võitlusest oma rõhujate vastu. Murdeteksti „Talurahva ülestõus von Sengbuschi vastu Karja mõisas aastal 1905“ avaldamisega tahtakse omalt poolt tähistada viiekümne aasta möödumist 1905. aasta revolutsioonist.

Valitud tekstide kaudu on püütud esitada üldiselt kõige vanemale põlvkonnale iseloomulikku murret. Sisulistel kaalutlustel on valimikku võetud kose murdest üksikuid tekste, milledes esineb tunduvat kirjakeele mõju (näit. tekstid nr. 14, 15, 19). Nimetatud tekstid pärinevad keelejuhtidelt, kes on elanud juba pikemat aega mujal. Mõningaid ebajärjekindlusi esineb ka Kohtla-Järvelt üleskirjutatud tekstides, kuna kaks keelejuhti on pärit Narvast, kuigi nad on pikemat aega elanud Kohtla-Järvel.

Tekstide järjestamisel valimikus on võetud aluseks eesti keeleteaduslikus kirjanduses tavaks saanud murrete esitamise järjekord: kirde-eesti rannamurre, põhja-eesti murded ja lõuna-eesti murded.

Murdetekstide valimiku avaldamisega antakse rahvale tagasi see, mis teadus on rahvalt saanud. Valimiku koostajad loodavad, et tekstid leiavad avalikkuse poolt heatahtlikku vastuvõttu. Tähelepanu tohiks nad paeluda ka meie õpetajate ja koolinoorte poolt. Vahest aitavad nad paremini mõista üht või teist nähtust eesti töötava rahva minevikust, tema elust feodalismi ja kapitalismi aja järgul. Samuti tohiks tekstid olla abimaterjaliks eesti murrete tundmaõppimisel eriti kõrgemais õppeasutustes.

Murdetekstide avaldamine oleks ühtlasi tagasihoidlikuks tänuks nendele paljudele usinatele kaastöölisele, kes suure püsivuse, hoole ja armastusega on kogunud väga mitmesugust murdematerjali, ja nendele paljudele ja paljudele keelejuhtidele, kellede otsese kaasabita ei oleks meil talletatud nii rohkesti väärtuslikku ja ainulaadset murdematerjali. Valimiku koostajad oleksid õnnelikud, kui käesolev valimik suudaks innustada seniseid kaastöölisi nende edaspidises töös ja kui see suudaks tiivustada mõnd uut keelehuvilist murdematerjalide kogumisele. Töö ja vaev, mis sellele kulutatakse, ei kao. See jääb püsima sajanditeks meie tulevastele põlvkondadele!

I. KIRDE-EESTI RANNAMURRE

MURDETEKSTE PÕLEVKIVIRAJAJOONIST

Kogunud E. Mets.

1. Põlevkivi avastamisest.

Küla mehed leitsid. Sie oli enne külamieste maa. Ma kuulin, et tie ääräst leiti. Tallinn-Narva maande ääräst, Kohtla-Järvält üks kilumieter umbes Narva puale menna. Siis räägiti sedasi, et oli vahitud ja ei tia mis on ja oli pandud ahju ja nähti, et põles. Siis räägitasse viel, et karjatsed olid leidand ja teind omale neist karjamaale ahju. Ja tegid siis tule alla ja — sie oli siis õhta iel ja jätsid tule alla ja läksid kodu. Ja ommiku olid tuld jällä karja ja ahi oli ära põlend. Kuda se nüüd oli, aga säält kohast nad pidid leidma, sest et esimine auk tehti sinne, ei tehtud vaprikute juure, kuhu pera¹ karierid² tehti. Esimine pruavi auk on Järvä vallamaja juures üks kilumieter maad Järvält. Nüüd on küll linn juba säält. Säält siis kõige enne puuriti ja nied pruavid saadeti Pieterbori. Ja Pieterborist siis olidki old nied mehed ja juhatajad, kes siis otsisid ja puurisid. Külas räägiti, et otsivad seda kive, mis põleb. Kuskil kaugemal, aga ikke siin ümbruses, oli tehtud reijetua ahi. Arvati, et on pruun paas ja ia pehme teha. Reije ajal õli maja maha põlend — ahi läks põlema.

Siis saima kättä ühä vana lokumobiili katla ja luapisima selle kivi täis ja tule alla. Ja nüikaua kütsima, kui kivi sulas. Siis tehti pruavi vaprik. Siis oli tiada, et õli saab.

(Juhan Postima, 71 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

¹ pärast; ² karjäär 'lahtine maapõuevarade kaevandamise koht'.

2. Tööstuse asutamisest.

Kui mina tulin siija, siis veel mitte midagi ei olnud. Üks igavene sua ja metsa võsa. Viis veduri oli siin Lilleküla otsas. Ükski ei tüütand, poisikesed olid pisemad osad kõik ära korjand. Mina sain siis sest ülämast, juhatajast, akka nüüd neid siis parandama. Kudas sa parandad, mis sa peitli ja aambriga tied? Kaks tükki saima siiski korda. Siis akkati lahtisi karierisid tegema, siis need vedurid tõid siis paasi ja kivi karieridest välja. Perast tuli osasid, siis sai tehtud korda puha.

Igasugusi kuradi päivi saand näha. — — — Kolmkümänd kolm aastat sai siin tüäd teha. Nüüd olen seitsekümänd üks kahe pääl. Kaks aastat olin värstuas, kaks aastat olin maa all sepp, teritasin kirka otsi. Muidu olin kõige aja vedurijuht. Juba enne kui siija tulin, sõitsin laijaruapase veduriga. Üks platvorm oli alguses, sellega sai viatud ja sõidetud. Raud tie tehti Kohtla jaama, seda vahet perast sõitsin laijaruapasega. Ükskord jäi see platvorm Naissaare³ juure tie päälä. Üäsä pimedas tulin Järvält, üks klass vagun oli ka, see oli taga. Sügis oli, pime kui kott, ühähõrra käis üks lärakas, läksin saadanale selga. Siekord oli parajast suuri saksu Tallinast siin, tulin neid jaama tuama. Vedur tielt maas, platvormi ots ka, mis sa tied kuradile. Saksad läksid jala jaama. Üks pisike lamp oli veduri küljäs, vett ädaperast nägid, inimisele võisid selga ajada, midagi ei paistand.

Igavine sua oli jah, nüüd on suur linn. Paigute oli nii tüma, et ei pääsind läbi. Noh külamieste karjamad ja einamad ja põllud. Suuremb jagu karjamad. Karierid tehti sisse siis ja maaalune akkas tüälä, siis tõmbas maa kuivast. Kõik see lüüdi karieerisid täis. Perast luabiti see musser⁴ karieri tagasi ja muld päälä, tasasest ilusast, ja nüüd on majad ja tänavad ja aijad. Alt on kõik läbi sositud. Siis kui maa alle mendi, siis jäi see lahtiste karieride asi sõisu.

Talu majades olima korteri. Sie maja, kus mina olin, on veel alles rahvamaja taga. Kaivik⁵ ostas maa ära kõige majadega, majadest saidki korterid estest⁶. Perast, siis kui juba ehitati uusi, siis vanad lõhuti jällä maha, kui jäid ette. Suur tüä oli küll. Küll siin on tüäd tehtud, enne kui siit midagi on saama akkatud.

(Juhan Postima, 71 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

³ Ühe tööliselamu nimi; ⁴ musser (siin) 'lähikaevatud maa' (< vene mycop); ⁵ kaevandus; ⁶ = esiteks.

3. Töölesaamisest.

Alguses ma siin ei old. Perast, kui oli juba piakuntur, siis ma tulin. Suur kuntur üäldi enne. Iga ommiku oli siis rahvas kunturi kojast. Kes uatas säääl, kes oli siis veravas ehk tiab kus tie pääl, kust nief osakonnajuhatajad tüälä tulid, et saab ühtä⁷. Ega valitseda⁸ saand, tegid siis enne mis tegid ja mis ammet sul oli, oli tarvis, võeti, läksid sinne, kuhu pandi. Mõni ommiku võeti, mõni ommiku ei võetud, kuida tarvis oli. Aga kõik seda karja, mis iga ommiku uatas, küll ei võetud. Suurem osa läks ikke tagasi. Võeti üks, kaks, no võeti kolm ka, kui sie ommiku ülttä võeti. Tutvus luges ju ka, said meistriga ehk kümmikuga iast läbi, — said tiada, et kieggi kuski lasti lahti, rääkisid kümmikule, kümmik siis õijendas seda asja nii, et kes sul siis oli, vend vai sugulane, saatas sõna, las tuleb tüälä. Ei old vaja kätja passimas ega uatamas. Ommikute sai nähä, kui nief ülämused tulid, siis siin ja säääl siis inimesed püütsid jut-tule. Oli mies, rääkis paar sõna, ei old, ei teind sust väljagi, läks edesi. Läksid siis täma taga kunturi, säääl oli oma neli-viis inimest juba ies, mutku tule tagasi. Mina olin nuar poiss, ei old viel täisialinegi, kui tahin saada värstuppa poisist⁹. Läksin ka suure kunturi, säääl pali¹⁰ rahvast ies, no uatan ka, vahin, mõni tuleb naeru nägu piast, valge paber kääs ja lähäb ambulantsi. Tõine tuleb tuskase näuga ja lähäb kohe menema, kolmas tuleb, kästi omme tagasi tulla ja nii nad marssisid seda vahet. Läksin ka sisse, kieggi ei küsind asja, akkasin siis ise rääkima, et kas ei saaks, et värstuppa tahan ja nuar küll olen. Saadeti siis värstua juhataja juure, et mine räägi, aga ega ta ei taha. Läksin siis sinne, juhataja ei old säääl. Üks vanem mõistlik mies siis õppetast mulle ka, et kui tüälä tulla tahad, siis tule ommiku vara ja püijä juhataja tiepääl kinni, kui tuleb ommiku tüälä. Akkasin siis käimä, aga mis sa iñg käid, pime ommiku, sügisene aig, ei tunne ka juhatajada. Ei mäläta, kas neljande või viijendē vuari ajal sain siis ühtä. Ei ole vaja, tule omme ommiku kunturi, agu ehk siis on, aga suurt luatust ei ole. Teine ommiku siiski läksin kunturi. Oma kümmä inimest oli järjekorras uatamas — säääl oli minusugusi nolkisid ka. Paaril ommiku olin ka esimene, aga ei võetud. Viimast siiski sain. Sinne küll ei saand.

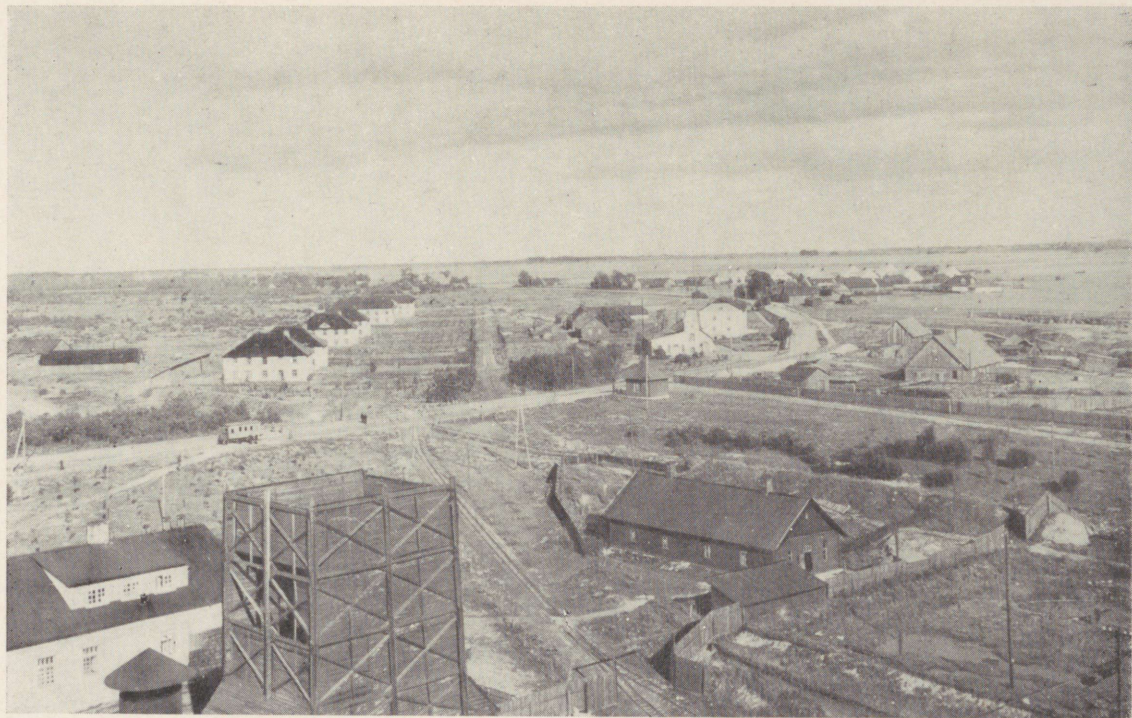
⁷ kokku; ⁸ valida; ⁹ = poisiks (saava käände lõpp on murdes -st); ¹⁰ = palju.

Aga arst ütles, et sa poiss ei kõlba. Siis, kui sain täisialisest, siis sain maa alle päävä tüü. No mis minusugune poiss sääl pidi tegema. Kümmä päävä vist olin, siis panin putked. Perast sain siis teise kohta. Jah, oli pisikene viga, arst ei võttand vasta, tie mis tahad, mene kuhu tahad. Aga elada tahid, kuhugi pidid saama. Mene sulasest. Sie oli õnnega kuas, kes sai tüälä ja sie pidi ka siis küünte ja ammastega kinni oidama oma kohta. Tüält lendamine, sie võis tulla tunni päält ja sie oli pali lihtsam kui tüälä saamine. Kui tüäd ei laiendatud, siis uadatigi ju nende asemele, kes lahti lasti. Kõige rohkem võeti karieri ja maa alle ja platsvormile naisi, aga iga tervis ei pidand sääl vasta. Elivapriku pigimehest, tuha puḡkri ja neije kohtade vahest õnnestas, mustemad ja raskemad tüäd vaprikus, aga õle mies ja võtta vasta, ütlä aiteh, et said senegi¹¹. Parema kohtade päälä läksid inimesed nii, et ei tiagi kuda. Tõine asi, kui oli läbisaamine nii ia, võeti platsipäält ja pandi parema kohta. Aga nagu kunturi, — no paljukese sääl neid ammetnikkusid oli ja kui ka viimasel ajal oligi juba rohkem, no sinne ei üäldud küll võõrale, et koht on vaba.

Kõige rohkem luges ikka tutvus. No suure mehega, nagu juhataja ise ja intsiner ja osakonnajuhataja, neijega oli küll raske tuttavast saada, aga lihtne kümmik, senest aitas ka mõnikord, meistrist maksa rääkidagi. Ja eks sie tuld sellest ka, kuda nied veiksemadki ülämused jällä piapugaritega¹² iad sõprad olid. Kui olid ikka vaenujalal, ei võetud kuuldagi, mis talle rääkisid vai keda sokkutasid tüälä. Inimesi oli ju nii palju pakkumas, valitseda võis, võeti keda taheti. Ükskord oli nüisuke lugu, mies sai pinsiinivapriku ülämaga ühtä, meistri kaudu oli saand tiada, et võetasse üks mies juure. Räägib ülämale ja üläm ka nõus, käsib tulla omme ommiku, et ma annan paberi ja lähäd kunturi ja üläomme tüälä. Mies lähäb tõine ommiku, üläm ütläb, et ma sain uue. Aga midagi ei old parata.

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

¹¹ = sellegi; ¹² peanorijatega, s. t. suuremate ülemustega.

Kohtla-Järve üldvaade 1933. aastal

ENSV TA Ajaloomuuseumi fotokogu

Vaade lahtisele karjäärile

ENSV TA Ajaloomuuseumi fotokogu

4. Esimesed ehitised.

Kõige enne, kui kaivik tüälä akkas, ehitati üks pisike kuntur, kus akkati tüälä palkama inimesi. Üaldi „Kase kuntur“. Kase õli üks üläm kümnik. Siis tehti Sameli talu karjalaut vai sara, mis ta oli, sellest tehti siis rahamaksamise paik. Sie kutsuti „Tolguvi saal“. „Kase kuntur“ tehti ka Sameli majast. Piedrovitsa talu majast ja aitadest tehti siis naistele ühüskorterid. Kõiki seda lobudiku kutsuti „Must Kass“. Siis ehitati üks perekonnakorteritega puust maja „Viktuarija“ Kohtla-Järväle ja Kohtla-Järviä ja Kohtla jaama vahele kesk einamale jällä üks puu maja perekondade jaust, sie ristiti „Naissaar“. Talud osteti ära ja siis nied majad ja laudad ja aidad, mis sääl pääl olid, nied siis parandati ja tehti riingi kunturitest ja tüäliste korteritest¹³. „Naissaar“ ja „Viktuarija“ olid esimised, mis uued ehitati.

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

5. Rajoonide nimetused ja nende tekkimine.

Siis, kui kaivik juba suuremast tüälä akkas, siis akkati majasid juure tegema. Siis ehitati ports puust majasid ja kvalimaja ja pandi siis nimest Kualiküla. Siis tehti viel puust majasid, sie õli siis Lilleküla. Sie nimi pandi sellest, et sääl kasvatati palju lilli — igal korteril oli tükk aja maad. Kolmas ports puu majasid ehitati Lilleküla juure kohe, sie õli Sikkupill. Sie nimi tuli jällä sellest, et sinne sigis inimestele palju kitsi. Siis kui lahtistest karieridest saadi juba rohkem paat, siis tehti paasist majasid. Vapriku juure tehti neli maja, kus kõige rohkem oli suitsu ja tahma. Sie on Suitsüküla. Uue kvalimaja puale alla kahelepuale tied tehti Ädakülä ja vaprikust juba kaugemale Siidisukka. Siidisukkas elasid ülämäd ja kunturirahväs, kel ikka siidisukkad jalas olivad. Sie oli kõige ilusam küla Kohtla-Järväl, puijestie keskel nagu nüüdki. Tüäläline sinne korteri ei saand, sääl olid tähtsamad mehed. Siis ehitati viel kaks küla Pavandu ja Vaheküla. Pavandu on siit Lügenuse puale menna ja Vaheküla on Järviä ja jaama vahel. Vaheküla nimi tuli sellest. Ädaküla ja Pavandu nimed, kust nied tulid, seda ma ei tia. Pavandu

¹³ = kontoriteks ja tööliste korteriteks.

nimi on küll juba vanast ajast tuntud, sääl oli Pavandu kõrts. Pavandu nimi pandi siis sene vana nime järälä. Rohkem siis enne ei old. Oli nied kaheksa küla ja „Naissaar“ ja „Viktuarija“. „Must Kass“ on nüüd lahutatud maha.

Kõige vanem küla on siis Kualiküla ja Lilleküla ja Sikkupill. Nied kolm on kohe jorus ehitatud. Siis Suitsüküla ja Siidisukk ja Ädaküla. Pavandu ja Vaheküla on kõige uuemad külad.

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

6. Päevatöölised.

Nüüd on tüä tükkitüä alusel. Iga mies tieb kuda jõuab ja mida rohkem ta tieb, seda rohkem ta ka saab. Enne oli sedasi, et nagu karieris ja maa all oli ka tükkitüä, aga suuremjagu oli ikke päävatüä, Üaldi platsi mehed. Sie oli sedasi, et igal suuremal vaprikul oli oma plats. Elivaprikuplats, pinsiinivaprikuplats, rahvoinatsijuani-plats, vie-eraldajaplats ja siis viel planierimisetüälised, mehed ja naised. Neije platside pääl olid siis platsi mehed, iga platsi pääl oma krupp ja nied olid siis päävatüälised. Neil oli kindel palk, palju nad siis tunnis said, kas nad siis tegid sääl midagi vai ei. Sie oli niisuke koristamise tüä ja nokkitesivad, mis kättä said. Ja igal suuremal platsil oli oma meister. Veikema platsi mieste ülä siis jällä valvas selle vapriku, kelle plats oli, selle vahetuse meister. Kui siis tuli kiiret tüäd, nagu pinsiini, elide ja pigi laadimine vaguni, siis kaubeldi sie tüä tükkiiviisi. Meister ütlläs, et vot, vagun maksab niipalju ja tehke ära. Aga muidu oli päävatüä. Ja siis oli ka viel tükkitüä, kui juhtus kustki linnast autu tulema ja tahi¹⁴ eli vai midagi. Aga neil inimestel, kes puhastasivad vapriku platsi ja planierisivad, neil tükkitüäd ei tuld. Pottsepad ja niisukesed mehed olid ka tükkitüälised. Siis nied platsimehed tulid ommiku kõik kokku ja meister muidugi siis andas igaühälä ka ikke midagi teha. Aga iga platsi miestel oli siis kusagil nisuke konkar¹⁵, kus suurem ülämus ei käind ja ei tiand tulla. Ommiku siis igaüks vahtis oma tüä järälä, mis teha tuli ja vajus sinne. Sääl siis istusivad ja suitsetasivad ja loriesivad siis juttu. Vahel tuldi siis üksaaval tüäjuure, koppiti vai kaivati nattuke ja jällä tagasi. Ja kui ei old midagi varjulist kohta, siis mendi vapriku sisse ja kordamüädä üks pidas siis vahti, et suu-

¹⁴ = tahtis; ¹⁵ nurgatagune, varjatud või kõrvaline koht.

rem koll¹⁶ ei tule päälä. Kui meister vai kümmik oli ia mies, siis oli platsimiestel ia elu. Meister kihutas siis õigel ajal mehed lagedale, kui oli suuremaid saksu tulemas. Tehti ka sedasi, et üks-kaks miest korruga olid lagedal midagi kobistamas. Selle-iest pidid mehed aga palgapäiväl meistri mieles pidama. Ja siis oligi sedasi. Kui tuli platsile uus mies, siis kõigepäält vahiti, mis mies sie ka on. Ja kui sie mies neile ei mielind, siis räägiti meistriga kokku ja meister pani juhatajale ette ja mies lasti lahti. Ja kui ka lahti ei lastud, siis sie uus pidi selle platsimieste iest tegema ja meister kihutas täda ühtä valu taga. Teised mehed istusid päävad otsa ja rääkisid juttu, aga tämale meister aga otsis tüäd. Aga mis sa teha said. Läksid kaibama, anti sulg¹⁷. Uusi oli tulemas küll ja küll. Ja sie tuli sellest, et kui sa meistri ei määrind,⁸ pidid tegema tüäd nagu vana elajas ja kõige mustemad tüäd anti sulle ja paha olid pääläkauba. Kui aga tahid meistriga ia olla ja tüälistega ka, siis esimine palk pidi minema liikudest ja kolm-neli palka tagand järälä. Ja ega siiski saand neid unestada: iga palga ajal tuli ikke konu teha ja meistrile topka lõuga viskada¹⁸. Siis akketi sust pikkapäälä nüisama lugu pidama nagu vanematestki miestest. Ja mida rohkem sa meistri jõutsid mieles pidada, seda kergemb sul siis õli ja seda ruttem sa ka siis tõusid kõrgemale. Ja mida rohkem sa tõisi tüälisi juatada¹⁹ jõutsid, seda rohkem sulle õppetati neid nõksusi ja vigurid, mis neil olid, kas siis•tüäga vai siis viilimisega. Ja tüājuures on juba tähtis, et sa neid nõksusid oskad, ja kui ikka juba lükkäsid suure raspliga, et enam ei viilind, siis ka võisid üäläda, et ma õlen nüüd õppind platsi mies. Kui võttama näitusest täijä vaadi vieretamine. Sie tüä on kerge, kui sul nied nõksud on pias, aga sa tappad enese viimast maha ja nääd irmsa vaiva, kui oma tuare jõuga tahad seda teha. Nii on ka ütläma kärrutamine, laadimine, et rindude alust ei venita, et kärru lauapäält maha ei viere. Igal tüäl on omad pisikesed nõksud ja milla sa nad õppid, kui keski ei õppeta.

Aga uus tüäliline ei saand ju seda palka, mis vana sai, ja igaiühäl ei old võimalik määräda. Siin oli küll sedasi, et kui tegid palgapääl meistri ja tüäliste nenad elisest²⁰, siis oli läbisaamine ia. Ja siis juhtuski nüisuke si asju, et oli kuhugi parema kohta vaja üht miest, meister pani ette ja olidki sies ja platsile tuli jällä uus. Egas muidu,

¹⁶ s. t. suurem ülemus; ¹⁷ s. t. vallandati töölt; ¹⁸ s. t. tuli meistrile viina osta; ¹⁹ = joota; ²⁰ s. t. kui ostsid neile viina.

mõni oli aastaid juba platsil tüäl ja kuhugi parema kohta ei saand, aga mõni oli paar-kolm kuud ja sai kohe.

Päävatüälise elu oli kõige aja nagu üks juaks kellegi iest, siit nurgatagand vahtis üks, siit vahtis tõine. Õhta olid ikke kaelasuaned aigid.

Ligidalt inimesed, kui ikka enne õhtast vilet koju ei saand iivada²¹, ei old sie enam arilik asi. Üaldi, jäin vilevahele. Vilevahelejäämisest kutsuti küll seda ka, kui ommiku ei jõtud enne vilet tüä juure. Talvel üaldi jällä, et tie tüäd ja külmäta, süä ja igista, et tüä ei tie suaja, aga süämiseга tuleb palav.

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

7. Tükitöölised.

Tükkitüälised olid jällä omaette mehed. Nied valitsesid oma kampa ikka tugevad mehed, et kõik ühtviisi tegid ja kiegi sarve ei vedand²². Olid laadijad ja müüritegijad, tegivad ahjude alusid ja korssna jalgu. Nämad meistrist ja kümmikust suurt ei ualined, rapsisid elu iest niikaua kui väsisid, siis puhkasid vähä ja läks jällä lahti. Naerasid platsimehi, et on kui päävavargad.

Karieris aga ja maa all tuli tõine jutt jällä. Sääl olid jällä nied mehed, kelle anti paremad tükkid kättä ja kelle ei antud. Kõige enne olidki lahtised karierid, kus nüüd on sie südalinn. Sie maa oli kõik karierisid täis enne. Kaks miest oli iga tükki pääl. Sääl said mõned mehed raha, mõned ei saand midagi, praagiti su tüä ära ja saadeti niisukuse kohta, kus midagi ei tienind. Kümmikul oli ju tiada. Kus õli kõrge²³ karier, sääl tienis rohkemb, aga nagu metsa karier, sääl õli pehme punakas kivi, tõsta vai kühõliga. Sääl ei saand midagi, kolmas sort ühtä valu. Sie õli madal karier ka. Südalinnas, kus nüüd kohvik on, selle ies oli kõige kõrgem karier, neli sülda kõrge ja kus aptek on, sääl oli kolm ja kolm ja pual sülda kõrge. Neis karierides oli kõige rohkem esimist sorti.

Kraana tegi enne sügava kraavi ette. Sie põhi puhastati ära ja tehti sinna põhja raudtie. Siis kraavi kaldast akketi esiga menema. Oli kahe kuni nelja süllased esid. Kaks kuni neli sülda pikk ja sülda pualteist lai. Karieri põhja pandi pukkid ja neije päälä lauad

²¹ iivama 'vinnama, tõmbama', siin: 'venima, minema'; ²² s. t. ei laiselnud;
²³ s. t. sügav.

ülä karieri, põigite. Maa ja musser²⁴ kärrudati teisele puale kaldale. Kui esi jäi madalast, siis tehti pukkid madalamast. Vedur käis karieris pukkide vahelt. Kui enam ei saand allapuale lassa, et lauad jäid veduri korssna kinni, siis korjati lauad ja pukkid ära ja siis luabiti ülä. Esimine sort kivi oli puhas, sääl pold paat ulkas. Teine sort kivi oli vaesem, sääl juhtus olema paat sies, sie luabiti ülä, kus musser ja maa oli kärrudatud. Sordirouhka²⁵, sie tuli sortierida, sie oli paas ja põlev²⁶ segamini, sie paas tuli luapida ka ülä. Sordirouhka oli kolmas sort kivi. Valge ilus paas läks vagunetti, selle iest saadi maksu. Aga kui aga kümniku silm vältis²⁷, läks sordirouhka ajal ja teise sordi kivi ajal paas ka vagunetti, et välkus. Vagunettide iest õli maks, ega ülaluapimise iest midagi ei saand.

Kui kõik said oma esid vai tükkid nied kutsuti, kui kõik said põhjani võetud, siis tõsteti tie jällä edasi kalda puale ja karier jäi nüüd laijem, nüüd kärrudeti ja luabiti musser ja maa ülä tie karieri, nõndat siis täideti järk järgult karier taga kinni ka. Kraavi kalda müüda mõõdeti iga paarile oma tükk kättä, palju siis inimesi oli, nii kaugele tuli mõõtada. Siis pandi pukkid ja lauad jällä tagasi ja akkati uut esi võtma. Tied olid viletsad, mõnikord oli terve kive rong ümbär ja vedur ise ka tielt maas. Siis tuli appi menna, sie oli jällä aja raisk, senest maksu ei saand. Sie karieri vedur kutsuti siis Järvä suss. Kui mõni jäi oma esiga maha ja teised kõik said valmis, siis pandi kari mehi sinna tükki päälä ja tasu jagati kõigi neije vahel ära. Seda kõige rohkem kartsid, iga paar püüdas ikka nii ruttu kui sai, et teistele jalgu ei jää. Sie oli raske tüä, mitmed ropsisid sääl endasid vigasest. Talvel oli kõige ullem, maa pani jää²⁸. Siis kui sordirouhka kord tuli vasta, siis tehti õhtate eside päälä tuled maha, sordirouhka päälä, et üäsi ei pane liiga kõvast jää. Sordirouhka on paega segamine, sie ei lähä põlema. Siis tinamendiga²⁹ ei lastud. Kui tuli suur kivi vasta, siis lasti seda ühtälugu allapuale kuni karieri põhja ja nied siis lõhuti purust, muidu jäid tie ette, kui tie tõsteti edasi. Sedasi siis tehti karieris tüäd. — — —

Karieri sai tüälä kaunis ruttu. Sinna võeti rohkem ja sääl oli nii, et sääl tuldi ja mendi. Igaüks ei teind sääl läbi. Igaühä pia ei kannatand kärrutatagi sääl oma kolm-neli sülda kõrgel ülä karieri.

²⁴ vt. seletus lk. 10; ²⁵ sordirouhka 'sorteerimist vajav põlevkivi' (vene сортировка); ²⁶ põlevkivi; ²⁷ s. t. kui kümnik ei pannud tähele; ²⁸ maa külmus, jäätus; ²⁹ = dünamiidiga.

Kitsad lauad olid ja nied nõtkusid ka viel. Mõni sai surma ka, tuli kõige kärruga ülavõlt alla. Kes juba tias, lasi aisad lahti, kui kärru akkas langetama, kärr tuli karieri põhja, et pilpad taga. Ega allgi kiita õld, kes aakisid. Alati pidi ülās vahtima.

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

8. Laadijad naised.

Suss tõi siis nied vagunetid karierist platsvormile, sääl siis naised laaditi vagunite³⁰. Piene kive vaguni pääl õli kaks naist ja esimise sordi pääl neli naist ja ekstra pääl kuus naist. Naised tulid ommiku tüälä, suve aig kui õli, jakk igaühäl seljas, panivad nied maha. Mõned naised läksid kümmiku juure ja näitasid kääga, kus neije jakk maas õli. Kümmik tegi siis asja, ulkus ka neije jakkide juures, viimast istus ühä jakki juure maha, võttas jakki taskust soru omale põue. Läks senega välja. käiku vai kie tiab kuhu, vähä ajapera tuleb ja kõkketab ise, jua sarved suajad. Siin õli, kui mina sääl õlin, üks Tetres. Nied naised, kel midagi tuua ei läbänänd, nied ikke naereti³¹, et tetre jua kutrutab, kui tuli jua silmad krillis.

No karierist tulid vagunid ka ninda, kuda laaditud õlid. Siin vagunettis õli esimine sort, sääl õli tõine sort, kolmandes õli siis kas sordirouhka ja kuda õli. Karierist õlid paar miest ka kaasas siis tühändammas. Kümmik siis, et vot, tühändaga esimine sort siije, tõine sort siije, sordirouhka siije maha ja mehed tühändeti ja mendi menema³². No eks kümmik tiand nüüd. Üttäl kõhe sene kruppile, kust viina sai, et teije siije esimise sordi päälä ja teije sinne kolmande päälä. Nied kruppid õlid kõige aja ühäd. Õli üks kuuenaise krupp, sie õli alati üks. Siis õlivad neli naist kruppis ja kaks naist kruppis. Kui ei õld esimise sordi laadimist, siis tehti esimise sordi krupp kolmest vai sie ekstra krupp, kus kuus naist õli ja esimise sordi krupp pualest. Kui sie tüä valmis sai, siis mendi jällä oma kruppi tagasi. Jua lõunepaiku kümmik istub jällä ühä jakki juures ja kobab taskust ja torkab põue omale. Ega siis viina üksi tuadud, sääl õlid munad ja võid ja vorstid ka ikke saguskast.

³⁰ naised, laadised, vaguneid; ³¹ need ikka naersid; ³² mehed tühjendasid ja, läksid minema.

Laadijad naised

ENSV TA Ajaloomuseumi fotokogu

Platsvormil õlid päivätüüliised ka. Nied siis puhastasid tied ja planierisivad seda platsi. Järvä küläst käis kaks naist päivä tüäs. Tihti päälä sai nähä, tulivad ommiku tüälä, tōisel õli pualtuap viina pōues ja pakk ja tōisel jällä sorukouhka³³ ja pakk. Salamiste siis torgeti kümnikule õlma. Ja siis sie õli iga päiv. Tulivad ommiku tüälä, vahtisivad vähä aig ringi ja kadusivad. — — — Aga siis sai vahtida, kui mõni tōine naine läks kuhugi vällä ja jäi vähä kauast, siis kümnik kisendas ja sõimas, mis irmus, vahi, et kallale tulemas. Aga neije kahe naisele üks must ega valge ei lausund, kas nad tegivad midagi vai ei tehned³⁴. Aga nüüd eks naised kurjad nähnäd³⁵, et tōine tuab ikke pualtuapi kõrraga ja tōisel on jällä sorukouhka ja tōine naine õli ka pikkemb ja tōine õli lühämb, eks naised pōrgulised ristindki neile ka sene pikka naisele pualtuap ja lühükesele sorukouhka. Ja õlivad näväd³⁶ nindakaua, kui mina säääl tüäl käisin sie kaheksa aastat, muud nime neil ei õld kui Pualtuap ja Sorukouhka. Ja naised tiasivad ise ka, neije kuuldes üäldi, aga ei neije asigi sie õld. Mis neil, kui aga said vedeleta. Ja ega sie suvel üksi õld, talvel siis jällä torgeti pudel kuhugi vahele ja üäldi kümnikule, et mene võtta nüüd vällä ja ise jällä mendi kuhugi suaja nurka. Aga midagi teha ei õld, küll neil naised õli südämäd täis ja kriuksutasid ambaid, midagi. Ninda õli siis laadijutel ka. Iga õhta siis kümnik õli ninda sopsus³⁷, et aiva taarus. Noh, saivad nied vagunid täis, tōised laaditi³⁸ kolmat sorti, näväd ekstrada, tulivad uued vagunid ette, kümnik, et teije laadiga nüüd siis neljakeste esimist sorti, nied laadivad nüüd ekstrada. Kaks naist tuleb sääält neile appi. Pani nied jällä laadima ekstrada, kelle jakkitaskust pera sai pudeli kättä. Ja ninda sie lugu käis iga päiv. Minu kruppis õli kaks naist, meije ei saand ilma pääl muud kui laadisimma aga sordirouhkada. Mõnikord siis, kui tuli pali ekstrada, et võeti sinne kruppi avist³⁹, kus neli naist õli, siis saima tienida, aga seda juhtus ninda arvast, et võib-õlla suves neli-viis kõrda. Kõige aja mutku pane aga sordirouhkale taga. Ja senega ei tienind jua midagi. Näväd aga käisid riides nagu mõisa virtinad ja pühädä ajal siis kümnikud mõjal ei istunedki kui säääl.

Vagunid õli vähä, mõnikord tuli uatada pual päivä kui mõni tuli. Siis, kui tühü rong tuli, siis naised juasti vasta ja üppäti⁴⁰ treppi päälä ja siis rippusivad säääl, et saavad sene vaguni omale.

³³ veerandtoobine pudel viina; ³⁴ = teinud; ³⁵ = näinud; ³⁶ = nemad; ³⁷ purjus, vintis; ³⁸ laadisid; ³⁹ = abiks; ⁴⁰ jooksid vastu ja hüppasid.

Aga kui kümmik nägi, et nied naised jäid ilma, kenele tämä tahi andada, ütläs kõhe, et las sie vagun saab neile. Vagunid rohkemb ei õle, teije menğa päivä tüä, kui õli puale päivä ajal. Aga kui õli õhta iel, et parajast õles jõudand viel üks vagun täis laadida, siis võttas vaguni vällä ja saatas kodu naised. Ja päivä tüäst jällä. Ei muidu päivä tüäst laadima saand, kui ei määrind. Ja ega sie määrimine õld siis ninda sama, et õstasid ühäkõrra ja veid⁴¹ ja õligi rahu. Paar kõrda veid ja siis kui nägi, et enamb ei tuld kompsuga, küsis, et omme katsu tuua. Ja kui ei tuand, no siis tiasid küll, mis siis tegi suga. Siis kühvälda seda märgä ja sodist kive ja ädä kääs, et ei saa päivä palkagi kättä.

Suured lamakad tuli tuua süülis⁴² vaguni. Siis tehti ninda, et ümbär seroide ja nurgad lauditi suuridega ja kesk vaguni luabiti kühvõliga pienema, nindat kesk vagun jäi ikke arvemast pandud kui servad ja nurgad. Aga siis kümmik käis vahtimas, kuda on ka pandud ja kes tämlä ei muistand⁴³, siis neilt õtsis vigu ja kisen-das kui püäräline. Aga kes aga tädä määrisivad, sinne vaguni juuregi mitte ei mend⁴⁴, kasvai õles jäätud vagun keskelt tühjäst uapis.

Siis õli viel sedasi, et neil miestel, kes tulid vagunettidega karierist kaasa appi tühändama, neil õlid ka omad sõprad. Ja nei-jega õli ka kokku tehtud ja sõnast, et tühändaga esimine sort ja ekstra meije vaguni juure maha. Aga kümmikul pidi ka tiada õlema, ega muidu kümmik ei õles last vai õles andand vaguni tõis-tele. Aga nied mehed siis vaesekesed jällä tõiste naiste kääst sai-ivad, miks neije vaguni juure ei tühändand. Siis kui menema akka-sivad, siis karjuti viel kaugele maale järälä. — — —

(Olga Kruusik, 63 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

9. Ajutised töölised.

Sie Kohtla-Järvä on näind mitmesugust rahvast. Suvedel on siin käind isegi Tartüst üliõpilasi. Ulkusivad õhtate, tudengimütsid pias nagu topsikud. Poissmeste korteris elasid, tulid kuust ja

⁴¹ = viisid; ⁴² = süles; ⁴³ kes teda meeles ei pidanud, s. t. temale viina ei toonud; ⁴⁴ = läinud.

kahest. Olid karieris, maa all ka, saivad siit omale raha, läksid sügise Tartu tagasi. Ja on neid ka old, kel on ülikual läbi tehtud, on maa all tüäd virutand teha, kuhugi parema kõhta ei saand. Jah, rääkisid omavahel, ulkusid õhtate ja rääkisid saksa kielt, meije inimesed vahtisid kui ime kometid.

Talvel käisid talumehed väikemaamehed obustega vedamas ja karierides, suvel tegid oma põllutüäd ja sügise tulid tagasi. Naisedki käisid karieris külast miestel abist. Sie ei õld lubatud, aga pual salaja. Kummik muidugi tias. Tallina poissisi käis siin, Narvaast käidi, Petserist käisid tütrikud laadimas. Mõned tulid ja pruavisid ja läksid tagasi, mõned jäidki siije elama ja tüälä. Igast kandist on siin käind inimesi. Popside pojad ja tüträd tulid raha tienima, tulivad jõukamadki peremeste pojad ja tüträd. Nied siis tulid saama taskuraha, viinaga ja lihaga ennast siis ikke kõrgemale uppitama. Mõni tahi, mõni ei tahand, õli oma paar kuukest ja kadus menema, mõni tuli vaesuse perast. Mõni oli kaitseväätienustuseni kuski sulasest, sai lahti, tuli tüälä. Kel õli õnne sie sai, kel ei õld, sie ei saand, kaua sa ikka uatad.

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

10. Arstiabist.

Kui sie tüä siin päälä akkas, siis tuli üks arst ka siije. Rinne oli ta nimi viel, doktor Piip kutsuti, alati oli piip ambas, kas siis põles vai ei põlend, aga ambas oli. Pidi olema niisuke mies, et kui jäid aigest ja läksid ka arstile kurtama, siis rahvas loravad, et kui said uksest sisse, siis küsis kohe, mis viga on ja kui tämä laua juure jõutsid, siis torkas tähä juba pihu, et mine nüüd. Kui kurtsid, et pia valutab, siis kirjutas asperiini, ja kui ütläsid, et kõht valutab, siis kirjutas kastorkat. Üks tõine vedel rohi pidi ka viel olema, kümme tilka tuli võtta kolm kord päavas.

Kui said nii raske tüä, et kudagi ei jaksand teha, õlid kas põdura teroissiega vai olid nuar, et põld tüäd teind, pruavisid kolmneli pääva, ei jaksa, aga mis nüüd teha. Kui ütläd kummikule, et ei jaksa, saadab su menema. Siis tehti sedasi, et mõeldi üks tõbi ja mendi Piibu juure. Kui pali küll kihutas tüälä tagasi, aga mõnikord jäi uskuma ja andas üks nädala päävad. Sai sie aig

läbi, tämä asemele oli võetud uus, pandi tõise kohta tüälä. Mõnikord tehti sedasi. Aga mõnikord said vana tüä jällä tagasi, siis olid kahju saand. Aga kõik nõksud ja vigurid pruaviti ikka läbi.

Kõige suurem irm oli aga sie, et kas nüüd arst laseb tüälä. Nüüd on siin passitud ja tüälä võetud, aga kas Piip lubab. Aga iga pisikese via pera praakis ja ei last tüälä.

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

II. SAARTE MURRE

TALURAHVA ÜLESTÖUS VON SENGBUSCHI VASTU KARJA MÖISAS AASTAL 1905

Kogunud A. Toomessalu.

1. Üldiselt.

Nõudjad ning mõisas käijad olid Karja valla külade puumaa¹ peremehed, kellel suured kohad olid, ning reñt oli koletu kallis, pole suutn maksa. Olik² selle rendil siis aru, seitse-kaheksakümmend rubla oli aastas koha iist äe maksa. No kust sa inç selle kaevad. Sij, mis sa müüsid, oli odav. Mis süül ega aasta müüja oli. Lehm maksis seitse-kaheksa rubla, vilja vakast sai kaks rubla. Siis korja rendi raha. Sij oli täis suulisel kõva palk mõisast, kui ta poole renti selgeks tijnis.

Selle rendiga mõisnik imes selle puumaa mehe nii tühaks, et süüle³ äi jäen änam miški. Reñt tuli maksa, kas veta silmast vei kõrvast, seda äi küsitud. Jähi võlgu, siis õõti sind koha päelt äe. Veta oma perelaps ning juribäst⁴ ole kadun. Poleks mitte nii suurt renti oln, siis poleks sij elu nii ull ka oln.

Sij irmõsa suure rendiga inimeste tühaks imemine, sij selle Karja meiste mässugi va Pussi vastu üles kihutas. Inimeste elu läks nii raskeks, et poln änam võimalik elada. Rendi kuyrm tahtis jalust maha vetta.

Akkasid siis ka nõu pidama ning oma inimese õigusi taga ajama. Arukamad mehed akkasid juba viijenda aasta kevade rääkima sellest, et meil on reñt ikka irmõs kõrge, teistes päris valdades on vähem. Me piame Pussile aõma nõudmise, et ta

¹ (jõukamate) talude; ² kas oli; ³ = sulle; ⁴ = jüripäevast.

meite renti ka vähendab, muidu me änam elada äi saa. Sij jutt käis siis selle sui läbi. Kus peremehi tüki kaks kolm kuus juhtus olema, ikka oli rendi asi arutusel.

Kõige selle asja piamiis ning suurem tegelane oli Pammast Kane puumaa rentnik Riidu Mets. Ta oli nuur ning terase vaimuga tugev miis. Ta seletas teistele, et siis meite elu paraneb kui me saame mõisalt rendi kergendust, seda tuleb meil nõuda ning meitel on õigus seda saaja⁵. Ning meitel tuleb kord ka saksa söödikud oma abult⁶ tükkis⁷ maha lüüja ning olla ise oma peremehed!

Mets käis kõikide Karja valla meistega nõu pidamas, ta julgustas kõiki: „Mõisnik piab järge aäma, kõiser on inimeste nõus!“

Sügise püüle sij asi läks ikka valjemaks. Mehed akkasid juba küla kupja juures õhtuti kuus käima, nõu pidamas. Aäla mehed käisid kuus küla vahel Alli rihaltse otsas. Ma ise nägi neid säel nõu pidamas. Ikka küla viiti⁸ käisid kuus. Sõukest⁹ müitme¹⁰ küla kuus olemist ma pole mitte kuuln näin sii¹¹. Neid kuus käimisi püüti salaja, kes neist veis välja teha. Oiti, et ärra aisu ninase äi saaks.

Nõu pidasid sii seitsme küla mehed. Purtsa, Tiitsuotsa, Pamma, Koiduvälja, Nõmme, Naavaaru ning Aäla. Pidasid nõu ning tegid nõu viimaks asjaks ka. Aäga küll vettis, aga vanasõna ütleb: „Mis pitkalt tuleb, tuleb tulusasti!“ Kui seda asja juba küll oli arutud, siis aketi kirja tegema, mis mõisas ede¹² lugeda. Polnd jälle sõukest miist kohe leida, kes kirja valmis tüüb. Ühed äi oökan seda teha, teised karisid seda teha. Viimaks siis Purtsast Ansu Mart tegi selle kirja valmis ning lubas mõisas ede ka lugeda ning luges ka. Mart oli tark miis, ta oli kihelkonna kooli lõpetan ning tuli sellega east toime. Mart kirjutas kirja valmis, küla mehed kirjutasid nimed alla.

Niid¹³ oli nii käugel, et mõisa minemise päe tehti kiänlaks. Sij oli üks talvekuu akatuse päe, kuupäe pole änam miiles, aga nenda oli, et mõisa suilised olid lähti.

Küla kupjad tegid meistele täetavaks, et millal mõisa minemine on. Seda päeva püüti salaja nende iis, kes poln asjaga mitte nõus. Kardeti, et räägitakse Pussile ede. Ning üks kurat oli ikkagi aisu vana ninase viin.

⁵ = saada; ⁶ seljast, õlgadelt; ⁷ täiesti; ⁸ = küla viisi; ⁹ = sihukest; ¹⁰ = mitme; ¹¹ = siin; ¹² = ette; ¹³ = nüüd.

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

1905. aasta revolutsioon. J. Jõe puunikerdus

2. Mõisa minek.

Selle oomiku, kui sji mõisa minemine akkas, olid mehed vara käimas, mo isa läks juba koitus äe. Siit Purtsa mehed läksid kõik seltsis. Läksid üheteise juurest läbi, et ikka seltsi sai. Siit läksid Tiitsuotsa, Tiitsuotsa mehed tulid jälle, siis Pamma, Koidu-välja, Nõmme mehed uultan Kõutsi juures. Naavaaru mehed tuln Kalgu juures ka vjil seltsi. Siis oln juba suurem jägu käe. Mets julgustan mehi terõde tji: „Kui meite nõudmisele vana Pußs vastu äi tule, siis näitame taale oma võimu. Kui taris¹⁴, ma vetan ta maha, siis tehke oma töö!“

Vana Pußs oli siis vjil peremijs, sji oli alati lihnas, nujur oli kodu, kes asja rois¹⁵ pidas. Noorele oln juba puigatud¹⁶, et mehed mõisa tulavad. Jäen mijs oma minemisega iljaks. Oomiku oln ämarik, kui mehed Kuiva jõeie jöun. Pußs tuln parajasti Kuiva jõe rummi¹⁷ päel meisteie vastu. Kahe obuse ratastega¹⁸, vana Rouva ka. Tahn ijs äe minna Äikla mõisa. Mehed vetn¹⁹ kohe teise kiinni, tujun mõisa tagasi.

Pußs seletan küll, et tämal pole midagi teha, kõik on isa teha. Aga sest pole miski oolitud. Küll oln raske mõisa tagasi tulla, aga ikka pidan tulema, poln mehel parata miski.

Purtsast Tämba Aado, siis Tiitsuotsast Tiitsu Jaen ning Mets nij pannun siis vjil Aõla. Teised läin Pussiga mõisa. Aõla mehed oln kõik küla vahel kuy, oln õsna tulemas. Teiste sõnna tulemine julgustan vjil mehi, kohe aketud tulema. Suurt julgust tunnun kõik ikka Metsast.

Tuln mõisa, teised oln Pussi õmber mõisa õuves. Seda pole änam küskile lastud, siis ta oleks äe ka juy, kui nad oleks ta vjil küskile äe lasn.

Vana rouva sji pannun kohe sauna, kui oli mõisa saan. Seda polla²⁰ säelt keški kiputan²¹ ka mitte. Sõukse va lolli naise lotakaga kut sji²² oli, pole kessegil²³ tegemist oln ka, ta oli ju uurt²⁴ puru lol'l. Pailu sji vana Pußs targem oli, sji oli ka püst pörun. Aga nende poeg nujur Pußs sji oli küll päris tark ning ega-tepidi arusaaja mijs.

¹⁴ = tarvis; ¹⁵ = trois 'korras'; ¹⁶ teatud; ¹⁷ = trumm 'sild'; ¹⁸ vankriga; ¹⁹ = võtnud; ²⁰ ei olevat; ²¹ liigutanud, puudutanud; ²² = kui see; ²³ = kellelgi; ²⁴ kohe, päris.

Oln siis juba lai valge, kõik mehed oln kuus ka. Siis Ansu Mart vetn kirja käde²⁵, astun teiste sjust välja, Pussile liemale²⁶ ning lugen taäle nõudmise kirja ede. Puus kuuln kirja äe ning ütlen: „Minul äi ole teitele midagi lubada, ma äi ole mõisa peremijs, mõisa peremijs on minu isa. Ma tjan, et ta lubab teitele seda, mis säedus lubab, ning mina luban ka seda, mis säedus lubab. Rohkem pole meitel midagi võimalik teitele lubada.“

Sellega oln Pussi jutt otsas, tahn äe minna, aga mehed pole vjil luban. Mehed nõun üksmijltsett, et ta pjab renti alandama. Seda Puus äi luban. Nõudmine läin meiste puult ikka valjemaks. Puus akkan juba arvama, et ead järge täna äi ole. Tahn äe joosta, pannun kuivatise repist üles, mõllen, et sij uks pidan lahti olema, oleks esi uksest sisse saan, siis ta oleks tagu ukse kaudu metsa juusn. Aga kuivatise uks oln jälle lukkis, polla sõnna sisse saan. Mehed oln ikka järges ka õhtejuuni²⁷, et mitte käest äe lasta minna.

Mehed oln järges agarad küll, aga nenda kut oli kuivatise ukse ijst õmber pöörn, aru saan, et sij kiinni on, nenda tali²⁸ pintsaki maha viškan seljast. Selle sammu pintsaki maha vetmise aegu vetn pöuve tasust püstuli ning lasn uurt meiste sega²⁹. Nenda kuda esimised paugud olid käin, nenda Viilu Aado kukkun. Ajan ennast korra vjil kükakile, et püsti tõusta, aga pole änam saan. Vaatan õmber ning ütlen: „Vennad anke tugevasti!“ Neid sõnu üteldes ta vajun korisedes kägarase kogu³⁰ ning oln valmis. Sij alles ajan mehed vihaseks, et üks nendest juba surma saan.

Mets oln kohe oma lubadust täitmas, oln esimine, kes Pussi selga kargan, et maha vetta, aga jõud pole päele akkan. Tämba Aado ning Kordi Juhan oln ka Metsa abis, aga kurati tugev mijs oln, äi ole maha saan, ikka raputan mehed kallalt äe. Seisn püsti, käsi oln püstuliga ülal ning lasn. Taal oln pailu pauguline suur püstul. Korra Kordi Juhan saan käe püüse³¹, et püstulid äe vetta, nenda lasn selja taha. Kuul läin Juhani palitu olast läbi, ihu jäen terveks.

Aga siis Pammast Matsi Juhan oli saan teisele rataste kari-saga³² pja äsada³³, siis kukkun maha, pja oln luhki. Aga siis

²⁵ = kätte; ²⁶ = ligemale; ²⁷ vahetpidamata; ²⁸ nõnda ta oli; ²⁹ lasknud kohe meeste sekka; ³⁰ = kokku; ³¹ = peosse, pihku; ³² vankriredeliga; ³³ pähe lüüa.

mehed olid teda parkima akkan alles. Nii kauva annun, kut elu märgid oln täijesti kadun. Tämba Aado oln viijl viimaks põliti³⁴ selgas ning tagun. Teised akkan juba Aadod kiilma. Et jäta niid järge, ta on juba surr. Surrnu peksmine on meile juba patt! Aado tõusn, pühkin otsast igi ning ütlen: „Looma peksmine on patt, aga mõisnik, kes selle on äe tijnin, selle peksmine on au asi ning seda kuratid veib nii kauva tūmada, kut ais kallalt äe ajab!“

Siis aketud oma surma ning aavata saan seltsilisi vaatama, kui sij suur peksu tuhni möödä oln, enne poln õhegil aega teisi vaadata. Viilu Aado sij oln juba päris kañgeks tõmman. Aadost pireke³⁵ iimäl oln Ärna Jaen maas, sellel oln viijl pireke iñge sihes, oigan ning korisen. Liiva Jaen sij oln maas, sellel oln kuul kõhust läbi läin, sij karjun irmäsa valu käe.

Mehed vetn aavatud käde ning viin mõisa ärbli, pannun sõnna õlgede päele. Tohtri abi poln nendele kuskilt vetta oln. Ärna Jaen surn sammu päeva õhta äe. Liiva Jaen sij vaene karjun säel kaks päeva ühe äelega vahetpidamata ai, ai, ai.

Nij, kesselt³⁶ Puß elu vettis, olid Viilu Aado Tiitsuotsa külast, Ärna Jaen Pamma külast ning Liiva Jaen Nömme külast. Kõiki-del olid kodu oma naine ning pisiksed lapsed. Sij oli sii külades tükiks ajaks üks ale asi.

Siis kui mehed olid oma mehed äe viin säelt maast, siis olid pärast käin Pußi ka viijl vaatamas, et kas on tõesti surn. Pußi silm vilkun, elu märgid oln näha. Meni kahjatsen, et oli vähe antud. Aga suur viha oln möödä, lõon teisele käega ning läin selle õhta mõisast minema.

Toa tüdrukud ning toa poiss nij akkan siis Pußi raavitama³⁷, pesn ta verest puhtaks ning tuun kohe padja pja alla teisele. Õhta kui oli pūmeks³⁸ läin, toimetud Puß kaleßi ning saadetud ta suurt tiiid kaudu linna tohter Sassi juure raavimisele. Saßs oli siis kõige suurem tohter Kuresaäres, ta oli ise ka mõisnik.

Mõisa ärbli jäen vaeste surnute ning sureja iist poln keßkid oolitsemas. Enne kut omaksed kodunt tulid ning pesema akkasid ning riide panid neid.

³⁴ põlvili; ³⁵ natuke; ³⁶ = kellelt; ³⁷ = praavitama 'parandama'; ³⁸ = pimedaks.

3. Matmine.

Aga küla mehed oln ikka nii kainged ka, et on Karja mõisa Puß mehed maha lasn, pjavad saama ka Karja mõisa kuluga maetud. Nenda tehti ka. Mõisa andis kerstu lauvad ning mõisa puusepp tegi kerstud valmis ka. Mõisa obustega viidi maha ning mõisa puult olid mehed matmas ka. Kõik maeti ühe päevaga Piila veneusu surnu aida.

Selajal oli Piila kergu³⁹ päel riißter⁴⁰ Paivel, sji oli kaigest söuke saksa meelega mjis. Tegi säel siis kõnet ning rääkis, et nji on niid seda saan, mida nad on otsin, sji on nende suure patu palk!

Siis Massu oli seda kord kõster, sji oli söuke rahva mjis, kaigest sakste vastu. Ta rääkis jälle oma kõnes nenda, et nji inimesed on oma õigusi nõudes ilma süüta surma saan! Massu läks oma kõnega nii kaugele, et Paivel akkas kjiilma. Kui jälle meni söuke lause tuli, mis poln Paiveli nina järge, siis Paivel ütles Massule nenda puul tasakest: „Massu, kudas sa räägid!“ Massu pole mitte kuulma tein, rääkis edasi mis eaks arvas. Selajal oli sji käärimine sii mõisnikkude vastu irm tugev. Pailud pole neid änam kartn õhti.

Lühike päe oli, meistel läks surnu aidas juba pümeks kui tulema said. Üjse tulid Luulubäe mõisast läbi. Mõisa rehi oli just tji ääres vilja täis. Panid selle kaudu minnes⁴¹ põlema. Sji põles kõige täevaga äe⁴².

Sji põletamine jähi seksammuks ka. Ilistohvil poln tunnistajad. Arvan küll, et Karja mehed tegid, aga kedagi pole näin. Sji rehe põletamine tehti siis nenda kut käde maksuks jälle, et üks mõisnik ta puhas.

Selle sügise oli sji mõisa küünide ning rehtede põletamine sii pärisest. Seda õhtad oli vähe, kui pole kußkilt tuld paisn.

Paar päeva oli matmisest möödas, siis ühe üjse põletati Karja mõisal kõige suurem einaküün äe, mis kõige paramad eina täis oli.

Seda põletamist aeti Anlast Alli Juhani süüks, kas ta tegi, äi tia. Aga kiinni ta sellepärast aasta Riigas istus.

³⁹ = kiriku; ⁴⁰ = preester; ⁴¹ mööda minnes; ⁴² = kõige täiega ära.

4. Kohus ja karistus.

Põletamised ning vastu akkamised käisid õhtejuuni edasi. Süüdlaste karistamisest poln pailu juttu. Jõulud akkasid juba käde tulema. Muist Karja mehi oli juba arvamisel, et sji kõik jäeb niisammu, seda äi küsi änam kedagi taga. Pailud arvasid, et mõisnikud saavad varsti oma jäu ning pjavad puumaa meistele järke anma. Aga kõik läks teisiti naagu arvati.

Mõisnikud äi suutn ise änam rahvale vastu akata, nad tellisid omale saarilt⁴³ abi ning sji abi tulemine vettis aega, sellepärast venis sji kõik nii pitkale.

Aga näe jõuluks olid sõjaväed sihes, akkas põletajate ning vastu akkajate taga otsimine, veeti kiinni ning peksti irmpsast, ka lasti maha.

Sji oli nääribäe järke, kui nad Pamma tulid. Ärna Sañder veeti⁴⁴ kodunt kiinni ning ilma üle kuulamata viidi Peedu toa taha põllale ning lasti maha. Kahestteismesõ püssist anitud korraga. Sõnna sammuse aeti auku ka. Pärast kui asi rahunes, siis omaksed vetsid üles ning matsid surnu aida.

Sañdril pole süüd miski oln. PätaKa Juhan oli küla kubjas, sji oli teda mõisa tööle käskin minna. Aga Sañder polla änam päele seda madinad mõisa läin. Juhan kaiban seda ning selle sammu pärast lastud maha.

Sji maha lastmine ajas sii meistele kõigile irmu naha alla, kes Karja mõisas käisid. Läks viijl nädal mööda, poln ikka midagi kuulda. Äkist kolmekuninga järke tuli meistele mõisast käsk, et kõik, kes vastu akkamise päeval mõisas olid, pjavad sõnna ka niid ilmuma.

Mehed käisid jälle kuys ning pidasid nõu, et kudas minna ning mis rääkida. Läksid siit jälle kõik seltsis. Añla mehed oln viijl selle oomiku Alli rihaltse otsas kuys. Kõigil oln raske minna. Viimaks Kordi Juhan tõusn püsti, tõmman palitu rae üles. Ise ütlen: „Mis ikka teha, pjab minema!“ Juhan läin juba tji päele, siis teised akkan üksaavalt järke tulema.

Kui mehed mõisa saan, oln mõisa soldaatisi täis. Mehed käsutud kohe mõisa õuve päele seisma, soldaadid püssidega õmber.

⁴³ = tsaarilt; ⁴⁴ = võeti.

Nenda seisn nad tüki aegu säel, siis tuln üks ölem nende ede, paber püus⁴⁵. Käsutan kohe: „Riidu Mets astugu välja!“ Äi pole Mets ega meni teine ennast liigutan. Kästud teist kõrda, siis juba mütmmed aramad akkan õmber vaatama, et miks Mets välja äi lähe.* Aga Mets välja äi astun. Ölem vihastan ning käratan juba: „Riidu Mets astugu välja!“ Siis juba mütmmed akkan õhteteist küünars nukkidega ning ka Metsa küünars nukkidega tõukama, et välja läheb. Siis viimaks Mets astun välja. Ise ütlen: „Mina olen Veodur Mets, mitte Riidu Mets, sellepärast ma äi ole kohe välja astun. Arvasin, veib olla on sii meni Riidu Mets!“

Ölem pidan akkama Tamba Aadod vist välja kutsuma. Äkist üks muñdris mijs kihutan ratsa obusega ölema juure, annun⁴⁶ sellele ühe kirja ning läin jälle. Ölem lugen kirja läbi ning ütlen meistele: „Niid lähete kõik koju ning käite endiselt oma mõisa tööl edasi!“

Mehed said sest asjast nenda aru, et niij, kes välja kutsuti, pidid saama säel kohe maha lastud. Aga küll säel kirjas oli vist täede, et änam maha lasta äi tohi. Ning nenda Pussi peksjad jähid kõik inge. Pärast tuli ilpsiks⁴⁷, et läksid oma sisemise kohtu alla.

Nii kauva oli asi kõik vagusi, kut Pussi teris raavis⁴⁸. Et ta päris terve oli, siis aketi ta oma käest seda küsima, ta akkas siis ise mehi kohtu käde anma.

Pussi pja oli jo luhki ning sij oli raske aav, sellepärast äi tahetud taalt enne päris raavimist midagi küsida, sij oleks vein ta raavimist rikkuda.

Mõisnikkude suur võim oli selajal juba tūmaks tehtud. Akkasid juba ise tagasi veima. Puus pole kõiki mehi kohtu alla annungi. Pja süülised ning niij, kedas ta oma kallal nägi. Mened mehed ta oli annun isegi tunnistuseks, naa — Ansu Mart ning teisi oln ka viij tunnistuseks. Matsi Juhan kes ta pja luhki löi, sij oli taal tükkis⁴⁹ kohtu anmata jäen. Ta muidugis näe⁵⁰ seda säel mitte, keški pole rääkin ka. Juhan jähi nenda kiputamata⁵¹. Aga Juhan taale ikka selle lommi andis, et pja oli lumivalge, kui lin-nast äe tuli. Ta oli uurt karisa völlaga⁵² pja luhki löön.

⁴⁵ = peos; ⁴⁶ = andnud; ⁴⁷ = ilmsiks; ⁴⁸ tervis paranes; ⁴⁹ hoopis, koguni; ⁵⁰ = muidugi es näe 'muidugi ei näinud'; ⁵¹ liigutamata, puudutamata; ⁵² kohe redeli külpuuga.

Mets sji veeti soldaatide puult kiinni ning viidi teistest ennem linna. Teised nji viidi vanhmitapiga kodunt äe. Nende linna viimine oli alles paastukuus. Kohus sji oli nendel ka talipõlves vjil.

Ansu Mar't oli kohtus east tunnistan ka, ta oli koolit mjis, ta õskas, ta juttu usti ka. Ta oli äe rääkin, et nendel mõisa miñnes miški kurja nõu Pussi vaštu äi oln, nämad läin omale rendi ker-gendust saama. Aga, et ärra neid lasma akkan, sellepärast läin asi kurjaks, nad kaitsen oma elu.

Añlast Kordi Juhan oln ka tunnistajaks antud. Juhan tein en-nast ilma äeleta, et äel on nenda äe, et mitte ühte sõna pole ka suust välja saan, muidu kahisen. Saan sedaviiti⁵³ tunnistajast lahti ka.

Kohus tegi kõigile ühesuguse otsuse, keda ta süülaseks arvas. Kõigile pañdi aasta Riija vanhmitajas kiinni istumist. Nenda istu-sid siis Riigas kiinni Purtsast Tämba Aado, Pammas Mets Riidu, Tiitsuotsast Endriku Seiju, Koiduväljalt Vaniste Riidu ning ma usu, et Añlast Pensi mjis oli ka. Alli Juhan sji oli ka sammal päeval kohtus küüni põletamise pärast. Ta arvati ka teistega ühesuguseks ning taäle anti ka aasta istumist Riiga.

Vanhid olid Kuresaare lossi keldrites kiinni. Säel nad istusid enne ning vjil pärast kohut, sõnni kut mered lahti läksid ning nad Riiga viidi.

Süija saan nad lossi keldris ühe korra päevas pirekse süüla leiba ning külma vett ka.

Siis kui nad ühe korra vanhmit äe tulid, siis Mets tõi selle laulu ka süija „Kui aasta number sai tuhat õheksasada kuus“. Selle nad olid siis vanhmitajas tein.

Kui aasta number sai tuhat õheksasada kuus,
siis sündistvad Saaremaal kohutavad lüüd.

Nende kalliste pühade ajal kõik õöd
tegi sõjavägi Saaremaal kohutavad tööd.

Siis esmalt läks Jööri suur rüütlite salk
ning nende järge sammus suur sõjaväe polk.

⁵³ = sedaviisi.

Säel saatsid nad korda selle mõrtsuka töö.
Meil kõigil viil miiles siij kohutav õõ.

Siis ohvitsärid kamandasid: antkem tuld
ning saarlaste verrega värviige muld.

Siis läksid nad Pihla ning mõttesid tiijl:
Säel vetame kiinni selle kirjutaja viijl.

Siis veitsid nad kiinni, keda käde said
ning sõjaväega seltsis edasi töid.
Me sõjaväega seltsis olime tiijl
ning õhta ilja Kuresaäre jõutsime viijl.

Säel pümedas keldrites nädalt neli viis
meitid kiinni oiti, armu poln lyyta siis.
Maailmas oli lõppen kõik ahastus ning arm,
meitid ega päe uytamas puyumise surm.

Meitid madrused valvasid püssid käe,
ning tugevad rellid viijl akende iij.
Ühel ilisel õhtul aru anli meil viijl,
laev sadamas uytamas, valmistage tiijl.

Siis tyydi meitid välja säelt võlvide alt,
meitid saatmas oli Saaremaa rüütlite salk.
Siis madruste vahel meitid ridastikku säeti
ning püsside vahel läbi Kuresaare väeti.

Kui laeva astusin, siis mõlesin viijl,
kes tjab, kus ots sellel kardetaval tiijl,
kas Piijterpuri piiril vei Riijamaa raal
vei põhjamaa paksude metsade maal.

Laev sadamasüllast⁵⁴ end lahti tegi
ning minu silm viimist kord Saaremaad nägi.
Minu vaade sai segatud suitsust ning viijst
ning Kuresaar kadus mo silmade iijst.

Oh meri, suur, sügav ning lai sinu rind,
sinu kiigutavad lained niij kannavad mind.

⁵⁴ = sadamasillast.

Me sõitsime õhta, viil poole puul ööd,
siis lõpetas laev oma kiigutava töö.

Riija Tüüna kaldal, kus rauvast oli aid,
rahvas kahvatan paletega teretasid meid.
Õö nukralt ning vagusi seisime säel,
kus süllad⁵⁵ kõik särasid tulede väel.

Meitel madrused järges ning ohvitsär iis,
taal paber, kus vaņgide süüteud sihes.
Ta riisti ning põigiti uulitsad viis,
kus vaevas meitid ega miist väsimus siis.

Siis lahti läks uks, mis teras ning raud,
kus taga meite teris⁵⁶ ning nyyruse aud.
Sõnna sisse niid astu sa Saaremaa miis,
sinu süda kord riijuse⁵⁷ järge kiis.

Selle sügise kui siij sabin mõisas oli, siis jähi reņt küll viil
vanaks. Tuli ikka endiselt äe maksa. Aga teise aasta, siis Pušs
alandas peremeistele reņti. Siij oli ikka säeduses ede nähtud ning
tuli teha, äi päesn sest kuškile. Siis oli reņt juba odavam, kui
mehed vaņnist äe tulid.

Mehed istusid aasta Riigas äe ning tulid inņega⁵⁸ tagasi puhas,
kedagi pole kaduma läin.

Muul tuli miile viil üks jutt, siij oli siis, kui mõisad juba
ammu kadun olid. Purtsa ning Pamma mehed juun ühe korra Leisi
laadal. Vana Pušs oln ka nende sias säel. Ta oli pärast mõisa
jagamist sii päris laadna miis rahva sias.

Juun ning ajan säel juttu naagu siij laada päeval ikka. Äkist
vana Tamba Aadol tuln siij miile, et kudas ta Pušsi peksn. Aado
ütlen Pussile: „Jah, riik on süuga kõik õijeti tein, ta on kõik süult
vetn, mis sa meite vere vaevaga olid omale muretsen. Aga seda
kere täit, mis ma süüle viijenda aasta mõisa õuves antsi, seda äi
veta süult kurat põrgus ka äe, siij on süüle igavene!“

Mehed akkan kõik selle päele naërma. Pušs jäen nii tõsiseks,
oln natuke aega viil ning pühkin meiste siast minema. Muidugi
akkas karīma, et mine purjus mehi tija, anvad äkist jälle kere pihta.

(Juhannes Tasane, 70 a.,

Purtsa küla, 1950)

⁵⁵ = sillad; ⁵⁶ = tervis; ⁵⁷ = priiuse; ⁵⁸ = hingega.

III. KESKMURRE

MURDETEKSTE KOSELT JA MUJALT

Kogunud K. Mihkla.

1. Orjuseaeg.

Lapsepõlves reakis vana tädi Mari Püلمان mulle, et vanasti käind mõislas t^üööl tiemies ja vaim Peärna-Antsu talust. Nendel olid siss takused riided selgas. Villu oli vanasti vähä.

Pühaba olid naestel rahvariided selgas: sièsidega jakid ja ümmerringi vollitud sielikud; jalgas olid kollased pästled ja sini-lilla-sukad. N^üöõpa siss ültse ei olnd. Puup^üööradega olid miestel püksid kiñ'ni.

Talukamretel siss aknaid ies ei olnd. Aogud olid seena sies ja pulgad ies, et kañs siisse ei soa.

Lies kiedeti sülja, Pada rippus k^uoogu oislas. Lie pjalne koht oli, kus põles pierg kõvera raua vahel.

Pieru valgusel tuli koa keh rata. Mõesast t^uoõdi kehramiseks linu. Kehramine algas õhta ja keh rati kuni valgeni. Lõng pidi olema pienike ja ühetasane.

Uüdes mõislas viehi terve lõnga pasmas sõrmuksest läbi. Kui pasmas sõrmuksest läbi ei läind, siss lõngu vañta ei võetud.

Kui tüdrukul süñ'dis laps, siss pidi ta karistuseks kolm pääva nädalas käima mõislas t^üööl. Kerikus oli nende jäuks äbipiñ'k. Kui ta keriku läks, pidi ta sinna istuma. Lapsega tüdruku müfs oli ilma trievleta¹ ehk pitsita.

Keriku ies oli kadalipu poñt. Süüdlane siuti kiñ'ni ja teda pekseti kadalipu poñtis. Kui kisa koñtis, siss inimesed akkasid

¹ trievl 'kitsas äärepits'.

kerikust välla v^uoõrima ja kodu juoksma. Kiègi ei tahtnd peksmist pjal voadata ega näha. Inimesi pekseti kadakatega kadali pu postis. — — —

(Mai Jõesaar, 73 a.,
Karla küla, 1951)

2. Teomees Uuemõisas.

Mina tiënisin kümme oastad Uue mõesa ärrad². Ma olin tähtjas mies Uüdesmõisas: külvasin kevade mõesa põllud vïlla³ täis ja sügise olin masina pjal vïlla alla panemas. Laõksin vïlla alla masina kõrisse. Ayrukatlaga käis vil'lapeksu masin riõgi.

Kui olin tiumies, siss neli oastad olin korõles Krei külas ja kuus oastad Saõlas.

Ma süñ'disin Peniõgi mõisas, kus mo isa oli moonamies. Sjal nägin lapsepõlves, kudas piniadega peõsti mõisas rehte⁴. Uüdes mõisas, kui seija tulid, änam piniasi põlnd, peõsti masinaga.

Kui ma olin veike, siss läksime Tammiku mõisa, kus mo isa sai karjatseks. Ühe oasta olin Roasiku mõisas kärnaliks. Siss sain oasta tuhat üheksasada üks Kreile tiumeheks.

Viis talvet käisin Peniõgis k^uoolis. Esimene koolitaja oli Vahtrik, teene oli Tiiderman. Tiiderman oli väga karistav k^uoolmeister, pani erneste pjalè põlvili seisma ja tõmmas kõrvalestadest.

Kreil olin korõles tiumajas ja Saõlas koa tiumajas. Tiumaja iga katukse all oli neli leiba ehk peret. Iga tiumehel oli üks kammer. Kamre ies oli koda ja kõrvas saõver. Suur keriksega telliskivi ahi oli kamres. Ahjusuu ies kieedeti. Kamrel oli kaanis⁵ suur aken ja laud põrand all, mis oli värvimata. Tiumajade seenad olid tahumata palkidest ja pjal olid pilpakatused.

Tiumies sai mõesa gääst kaks vakamoad põldu. Üks vakamoa oli kardulaid, teene õhrasi⁶. Lehma karjamoa oli mõesa p^uoolt prii ja kuustei-st vakamoad oli metsaeenamoad. Seda tegi tiumehe naene oma lehma jaoks. Tiumies sai m^uoõna oastas: viiskümmend puüda rukist, kolmkümmend puüda õhre, kaks puüda linakseid ja kaks puüda èrneid. Tiumehed said seetsekümmend rubla raha oastas

² 1901.—1911. a. (K. M.); ³ = vilja; ⁴ umbes 1888. a. (K. M.); ⁵ = kaunis;

⁶ = otri.

koa. M^uoona ja raha aⁿti neli korda o^astas, iga kolme kuu takka. Kirjutaja ja valitseja aⁿtsid m^uoona ja villa Uüdes mõisas kätte. — — —

Tiumehe t^uö**ö**bää oli vana aal väga pikk: omiku pääva t^uy-sust õhta pääva l^uoojanemiseni; tuⁿd oli keskomikud ja p^uoolteit löynat. Talve tuli t^uö**ö** teha valgest valgeni. Viijendamal o^astal asi p^uööras. Siis tuli lähem t^uö**ö**bää: sui pidime kell viis omiku mõesa õue pjal olema ja õhta kell kaheksa saime priiks. Tuⁿd aⁿti siss keskomikud ja kaks löonat.

Sui elas Uüdes mõisas vana leskproua Üksküll, kis nõüdis pallu au. Igagord pidid tänd⁷ teretama, kui ta juhtus vašta tulema. Veike mies Kurn teretas prouat aenult omiku, teist korda ei tere-tand änam. Proua läind reñtärta Preevle juürde ja ütend: „Sa lasep sie mies lahti, sie ei tereta mind!“ Kurn kutsuti reñtärta juürde, kis ta läbi pragas: „Kui proua tuleb sulle päävas sada korda vašta, piad ikka teretama!“ Mehele aⁿti aⁿdeks. Leskproua võttis ilusti terveise vašta: „Tere-tere!“

Mõis tegi tiumehe laste jaoks veikselaste k^uooli Prunteri karjamõisa. Siäl oli kaks k^uoolitajad. Sui ja talve käisid lapsed k^uoolis. Sui läks tiumehe naene eenamoale ja viis lapsed k^uooli. Prunteri veikselaste k^uoolis õpetati lastele piiblesalmisi, laülusi ja lugemist. Kui laps sai kümme o^astad vanaks, siss ta läks valla-k^uooli.

Ostetud talukoha peremehed pidasid ennast kuuendiku mⁱeestest paramaks. Naad ei soand teeneteesega läbi, nende vahel käis võitlus. Mõis tegi koa vahet ostetud kohamⁱeeste ja reñnikude vahel. Kui mõisniku poeg tegi surnd prouale matuksed, siss pani ta ostetud kohamehed ühte s^uöömalaüda istuma ja kuuendiku meh-hed teise laüda. Sie oli ummes o^astal tuhat üheksasada kolm.

Mõesa ollendrel⁸ käis ⁱeesti leht. Tiumies Tõnu Lintrop oli kaⁿge lugema. Ta luges s^uööggi tuⁿ'dis lehte ette Joapani sõjast ja treigist.

Viijendamal o^astal tulid treikijad linnast Uüde mõisa. Naad olid ^uooste ja mⁱlme van^krega, kan^sid punaseid lippusi ja laülsid: „Julgeste, vennad nüid t^uö**ö**le!“ Treikijad panid ühe mõesa põlema teese järele.

⁷ = teda; ⁸ piimamehel.

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu
Kündja. Th. Sprengeli maal (1893)

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

Teoleminek. J. Jõe puunikerdus

Uuemõesa saksad olid pugend linna peitu. Aenult kirjutaja Pomm jäi treikijate kätte. Talle ei tehtud kedagi. Viinak^uõögi risivuaa^r⁹ oli viina täis. Viina lašksid treikijad jõkke. Mõesa t^uõö panid treikijad seisma. Naad ütlesid: „Tiumehed piävad mõisniku kääst nõudma omale kergendust ja lühemad t^uõöbääva!“ Treikijad löid jälle plõfti kokku ja sõitsid punase lippudega ää.

Uuemõis jäi põletamata. Ümmerrinigi põletati mõtu mõesat. Kohilas oli treikijate peks. Sial pekseti ja lašti kaheksa inimest maha. Uuemõesa parun ei lasnd oma mehi Kohilasse viija. Ta ütend: „Ma karistan neid ise, kui nad süüdi on.“ Mõesa t^uõö seisis kaks nädalad. Need treigipäävad maksti mõesa p^uoolt välja.

Karistus salk tuli Uude mõisa jala. Ravila mⁱees Järss ja Kuije vallavanem Roobu Kustas lašti 'eëbrea vällal kase külge siutult maha. Roobu seltsimaja, kus rahvas k^uoos käis, põletati koa karistuse pärast.

Viijendama oästa järel läks tiumehe elu natukse kèrgemaks. T^uõöbää tehti sui lühemaks. Muu jäi kõik en'diseks.

Mõesast ainti pühade aegas koa p^uoolt^uoo^opi puškarid. Kirjutaja ütles mⁱeestele: „Kis piiritust sisse ei võta, sie meärigu piäle!“ — —

Uüdes mõisas oli piimast suur sišsetulek ja viinavabrik oli teene tuluaallikas. Mõisas oli seetsekümmend või kaheksakümmend lehma. Need olid rammusad kui ülged. Tõime neile Kohila jaamast elik^uookisi ja nisukliisi. Rõesk piim ainti raha 'eest ollenderele. Ollender apendas piima ja käis kahe obusega linnas piima ja võid müümas.

Tiumⁱeeste ja reñtnikude lehmad j^uooksid kui kitsed rinigi. Karjamoja oli pallas ja metsaein ei and rammu.

Mõesa tiumehel oli vabadust vähä. Prii olid aenult pühabä. Siss sai viel iga kuus ühe pääva oma t^uõö jäuks. Võisid siss agu vedada ja abiks olla naesele eenamoal. Sie pää¹⁰ makseti välja, kui sa põlnd seda välja võtnd.

Olin tiumies kümme oästad ja elasin väga kokkuoidlikku elu.

⁹ = reservuaar; ¹⁰ = päev.

Selle aäga¹¹ kořjasin kõegest nelisada rubla raha. Tahtsin mõesa õrjusest lahti soada ja akkasin kuuendiku meheks.

(Jüri Saueauk, 73 a.,
Kolu küla, 1951)

3. Kuuendikumehed.

Oästa tuhat üheksasada kakstei-st võtsin kuuendiku koha ja sain mõesa tiumehe õrjusest lahti.

Kuuendiku mies tegi mõisa tegu: kaks postivahet¹² rukist ja kolm postivahet suivilla tuli kokku pañna; kuus eenapääva pidid tegema; kolm pääva obusega sõnnikud vedama; kuus postivahet tuli sõnnikud laijali laudata ja kuus v^uooripääva teha; — sellega oli kohareñt tasutud.

Mõis an'dis talumajade ehituse jäuks materjoä-li. Mõesametst sai palkisi ja kivitõngist¹³ kiva. Summas tegime majad ülesse.

Mo koht Trummi talu, Kolu külas oli seetsetei-st ektoä-ri suur: sellest oli viis ektoä-ri põldu, seetse eenamoad ja viis ektoä-ri karjamooad. Kolh^uoò-si an'tsin selle tervelt.

Kolu küla kuuendiku mehed tegid oma tiu Saülasse. Oli üks pisike Tõke küla, saanaküla, sie tegi rohuaa päivi Uude mõisa. Naesed käsid p^eenraid mõisas rohemas.

Ostetud kohamehed pidasid ennast paramaks kuuendikum'ees-test. Ütlesid ikka: „Mis sina koa oled! Tied mõesale tiupäivi edasi. Oled va mõesa ori, muud kedagi.“

Kui Trummi koha võtsin, siss käisin vällas t^uöös. Joan Kivistik oli pudrätsik¹⁴. Sui sain ehituse t^uöödel rubla kümme kopikad päävas. Kella viijest kella kaheksmani olime t^uöös. Mõisas sai naesterahvas kõegest nelikümmend kopikad ja mies viiskümmend viis kopikad päävas. Talve tegin Trummi talus puut^uööd. — — —

Kui kuuendiku mies läks mõisa tegu tegema, siss ta pani leeva-pätsi ja vifsika täije liha kotti, et võis pääva läbi mõesa põllal t^uöös olla.

Tiumehe põlves oli m^uool üks lehm ja kaks siga oästas, obuse sain mõesast oma t^uööde jäuks.

¹¹ = ajaga; ¹² postivahe = 4 tallinna vakamaad; ¹³ telliskivitehasest;

¹⁴ ettevõtja.

Kui sain kuuendikumeheks, siss pidasime kolm siga oastas, neli lehma oli lauhas ja obu rei all. Oli koa neid oastaid, kui sai pidada aenult kaks lehma ja mullikas, kaks siga ja mõned lamnad.

Sui olin ise änamasti vällas t^uõs. Kevade tegin villa maha, aitasin eina teha, rukist lõegata ja peksta. Perele käisin kõvaste piale. Ei soand siss k'eeği armu.

Metsa eenamoad olid viletsad, olid kaugel Saüla mõesa moate jaäres¹⁵, seetse versta talust iemal. Kui kodu olin, tegin kahe mehe t^uõö ää. Siss võis jälle ehituse t^uõöde juurde minna.

Kui mõesa võlg oli makstud ja talu ää ostetud, siss akkasin eenamoad puhastama ja kroavitama. Raijusin põesad maha sialt Tagametsast, Saüla mõesa jaarest, ja tõmmasin kroavid sisse. Sai ärjabä maha külitud ja kuñtsi¹⁶ piale visatud. Ärjabä kasvab naa mis mühinal. — — —

Kuuendiku miestel olid vaevased põllud: määküñkad ja suojaared¹⁷ olid nende põllumoad; eenamoad olid m^uõöda metsa jaari. Ostetud koha miestel oli param põllumoa, sest param moa läks valla kätte, kis ostetud koha mehi pidas. Ostetud koha peremehed üiñsid kuuendikusi saanikuteks¹⁸.

Valla volikogu, kohtumieste ja valla tallitaja valimiste aegas oli jo kuuendikul nagu sulasel ja saanikul aenult üks jaal¹⁹ kümne pjal. Kuuendikud, saanikud ja tiumehed ja sulased valisid ühe mehe kümne sjast, aga iga taluomanikul oli omaette jaal. Valla volikogus ja tallitaja ametis olid ikka taluperemehed; sulased, saanikud, kuuendikud ja tiumehed said arva volikogusse ja kohtumeheks.

Uüdes mõislas oli võim paruni ja reñtärri kääs. Uuemõesa valdas olid võemumehed rikkamad taluomanikud. Kuuendiku mieste sõna ei võetud valla volikogus sugugi kuulda.

(Jüri Saueauk, 73 a.,
Kolu küla, 1951)

4. Talude kruntipanek.

Paldi ärasjädus²⁰, mis anñi välla tuhat kaheksasada kuuskümmend kuus oastal, nägi ette, et talud tuleb kruñti panna ja talude moad ühte tükki aada.

¹⁵ = ääres; ¹⁶ kunstväetist; ¹⁷ = sooääred; ¹⁸ = saanikuteks; ¹⁹ = hää; ²⁰ Balti eriseadus.

Siss tulid moamõetjad talusi kruñti panema. Aga Karla küla talude mõisi ei soand kruñti panna, sest moatükid olid kõik äraldi. Viimaks tulnd moamõetja E-hhorn tuhat kaheksasada kuuekümne kaheksamal oastal, kui oli suur näl'g. Kaks oastad²¹ oli ka'ige põud, võttis kõik villa ää. Inimesed kietsid ohakatest lient.

Moamõetja E-hhorn üelnd, et Karla küla ei soa mudu kruñti panna, kui kaheksa talu tuleb viija Kirimää mõesa moa p'iale. Joagup Üksküll onnd siss Saksamoal. Kutsutud ta asemik Vigala parun Üksküll. Sie luband viimaks Kirimää mõesat kaudata. Talu-moàdest antud Uuemõesale Karla küla Risti metsa moad. Kaheksa talu t^uoòdi Karla küla vahelt välla Kirimää mõesa moàdele.

E-hhorn akkas kohe maid jägama. Minu isa talu — Mardi talu — t^uoòdi koa Kirimääle. Meile sai kuuskümmend üheksa tessatii-ni. Maitsemää nimi pa'n'di talule. Seitsmekümmenal oastal ehitati sie talumaja, mis paèrga on. — — —

Kosnast meil põle onnd. Suits lähäb uksest välla. Kièdame pajaga lielõukas. Tõmmame ahjust süed liède, paja alla. Pada on pajak^uoogu otsas ja pajak^uook käib pajak^uoogubuu otsas, kelle teene ots on ahju pial ja teene ots oampalgi otsa p'jal. Pierukivi on lielõuka kõrvas sauepõranda sies raudkivi. Selle p'jal tõmmati kiiniga pièrgusi.

Kamred olid talve külmad. Vahest lašksime siina uksest ja ahjup'jal'sest aogust s^uoòja. Sui oli elamine kamretes. Siss kietsime välises k^uoòkis. Enne olid roegastest välised k^uoògid, roikad olid püšti, p'jalt k^uoos.

Kui talud kruñti pa'n'di, siss saime mõesa reñtnikuks. Moamõetja innatud reñt oli kuuskümmend üheksa rubla ja setsekümmend kopikad oastas.

Moamõetja E-hhorn ütles: „Mina soan Paldi ärasjäduse järgi mearata koha reñdi kahekümne nella oasta p'iale. Mõis seda reñti ülesse üelda ei soa, neid piirikiva ei tõsta kiègi.“ Talumehed arvasid, et kus me selle reñdi korjame. Tegid kontrahid oasta ja poari p'iale. Sellest oli suur kahju. Mõis tõstis reñti, kui kontrahi aeg m^uoòdas oli. Joagupi pää²² kuulutati ette, et tulevad uued kontrahid. Kuue oasta pärast mearati meije talu reñdiks kaheksakümmend rubla. Läks kuus oastad m^uoòda ja pa'n'di reñti jälle otsa.

Oasta tuhat kaheksasada kaheksakümne kaheksamal kušsus

²¹ aastad 1868—1869 (K. M.); ²² = Jaagupipäeval.

Ühsküllla leskproua välla peremehed oma juure mõisa ja ütles: „Ma tahan teie kohad teile ää müüja. Võtan moamõetjad ja lasen moa jäduse kindlaks teha.“

Moamõetja soatis oma sellid ja üheksakümmenmal oastal in das moad ää. Moamõetja ütles peremiestele: „Olen paelu mõetnd ja tien moataksi järele.“ Moamõetja mearatud in da ei kuulutatud peremiestele. Oli kuulda, et mõis on tõstnd in da. — — —

Üheksakümne oasta joagupipäaval kuulutati ostuinnad. Talud pidime kätte soama üheksakümne esimesel oastal²³. Maitsemää talu maksis kolm tuhat setsesada rubla. Sellest summast maksis mets kuussada rubla.

Üheksakümne üheksamal oastal krepust'eè-riti talu minu nimele. Sellega oli talu ühe valuga ostetud ja kinnitud.

(Hindrek Jürgenson, 80 a.,
Karla küla, 1951)

5. Talupoja elust.

Talupoisi elu põlnd kerge ühti. Taluperemehed kirusid ja vañdusid, et moast kedagi ei soa. Muudku orja ja tie t^üööd mõesale. Uuemõesa kantis põlnd rikkaid talusi. Talukohad olid vaesed ja põllumoa kruusiñe, kus vili ei tahtn kasvada.

Saanamehed ja sulased olid viel vaesemad. Naad tegid t^üööd rõhkem võerale kui omale. Olid teenekord mõesa vällal, teenekord peremehe põllal. Karduleid-silku said süija. Liha lõppes vara-kevadi oisa.

Mo isatalu Laari oli suetsutalu. Majal kostent pjal põlnd, suits tuli unkast välla. Kaks kammert oli rehetua otsas, nied olid talve külmad. Kamretel olid sauepõrandad all. Talve oiti sjal karduleid. Terve pere elas rehetuas. Sjal tehti t^üööd, s^üöödi, magati ja laõba²⁴ õhta viheldi ja pešti ennast ahju jaäres. Juba sügise vara-kult, kui rehed olid pekstud, miñ'di rehetuppa elama.

Sui oli elamine kamretes. Ieskammer oli suurem ja tagakammer veekene. Tagakamres magasid eit ja toaf, ies olime me poisid ja sulane ja tüdruk.

Sõeme kõik ühtes laüdas. Suur liemekauss oli keskpäega laüda

²³ s. o. 1891. aastal; ²⁴ = laupäeva.

ja igäuks võttis oma puulusikaga. Ei sial vahet tehtud, kis oli oma laps või võeras. Kõik pidid t^uööd tegema, kui aga jõud kañ'dis.

Me mõesale änam tegu ei teind, maksime rahaga reñti. Kevadi käldi kirikärrale küñdmas ja süglse rehte peksmas. Lieripoisid pidid koa kirikärrale t^uööd tegema. Tuli teibaid rañjuda ja kardulekuhjalt mulda ää aada. Sie just raske t^uöö põlnd.

K^uoõlis sai kolm talvet kälja. Sie oli suñduslik käimine. Sjal õpetati keokrahviad, vene kielt, piiblelugu ja rehkendust. — — —

Kui k^uool läbi, siss akkasin Laari talus sulaspoisiks. Võerast sulast siss änam ei võetud. Isa küñ'dis ärgadega, mina eästasin obusega kruusise mulla pieneks. Sui niitsin ja võtsin l^uoõgu. Olin täismehe iest vällas. Sügise oli õhrade kokkupanemine ja rehepeksmine. Kõik t^uööd tegin ilma nurisemata ää.

Kui n^uoorem vend Joañ kasvvas ja talu piäle akkas, tulin linna ja läksin vabrikusse lukussepa ametisse.

(Hans Lauristin, 75 a.,
Kurena küla, 1951)

6. Uuemõisa parun Uexküll.

Uüdes mõisas olid vanasti pärisärradeks Tiisenaù-snad. Nendel oli kaks mõesat: Uuemõesa ja Kirimää mõesa. Kirimää mõesa añti Kařla külale tuhat kaheksasaja seitskümñnemal oastal.

Kahele korrale põlend Uuemõesa karjalaodad maha. Piäle neid õnnetusi müind Tiisenaù-snad Uuemõesa vene kindralile, kis oli neli oastad Uüdes mõisas.

Siss tuli Uüde mõisa sie ullumielne parun Joagup Üksküll. Ta lasnd vanad mõesamajad moani maha lõhkuda ja ehitand uued ^uoõned. Üksküll peksnd läbi Vaeda mõesa õpmani Poaleni ja Vigala postijoama pidaja. Selle iest mõistetud talle viissada rubla trahvi.

Korra sõitnd valitseja Preè-vel viinav^uooriga linna. Jõudnd Mõegu kõrsu ette. Sjal soand tiada, et viina aksii-si maks on maksmata ja et uut viinav^uoõri Talina ei lařta. Preè-vel sõitnd tagasi ärrale seda ütlema.

Parun Üksküll soand vihaseks ja ta ütlend: „Ma tahan näha, kis nied mehed on, kis minu viinav^uoõri Talina ei lase!“

Tallipoisid pand neli ^uoost tõlla ette ja tõld sõitnd treppi.

Parun läind tõlda ja käskind suure kiiruga sõita. Minu isa onu-poeg Jüri Truu oli sie korra kuksar.

Naad soand vaevalt versta moad sõita. 'eëbrea välla pjal virutand parun kuksari pukist maha ja tõmmand ohjad oma kätte. Siss olnd suured tõllad. Kuksar soand taha aSSI piale.

Küll siss tõld läind suure "ooga. Kümne versta piale olnd kuülda. Soand Vaeda küla vällale, üks obune läind lõhki, kukkund maha. Kuksar olnd taga vagune kui iir. Parun tulnd maha, rakendand obuse lahti, võtnd jalust kin'ni ja kierand ta kroavi. Läind jälle tõlda ja akand kolme obusega kihutama.

Soand Mõegu mõesa juüre. Sial läind üks obune jälle lõhki ja jäänd kroavi. Sõitnd siss kahega T^oombiale. Aand talli väravasse, kus olnd paruni linnakortel. Üpand maha ja läind sisse. Kuksar kõlistand kojamehe välla. Pand obused talli ja and eenad ette.

Sest soati põle kiëgi änam parun Ükskülla näind.

(Hindrek Jürgenson, 80 a.,
Karla küla, 1951)

7. Parun Uexküll.

Kose mõisnikud olid uhkust ja toredust täis. Uhkus ja kõr'kus oli nende sies.

Uuemõesa vana parun Üksküll oli pallu tigidam ja kurjem kui ta proua. Parun Üksküll oli jo p^ooolululu.

Ermus oli, kui ta "oostega linna sõitis. Ta tahtis obused lõhki aada, laškis kihutada nii suure "ooga. Teesed obused said Vaitu ette soadetud, et neid väsind "oostega vahetada.

L^üööper²⁵ soadeti ette, et kõik tielt kõrva ojavad²⁶. L^üööprel olid searemarjad välla lõegatud ja ta j^oooksis kaigesti. Üidis juba kaugelt: „Tie pialt iest! Uuemõesa ärra tuleb!“ Kõik j^oooksnd moändilt²⁷ iemale, et mette alla jääda.

Parun Üksküll aand miitu "oost lõhki. Obune lõetsutand, kukkund maha ja surnd.

(Hans Lauristin, 80 a.,
Tallinn, 1951)

²⁵ 'ööper 'jooksja'; ²⁶ = hoiavad; ²⁷ = maanteelt.

8. Renhärä Brevern.

Kui reñtärä Preèvel Uüde mõisa valitsejaks tuli, siss põlnđ tal riijetki selgas. Läkšime kord temaga riüdu. Ta muudkui uhkustab, kuda ta tiumehi ja talupoegi aedand. Ma j kannatand seda ja ütlesin: „Kuulge, aulik reñtärä, teil põlnđ tervet pintsakud selgas, kui seija tulite. Tiiumieste ja talumieste t'öövaevast olete ennast ülesse aand...“ Preèvel ei lasknd mind edasi reakida, vaid käratas: „Piap sina suu! Reñtärärat tohep mitte tiutada!“

Viijendama oastal sõitis reñtärä aegsaste linna, ta jo kartis tiumehi ja treikijaid.

Valitseja Preèvel oli paras keskiälaline mies. Sõi omale Uüdes mõisas kõhu ette, läks paksuks teene. Preèvel oli suur uhke maja parunite lošsist siinb'ool.

Uüdes mõisas pidid valitseja piitsa all t'ööd tegema. Reñtärä Preèvel jo ise t'ööd ei teind, muudku proälis ja suñdis teisu. Preèvel oli vali mies. Peksis kepiga, kui ta tahtmist ei teind.

Ešteks oli ta Uüdes mõisas valitseja, siss sai reñtäräaks. Ta oštis omale koa Kärša mõesa. Preèvel nimetas ennast ikka Kärša mõesa pärisäräaks ja Uuemõesa reñtäräaks.

(Jaan Lauristin, 65 a.,
Kurena küla, 1949)

9. J. Lauristini vanavanemaist.

Meie talu saunas elasid ja surid saana-Juhañ ja Ann.

Pühade aegas oli saana-Juhañ kaanis uhke mies. Kui küla piäle läks, siss pani vaškn'ööpidega pintsaku selga, kintšpüksid ja pikad sukad tõmmas jalga. Tal oli koa suur pihtkasukas. Sõukest teestel põlnđ. Seda mündert oidis ta vanast aast. Vanas ias viidi neid rahvariüdeid k'oolimajasse näitemänguks.

Vana Juhañ käis põllut'öös ühtes ja teises talus. Ta oli ja puutüomeister. Juhani kulbid ja võikarbid on paerga alles.

Juhañ oli kollaka juušttega ja keškmist kašvu. Naene Ann oli naasamma: põlnđ valged ega mušta verd.

Saanarahvas elas veikest viüsi. Tegid t'ööd ja olid rahul omaga.

Juhan — siä proälis ikka taluperemiestega, kis vähä maksta tüö iest.

Juhan suri enne esimest sõda²⁸. Vana Ann jäi vanas ias pimedaks. Meie toimetasime teda.

Kui Juhanid ma'sime, oli ta poeg Ants, Antsu naene Leena ja nende poeg Annes²⁹, pärastine po-litikamies, vanaisa matuksel.

(Jaan Lauristin, 65 a.,
Kurena küla, 1949)

10. Lauri sauna Hans Lauristin.

Ma olen Laari saanamehe Juhani poeg. Olen süñ'dind siäl p^uoolpimeda üti sies. Mealetan viel, kuda kuueoastasel akkasin karjas kälma. Ešteks olin siäkarjas Soible talus vašta Abaja raja. Pärast läksin veiste ja lammaste karja. Palgaks sain suve iest koti täije karduleid ja villa pükste ja pintsaku jäuks.

Talve olin k^uoolis ja sui karjas. Karjapoisi pää³⁰ oli pikk — ikka pääva töysust pääva l^uoõjani; kaheksatei-st tuñ'di päävas, sie oli karjapoisi mõet.

Viijetei-st oastasel akkasin Karla külas Andrekse talus sulaseks. Siäl sai eina tehtud ja rukist lõegatud; sügise oli mõisas kardulepäävad teha.

Teese oastal läksin Kanavere külasse Pruuna talusse. Künhsin arksahaga põldu. Paramad sahka siss põlnd. Vikatiga niitsin eina. Sügise läksin l'eeri, talu pani leevakoti koasa. L'eeris tuli koa t^uööd teha. Poisid jägati p^uooleks: ühed olid õppusel, teesed üle-pääva t^uöös. L'eeripoisid käisid karjaaedas agu tegemas ja jõest vett t^uoõmas.

Enne mind käidi l'eeris koa rehte peksmas. Poisid olid siss l'eerituas pesemata ja mustad. Peäle selle kaudati rehepeksmine ära, l'eeripoissa ei aetud änam rehele.

Kolm nädalad sai sügisel l'eeris käldud ja kolm nädalad kevadi; l'eeri aeg oli kuus nädalad. Kevadi oasta tuhat kaheksasada kaheksakümmend kaheksa sain ma l'eerist lahti.

Kui olin sulane, siss pidime mõisas tegema talu reñdipäävi.

²⁸ enne Esimest Maailmasõda; ²⁹ Johannes Lauristin; ³⁰ = päev.

Iga talul oli teha kakskümmend kardulevõlmise päeva ja tammi-päevad. Mõis oli tammi ehitaja ja nõudis selle iest ühe obuse-päeva. Enamasti aeti tammipäeval sõnnikud vedama.

Oästa tuhat kaheksasada üheksakümmend ja üheksakümmend üks oli Kose kihelkonnas kohtade müümine. Sjal valdas enne ei olnud ostetud kohtasi ültse. Kohad maksid kolme tuhande ümmer. Karla kohad olid paramad ja kallimad.

Laari talu oli viiskümmend seetse tiinu suur. Sie jäi n^oorema pojale, mo isa akkas saanameheks. Laari peremies pidas kogu aeg sulast ja tüdrukud. Ma olin koa sjal ühe oästa sulaseks.

Nii kaua, kui oma lapsed kasvavad, peeti iga talus võerast, sest kõik sai käsitsi tehtud. Nied talud, kis p^ooleks tehti oma laste vahel, said oma jõuga jägu.

Sulase palk oli kolmkümmend rubla raha oästas; villast moa-riijet üligonna jäuks ja takused suiriided. Soaremoal sai sulane aenult riijet ja sülja.

Kui viijetei-st oästane poiss olin, siss sain viis rubla kõigest oästas palka. Talud aäsid veiksemate poisikestega läbi, et odavamad palka maksa. Kell kaks üdösi aeti rehele, sest rehi pidi omikuks pekstud olema. Poisikestele preßsisid pjäle peremies ja pere-naene. Toit oli väga vesine: omiku, lõona ja õhta ikka kardule-, kapsa-, erine- ja leatseliem. Kui õhta lient üle jäi, siss sai pandud omiku solks vett juure ja an'ti s^oojendatult perele ette.

Mõesa-sulane sai palka m^oõnas: villa an'ti kaalu järele ja isegi s^oõla said. Osa t^oõriistu, nagu eena- ja sõnnikuar'k, pidi mõesa-sulasel omal olema.

Viimast oästad olin Karla külas Roobu talus sulane. Sain sjal sülja ja kuuskümmend rubla raha.

Siss läksin ehitust^oõdele. Ešteks olin Tuhala mõisas, siss Oru ja Tammiku mõisas Kose kihelkonnas. Ettevõija kääst sain rubla päavas. Sie oli sui. Pjäle mihkke päeva maksti talise innaga kuuskümmend kopkast päavas. Siss tõüsis kahe oästa pärast üheksakümne kopkale. Sie ehitust^oõ keştas kuni tuhat üheksasada üheksakümne kaheksama oästani.

Kui Tviigateli vabrikud akati ehitama, siss tulime aügusti kuus kolme mehega ära linna. Minuga tuli koäsa Perila valla mies Aleksander Oolu ja Uemõesa mies Joagup Viisur.

Esimese talve ja üheksakümne oästa talve olime Jürjensoni

lauavabrikus. Tegime "ooste tallisi ja sarasid. Kolmegesti võtsime kortle Joagupi uulitsas nummer kümme.

Üheksakümne üheksama oasta joanuari kuus läksin moale. Sjal ma võtsin naeseks Tuesu kuuendikutalu tütre Lieena. — — —

Läksin n^ooorikuga linna elama Joagupi uulitsasse. Teesed t^üõmehed läksid laijali ja kortel jäi üksipäini meije kätte.

Selle kortles süñ'dis sügise mo esimene laps Johannes Lauristin.

(Hans Lauristin, 80 a.,
Tallinn, 1951)

11. Tuisu kuuendikutalu.

Tuesu oli suur kuuendikukoht. Neil oli nelikümmend seetse tiinu moad ja selle ulkas kaheksa tiinu põllumoad. Suurem summ raha tuli Tuesul maksa rehdiks, siss viel rukkilõikuse ja suivilla postivahed, ja kardulevõtmese päevad olid mõisas teha koa.

Tuesu isa Neldre Oadu oli kõva põllut^üõõtegitja ja suur jutumies. — — — Tuesu isa oidis väga oma tütrepoega Annest³¹. Ta oma pojad olid suured ja ta tahtis talu Annesele jätta.

Annes käis sui Tuesul karjas ja talve oli Kuevajõe ministeerjumi k^uoõlis. Ta oli väga ia õppiija. Karjas olid tal roamatud ja lehed koasas. Aru eenamoal oli kašk, selle oisa pani da oma leevakoti. Ta ütles ikka: „Minu kõege armsam toit on lam-maliha ja verikäkk.“

Annes oli Tuesul koa t^üõõpoisiks. Ta pidi koa mõesa kardulevõtmese pävi tegema. Sie t^üõõ oli talle vaštamjeelt, ta jäi oma kardulevauga teestest maha.

Kui Annes Tuesul oli, siss elas viel Tuesu ema ja elu oli sjal ia. Annese n^ooorem õde Ilda on Tuesul vaeva näind ja t^üõõd teind.

Tuesu oli siss vana suetsutalu, kui Annes k^uoõlis käis. Ahi olē nii suur, et mītu poari inimesi sai ahju pīal korraga magada. — — —

Kodanliku Eesti poletsei käis Tuesu talus Annest ořsimas. Kiškus "õõssi kõik laoda ja aeda ukсед lahti talve külmaga, nõnna et veistel akkas külm. Poletsei torķis põhukuhjad pūssi-tikkudega läbi. Ei leitud kedagi. Annes oli juba linnas.

(Hans Lauristin, 80 a.,
Tallinn, 1951)

³¹ Johannes Lauristini.

13. Uuemõisa vallakool.

Ma käisin Uuemõesa vallak^uoolis. Sie oli ühegorne madal maja, paërgase mini-štrumi k^uoolimaja kõrvas. — — —

Vana k^uoolimajas oli üks klassiruum. Tütarlapsed olid ühe^p p^uool ja poisid teese^p p^uool. K^uoolmeister istus puldi taga. Mõlema p^uool oli kuus pikka piñki ja kaheksa last istus iga piñki taga.

Tuñnid akkasid siss, kui valgeks läks, ja lõppesid kell neli. Lõona oli koa s^uöögituñd. — — —

Moat^eaduse tuñdis oli koart koa üleval. Sai käidud moajä-gusi näitamas. Piiblilugu ja katekišmust tuli õppida iga pää. Rehnuñgi, moateteaduse tuñd oli kord nädalas.

Uuemõesa valla k^uoolis õpetati koa vene kielt. Veikematel ei olnd vene kielt, sie akkas vanematel. K^uooliõpetajad ise ei oškand vene kielt, nad õpetasid tähtesi ja vièrimest.

Korra tuli inspe-ktor k^uooli katsuma. Õpetaja ei oškand temaga reakida, soatis poisid vallakirjutajale järele. Sie tuli ja tõlkis inspe-ktori jutu eesti kielde.

Vallak^uoolis õppisid lugema, rehendama, moailmajägusi ja pühakirja, mida põlnd kellegile tarvis.

(Hans Lauristin, 80 a.,
Tallinn, 1951)

14. Uuemõisa ministeeriumikool.

Uuemõesa ministeerjumi k^uooli akati ehitama oasta tuhat kaheksasada üheksakümmend üheksa. Talve v^eeti palka ja kevadi akkasid ehituse t^uööd.

Uuemõesa parun ja keriku õpetaja olid k^uoolimaja ehitamise vašta. Sie oli jo vene valitsuse k^uool ja parun ei sallind seda. Ta lasknd muist palka ää vedada k^uoolimaja kruñdi piält. K^uooli-õpetaja Anton Künnapu käind Tallinnas inspe-ktori juures ja siss laštud mõesamiestel palgid tagasi tuua.

Ministeerjumi k^uool oli kahekõrne maja. Sial õppisid lapsed neli talvet. Mo pueg Annes³³ oli k^uoolis mitu oastad ja küiis Uuemõesa k^uooli. Paërgane mitšurii-nlane Raeda õpetas talle 'eesti kielt ja ajat^uööd. Sial õppis vene kielt kaanisti eašti ja luges koa vene kirjanikka.

³³ Johannes Lauristin.

K^uoolis lapsi ei pekstud. Õpetaja l^uõõnd mõnigord liinealiga poiste näppude pihta, kis tütarlapsi on kiusand.

Uuemõesa k^uooli nimetati Vloadimiri ministee-rjumi k^uooliks.

(Hans Lauristin, 80 a.,
Tallinn, 1951)

15. Kose koolielu.

Uüdes mõisas oli kaheklässiline ministee-riumi k^uool. Esimeses klässis oli kolm jägu ja teises kaks. Viis oästad tuli õppida.

Kui ma oästa tuhat üheksasada kümme läksin õpetajaks Uuemõesa ministee-riumi k^uooli, oli Lauristin siäl õpilane. Ma õpetasin talle ajalugu, maadeteädust ja eestikeelt. Laolutunnid olid go minu kääs. Lauristin oli kena poiss, laulis k^uoõris iästi ja oli kõege targem õpilane klässis. Uuemõesa ministee-riumik^uoolis oli oma roamatukogu. Seal oli vene klassikute t^uõõsi. Lauristin luges neid teõseid.

Minu armsam t^uõõ k^uoolis oli ajat^uõõ. Istutasin k^uooliaèda pallu puid ja põèsaid. Õpetasin lastele, kudas kodu aèda asutada ja puude iest ^uoolt kañda. Isa kääst sain ise esimese õpetuse ajandusest.

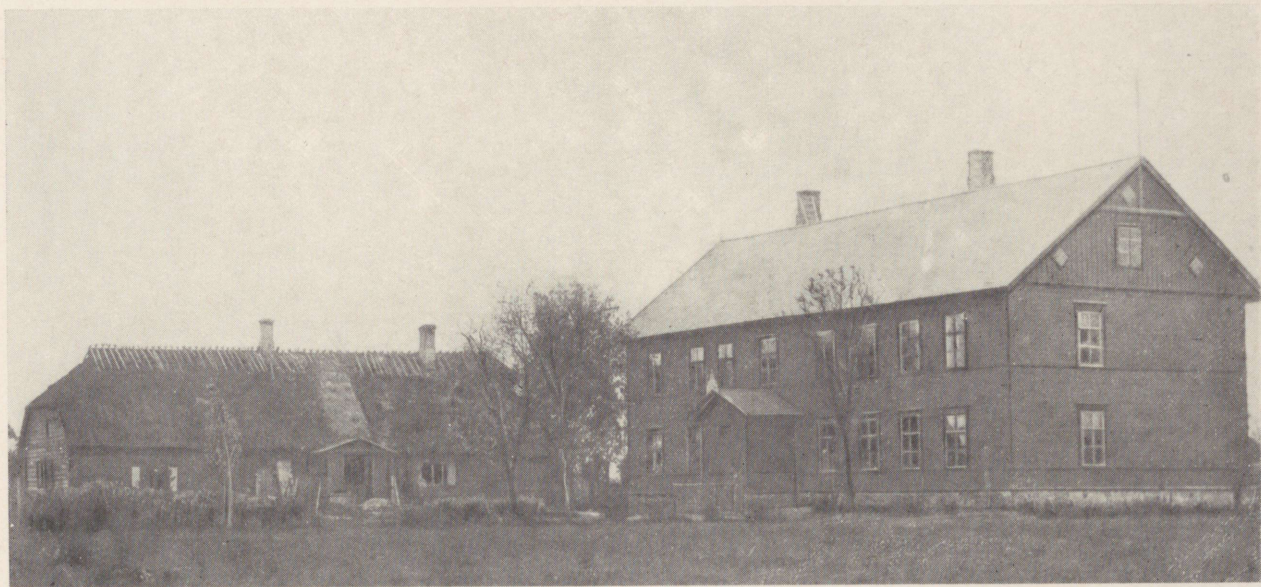
Kõue valdas oli kõege jõukam Alansi küla. Uüdes mõisas olid rikkamad Kärla küla jõe eärsed talud ja Kurena küla talud iesõtsas. Teesed olid änamasti kehvad talud.

Kose kihelgoñdas oli mitu seltsi. Kõege esimene oli Kose Muusikaselts ja pasunak^uoor. Siss tuli põllumieste selts, karškusselts „Oade“³⁴ ja Triigi k^uoolimaja selts, et uut k^uoolimaja ehitada.

Kose ümruse k^uooliõpetajad või'sid pallud viijenda oästa süñmustest osa. Olin siss Kõue valdas Triigi kaheklässilises ministee-riumik^uoolis õpetaja. Magasin miñtu ^uõõd küla taga Metsanurga saunas.

Roobu seltsimajas p^{ie}eti iga pühabä k^uoosolekuid. Reagiti mõisnikkude ja tsaari vašta. Neid karjuti maha. Sulaste ja pere-mieeste vahel ei tehtud ešteks vahet. Siss võttis Uuemõesa k^uooli-

³⁴ Aade.

Kuivajõe koolimajad. Vanas koolimajas (vasakul) õppis Hans Lauristin, uues koolimajas Johannes Lauristin
(Foto 1903. aastast)

Jaan Raeda kasvukodu Pearn-Antsu talu Karla külas

õpetaja Ants Velman koa taluperemeeste vašta sõna ja kutsus sulaseid ülesse peremeeste vašta astuma.

Neid k^uoosolekuid kutsusid kokku vallavanem Roobu Kustas ja Kose villavabriku t^uõoline Ralf Tamm.

(Jaan Raeda, 75 a.,
Rae, 1951)

16. Aednik Raeda.

Mo_mies Joaņ on sün'dind Karla külas Peärna-Antsu talus. Ta isal oli suur aed, kus kasvvas vanu õõnabuid ja pirnibuid. Sial da õppis kärnali t^uõõd tegema.

Peärna-Antsu talu oli vana suetsutalu. Talumajal oli kaks kamret, ilma aknata. Kamretel olid seena sies aogud ja aogust tuli valgust, kui riidenartsu ää võt'sid. Kamretel ei olnd ahju sies, aenult sui võis sjal elada. Talve elati rehetuas. Külмага sai old ahju pjal. Mo_mies on pⁱeeruvalgusel lugend ja õppind. — — —

Mo_mies oli Uuemõesa k^uooli pjal k^uoolitaja³⁵ ja juhataja. Sui tegi da ikka aedas³⁶ t^uõõd: istutas ja p^uookis õõnabuid ja pirnibuid.

Lauristin käis Uuemõesa ministeerjumi k^uoolis. Oli vaikse l^uoomuga poiss, üks parematest õpilastest oli. Ta vanaisa elas Kolu külas Tuesu talus. Poiss õppis ühtelugu edasi. — — —

Me tulime Raële oasta tuhat üheksasada kakskümmend. Meie reñtisime linna gääst selle veikse reñdimõesa ja pidasime seda reñdi pjal. Mies jäi esteks k^uooli pjal edasi. Sui oli Rael ja asutas aeda. Linna lähedalt sai iaste ajasoadusi³⁷ linna viija.

Oastal tuhat üheksasada kakskümmend kuus sai mo_mies peñsiunile. Ta teene silm oli natuke aige ja süda oli nõrk. Siss akkas ta aeda suurendama ja uusi puid ja põesaid istutama.

Suur külm äävitats pallu puid. Kevadi oli roagus, suurem jägu õõnabuid oli külm ää võtnud. Ta löi kääga ja akkas külmakiñd-lamaid õõnabuid siemendama ja istutama.

Ega tema voala, kas koa puud kasu annavad. Ta tieb t^uõõd rahvale. Ütleb ikka: „Suurt rõemu tieb, kui soab puu otsast õuna ja pürni maitseda ja teestele anda.“ Ta neid siemneid külvab ja tolmutab. Tahab kasvutada uusi, paramaid sortisi. Läks paerga p^uookoksi võtma, enne suure külma tulekud.

³⁵ kooliõpetaja; ³⁶ = aias; ³⁷ = aiasaadusi.

Nüid on aed kolhoo-si Mitsuu-rini kääs. Troatvõrk sai ümmer aja teht. Linna inimesed käivad koa pühapääviti aitamasa.

Meie õõnabu aed on nüid üle Liidu kuulsaks soand.

(Ann Raeda, 66 a.,
Rae, 1951)

17. Juhan Kotkas Mahtsa sõjas.

Mahtsa sõjast reakis Juhan Kotkas, kis elas Karla külas Uõsimää talus. — — —

Juhan Kotkas oli Mahtsa sõja aegas Uüdes mõlsas vällavaht. Uüdest mõesast on soadetud üks sõjavää ülem Abaja mõesasse järele.

Kotkas olnd kuõsar, rakendand obused suure tõlla ette ja sõitnd ülemaga Abajasse. Sõjavägi olnd Abajast juba Mahtsasse läind. Naad sõitnd püatamata Mahtsa mõlsa tõllaga.

Kui nad Mahtsasse soand, siss olnd mõesa õue kui pilve rahvast täis. Vaevalt peäsand nad tõllaga mõesa eärbäri trepi ette. Ülem üpand tõlla püalt maha ja pand jüoõsku Aõla püõle tagasi.

Rahvas lüõõnd ennast tõlla ümmer kokku. Kuõsarile pöle kedagi tehtud, ta soand tõlla ümmer kierata ja sõitnd Uüde mõlsa tagasi.

(Hindrek Jürgenson, 80 a.,
Karla küla, 1951)

18. Mõisnikkude vastu.

Mo vennad ei sallind mõisnikka. Tuhat üheksasada viijendamal oõstal olid naad kõik vällas mõisnikkude vaõstas.

Vanem vend Juhan Tiõler oli Peningi mõlsas sepaks. Ta oli treikijate sõjas ja ta sai pälla ihu püäle kaheksakümmend üoõpi, et ta oli mõesa piõgli kakki lüõõnd. Vend oli päris lihatomp, kui ta mõesast ää tüõõdi.

Teesed vennad olid Uüdes mõlsas, kui treikijad seõja tulid. Meije talu taheti ää pöletada. Vennad Joaõn, Tõnu ja Indrek Tiõler said juõksu.

Naad olid mitu pääva Kõõrge raba püal. Kui nendele süõlja viõsime, tõõtsime valged rätikud ülesse.

(Mai Jõesaar, 73 a.,
Karla küla, 1951)

19. Seitsmeteistkümnendal (1917.) aastal.

Mo_mies Andrekse saanik käis läbi linnad^uöolistega. T^uöölised ja veekemoabidajad olid siss ühesk^uoos t^uöoliste ühisuses.

Valiti uus vallavoligogu Kuevajõe valdas. T^uöoliste ühisus viis läbi ükstei-st kandidoati ja peremehed viisid üheksa. Vallavane-maks sai t^uöoliste ulgast käsida^uöoline Antun Jüri pueg Papp, kis käis ehituset^uöödel. Vana vallasekredär sai koa lahti, tema ase-mele soadeti linnast Plakk. Mo mies sai voligogu liikmeks. Sie oli Kuevajõe valla Lienini-aègne vallavalitsus.

Kui sakslane sisse tuli, siss pa'n'di jälle tsoariaègne valitsus tagasi. Kui kodanlik ¹eesti akkas, siss Papp oli uuest vallavanem. ¹eesti valitsus vabastas Papi vallavanema ametist.

(Anna Tohver, 71 a.,
Nõrava küla, 1951)

20. Rapla õpetaja Kirgensohn.

(Hageri)

Rapla õpetaja Kirgenson läind aige juüre. Ta pa'n'di tahma-sesse kotti ja peksti teda.

Peale istreiki aeiti kolme kihelgonna inimesed Kohilasse kokku ja seal peksti neid. Viisid minu mehe koa kottu ära pesuvääl, ta oli aige. Kohila lukussepp ja üks Villandi mies lästi maha.

Rapla õpetaja Kirgenson laskis inimesi peksta oma akna all ja ise voatas pealt.

Siss loaleti istreeki laülusi:

Seal õpetaja akna all,
jõe kallas ümber nii gui vall.
Seal kasvab üksik lepabuu,
taast reakida teab rahvasuu:

Ta all said miimed surmatud,
kis enne piinal kurnatud,
neid voõni viha aluseid,
kel põletati talusi.

*Kus viitsu tuhat "oobiga
verd tõsta võis koa t'oobiga,
kus õpetaja sõna kalk,
et surm on matsi patu palk.*

(Miina Valk, 68 a.,
Pahkla küla, 1951)

21. Mahtra sõjast.

(Juuru)

Mo isa Ants Allikov oli Mahtra sõjas. Ta j soand oavata. Isa suri esimese sõja³⁸ aegas. Ta oli siss kaheksakümmend aastad vana.

Isa vend Indrek oli koa sõjas. Ta vanõkre ots oli gu sõela põhi, kuuli aukusi täis, aga Indrekul põlnud viga kedagi.

Mehi kutsuti ja aeti kokku sõjasse. Mahtra mehed pidand juba käsu beäle Abajale minema. Punasoos tulnd nendele tüdruk Tiiu vašta. Se olnd Mahtra tüdruk. Tiiu ütend: „Abajal peksetakse èrmsal kombel. Ei julge voadatagi.“ Mehed istund maha ja akkand mõilema, mes nüid teha.

Siss läksid teestest küladest abi õtsima. Nad käisid Järlepas ja Ärglas. Ütend seal mestele: „Tulge meile abiks!“ Mehed tulndgi Mahtrasse.

Kõik läind summas mõisa kokku. Mõesa teomehed vedand seenna ajateibaid. Mehed võtnd teibad kätte ja läind sõjameeste ette. Pogutski ütend tõlgile, miks mehed ei tulnd Abajale. Mehed vastand: „Nad põle kedagi kurja teind.“

Esteks lašti õhku. Siss tõmmand keegi mees ülema kântsti obuse sellast maha. Nüid oli sõda lahti. Soldatid läind Aila poole, mehed takka järele. Adra Mihkel, kis oli teomees Kasel, Adra talus, joosnd järele ja üind: „Üllesite küll, et ei soa kuraditest jägu, aga nää, metsa joosid teesed!“ Soldat pillus talle metsast kuuli. Adra Mihkel kukkus ja jäi maha.

Võedumehed tulid Mahtrasse tagasi. Viinaköögi uks lõhuti lahti. Viinavoadid toodi väl'la.

Tilli talu sulane Mihkel läind äärbäri sisse ja viind õpmani

³⁸ Esimese maailmasõja.

rohuaeda. Ühes teeste meestega akkand ta õpmanid peksma. Õpman palund küll: „Kulla Mihkel, mis ma olen teind, et sa mind lopsid!“

Tilli talu pererahvas olid mõesaga tuttavad. Tilli peremees Ottu Lešman läind mõisa õpmanile järele. Teda põle tahetud mõesa ligi lašta. Andrekse talu peremees Mart Leibok tulnd vašta ja ütend: „Kus sa, kurat, lähäd? Mul põle teist kintsu ollagi.“ Mart Leibok soand oavata. Tilli peremees peastnd õpmani meeste kääst ära ja viind ta Järlepa mõisa. Tilli talu oli usklik ja palverahvas. Sulane tulnd kojo ja ütend: „Ma ant'sin õpmanile ea vafi!“ Peremees pahandand, miks ta nii teind.

Peäle sõda tehtud üks laul:

„Rumal tegu oli see,
et õpmani jät'sid elusse,
kis neid kõiki ära tuñ'dis
ja siss kohtu kätte an'dis“.

Mahtra mehed joosid illem metsa. Mõni uputas enese ära. Nad ei tohtind ütelda, et oavata on soand. Erm oli suur.

Vangid pañ'di tappi ja viidi tapiga Talina. Seal toodi mehed tapiga Mahtrasse. Neid karistati vällal. Viiskümmend soldatid pañ'di kummagisse ritta ja kaks korda käis vang pallalt nende vahelt läbi.

Teršiuuse pojapoeg ütend, et nad seetse oastad on käind, kui Siberisse soand. Seal olla Mahtra küla omi asunduses.

(Mihkel Allikvee, 85 a.,
Mahtra küla, 1950)

IV. VÖRU MURRE

VANAAEGSEST PÖLLUPIDAMISEST

Kogunud E. Siil.

1. Talurahva elust-olust üldiselt.

Mis sääl vanast siss viil är ess olõ?, mõisat pidit or'jama uma leevaga?, uma rõivaga?, ummi riistuga?, ilma palgada?, ilma nurisamada?. K'ia rahulõ ess olõ?, herräle nigu^v vasta nakaßs, tyy viidi talli manu?, anti uma kuuskümmend kukrohe, nurisnu^s siss vaij tennü^v vaij ollu?; seeñi^k ku^{jäl} kuuskümmend saljt. Tyy oll tyy põllupidamine ja^k kii^k.

Siss ku^m maⁿ naksi elämä ja^t taad pla^tsi pidämä jah, siss tulliva^j joba ostukotussõ^v vällä. A siss, kiä jälⁿ nigu^v ostuala^v võtta ess jõvva?, siss noil olliv jäl^k kañdiplatsiv jah, riñdikotussõ^j jah. Riñti tull iks maßsa niij, kuiss kotussõ kroñt suur oll. Ku^k kroñt oll katssada vakamaad suur, siss tull maßsa kah katssada ruüblit rahariñti ja^s siss naa^t tükü^v vaij, tetä?. Noid oll jälh ekä vikati tüüd, niguⁿ naa omma?: kaera, siss rükä, vikki, niiduhaina, ristik-

Tõlge: Mis seal vanasti siis veel ära ei olnud, mõisat pidid orjama oma leivaga, oma rõivaga, oma riistadega, ilma palgata, ilma nurisemata. Kes rahul ei olnud, härrale nagu vastu hakkas, see viidi talli juurde, anti oma kuuskümmend kuklasse, nurisenud siis või teinud või olnud, seni kui jälle kuuskümmend said. Too oli too põllupidamine ja kõik.

Siis kui ma hakkasin elama ja seda kohta pidama, jah, siis tulid juba ostukohad välja (s. t. hakati talusid päriseks ostma). Aga siis, kes jälle nagu ostu alla võtta ei jõudnud (ostusumma tasuti pikema aja kestel), siis neil olid jälle kandikohad, jah, rendikohad, jah. Renti tuli ikka maksta nii, kuidas koha krunt suur oli. Kui krunt oli kakssada vakamaad suur, siis tuli maksta kah kakssada rubla raharenti ja siis [olid] need tükid või, teha. Noid oli jälle iga vikati tööd, nagu need on: kaera, siis rukist, vikki, niiduheina, ristikheina,

haina, naid ekä ütte kafs postivaahet pañda. Kartlit oll üts posti-
vahe^v võtta. Siss ku^s siss tuu tüü kiik är^t teit, siss jäi kafs
ruublrit postivahe päält iks mašmada[?], läfs tuu tüü iist. A gu
är^{ess} jõvva^t tetä[?], siss tull jäl^k kafs ruublrit postivahe päält
manu^m mašsa.

Siss jah, mõisnigu^k kah iks ess saa[?] inäp niij ümmä volli
aija[?], inne pešmise olõ iks ma^k kah ärⁿ nännü[?] ja olõ iks ešs kah
kubija käest ülekuhmä är^s saanu[?]. Kaeⁿ naa^k kubija[?], naa[?] olli[?]
iks nürmi pääl inemiisi takast tsuškman. Näid oll iks üma kolm,
neli tükkü nurmõ pääl. Tuu kiä mullõ leij, mul om tää põrõhõl-
la^k kah viil niij selgehe meelen, silmi iin, iks õkva niigu[?] eilä[?]
olõšs ollu[?].

Tää oll sääne piidsavarrõ sugunõ peenike mišs, häšte tsäpe,
sääntse^p peenikese^p pikä^s seereⁿ niigu^k kurõl inne, siss seerega^s saa-
pa[?] olli^t tal jalan. Nina oll tal õkva puñkti päält sääne niigu^k kulli
nokk: keškelt oll kühmän, niij pikk, et küündü paaigu mokõni,
allapoolõ kõvõd^r jah, ots häšte peenike. Miⁱ kufsimi^git^t tedä iks
kullinokiss ja^k kurõseeress, tõist nimme tälle ess kuulõki. Tuu
va^k kullinokk oll näist kah kigõ jälemb. Tää iks ütteluku
mugu^k karõl iks inne üte nina alt tõsõ ala[?] ja^m mugu^t täñit inne.
K'iäki ess mõista^k kunagi[?] niij tetä^k ku^t tää tahtsõ. Puha kiik

neid igähte [oli] kaks postivaahet¹ [kokku] panna. Kartulit oli üks posti-
vahe võtta. Siis, kui siis tolle töö kõik ära tegid, siis jäi kaks rubla postivahe
pealt ikka maksmata, läks selle töö eest. Aga kui ära ei jõudnud teha, siis
tuli jälle kaks rubla postivahe pealt juurde maksta.

Siis jah, mõisnikud kah ikka ei saanud enam nii oma voli ajada, aga peks-
mise olen ikka mina kah ära näinud ja olen ikka ise kah kupja käest üle kühmu
ära saanud. Vaat, need kupjad, need olid ikka nurmede peal inimesi tagant
torkimas. Neid oli ikka oma kolm, neli tükki nurme peal. Too, kes mind löi, mul
on see praegu kah veel nii selgesti meeles, silmade ees, ikka otse nagu eile
oleks olnud.

Ta oli säärane piitsavarre taoline peenike mees, hästi käbe, säärased peeni-
kesed pikad sääred nagu kurel vaid, siis säärsaapad olid tal jalas. Nina oli tal
otse punktipealt säärane nagu kulli nokk: keskelt oli kühmus, nii pikk, et küün-
dis peaaegu huulteni, allapoole kõver jah, ots hästi peenike. Me kutsusimegi teda
ikka kullinokaks ja kuresääreks, teist nime tal ei kuulnudki. Too va kullinokk
oli nendest kah kõige jäledam. Ta ikka ühtelugu muudkui kargles ikka vaid
ühe nina alt teise alla ja muudkui täñitas aina. Keegi ei mõistnud kunagi nii

¹ postivahe = 2 riia vakamaad; vrd. ka lk. 38 märkus 12.

olli¹ laisa². Ku^t tull, siss tull nigu^r räüsäga^{s2} sälgä. Pesse jalguga²
 inemiisi, nuuf tyy käve tal üttepuhku käen nigu^p plaksölös inne.
 Siss vahel, siss ku² arvaäs, siss leij jäl^m minõ inemise kartsu.
 Kardsumaja tyy oll jälle likõ, mugu¹ leemet inne, pümme ja^k külm.
 Jaanipäevä aigu kah olli² ijä huñikuⁿ nukan. Mugu¹ leij inemise
 sinnä^s sisse, ess anda^t talle juuva² ei^s süvvä² ei^m midägi². Laßõ
 olla^m mugu², seeñi^k ku^s siss hääss arvaäs, siss laßõ vällä siss.
 Inemine oll är^k külmänü², kañgõss jäänü², ess mõista² ed'imält õkva
 midägi², a fää juusk jälh õkva uma räüsäga^s sälgä. Ma^k kaij ess,
 et näüss, kas kargass noi¹ jalguga^k kah otsa vaij. Va² igävene jälle
 inemise tükk oll tyy külh. Kon tää luutüküⁿ no^m mädänäse²!

Tyy saa röibõ² ollgi tyy, kiä mullõ kah leij. Ütskõrd oll,
 keväjäne aig oll, ma¹ lätsi mõisahe esä iist kartlit panma. A^s siss,
 tuupäiv jälh õkva ütte miist talli man pešti. Kae² ymalõ asjalõ
 iks saijt minnä², tyy mant kah. Ma^k kah, himmu oll nätä², pañni
 siss kartli korvi iila³ pääle maha² ja¹ lätsi lepikohe, säält siss
 hiile kraavõ pite talli taadõ. Kubija², ess kiäki, ess näe^m midägi².
 Siss sääll tallitakan siss püüse iks aija pilu vahelt sisse vahti, inne,
 nätä² ess olõ^m midägi². Miiss oll kah niij vaiiki, et tää ess tii²
 ellügi². Ma^s kuulõ^m muud midägi², ku^s saksa^k kärgevä hirmsahe.

² räüss 'rahe'; ³ iilas 'vagu'.

teha, nagu ta tahtis. Puha kõik olid laisad. Kui tuli, siis tuli kui rahehooga selga.
 Peksis jalgadega inimesi, nuut see käis tal üttepuhku käes, nagu plaksles aina.
 Siis vahel, siis kui arvas, siis löi jälle mõne inimese kartsu. Kartsumaja, see
 oli jälle märg, muudkui leemendas aina, pime ja külm. Ka jaanipäeva ajal olid
 jäähunnikud nurgas. Muudkui löi inimese sinna sisse, ei antud talle ei juua, ei
 süüa, ei midagi. Laskis olla muudkui seni, kui siis heaks arvas, siis laskis välja
 [siis]. Inimene oli ära külmanud, kangeks jäänud, ei mõistnud esialgu [otse]
 midagi, aga ta jooksis jälle otse oma rahehooga selga. Ma vaatasin ise, et näis,
 kas kargab nüüd jalgadega kah otsa või. Va igavene jäle inimesetükk oli too
 küll. Kus ta luutükid nüüd mädanevad!

Toosama raibe oligi too, kes mind kah löi. Üskord oli, kevadine aeg oli,
 ma läksin mõisa isa eest kartuleid panema. Aga siis, tollel päeval jälle just
 üht meest talli juures peksti. Vaat, omale asjale ikka said minna, töö juurest
 kah. Ma kah, himu oli näha, panin siis kartulikorvi vao peale maha ja läksin
 lepikusse, sealt siis hiilisin kraavipidi talli taha. Kupjad, ei keegi ei näinud
 midagi. Siis seal talli taga siis püüdsin ikka aia pilu vahelt sisse vahtida, aga
 näha ei olnud midagi. Mees oli kah nii vaiit, et ta ei teinud häältki. Ma ei kuul-
 nud muud midagi, kui saksad kärkisid hirmsasti. Mees ajas röivad selga ja läks

Miiss aij rõiva^s sälgä ja^l läts värest vällä. Saksa^k kässivä^t täl kodu^m minnä[?] ja jumala käest an'diss pallõlda, et tää om herrä vašta eßsünü[?] Tuu oll kaḡõ miiss, tää iks kulgi oll vašta naanu, tää ess lää^k kodu[?] ess kohegi[?], mugu^t tull nurmõ pääle, võtsõ adra pää peiju jaⁿ nakaßs iilit ajama. Ma[?] hoisõ innäst iks tiä lähkeiste. Tää hojaßs, tassakõistõ hojaßs veidike, muud midägi[?], jalgu leij niij kõvva, et suurõ^m mulgu^j jäivä^m mulla sisse ja^s siss, ku iila otsa man iks ümbre käändse, siss tõmmaßs atra niij kõvastõ ja häkki, et olõßs kas vaij kigõ hobõsõkronuga^p perrä võtnu[?] Tää ess kae^k kellegi pääle. Ma^v vahe iks tedä, iḡdäl silmä^t tsilgivä[?] ja eßs pañni iks kartlit. Kae^k kub'ijas vaij vana^t tuu kullinokk nägi tuu ärh. Maⁿ näij külh, kuⁿ näüdaßs tõsõlõ kääga[?], ma^{ss} mõista tuust midägi[?]. Kae^s siss ku^t tull manuj^a ja^t tõmmaßs mu^r rinnust kiñni[?], siss vana^k kullinokk lahksõ mullõ ümbre kühmä. Ma^t leij innäst sirgu, kae^t leij ülepeä ḡao ette, eßs kaij, et lahu nüüd nipallu ku^s sa^t tahat. Eßs kaij, et kül^t tulõ aig, ku^m ma^s sullõ kiik tasu, ku^s sa^s seeñi[?] elässi inne.

Kiik terve nurmõ täüs rahvast, kiik vißksiva^k korvi^m maha[?] ja^s saisaiva[?]. Kub'ija^p pañni^r rüükmä ja^v vana^k kullinokk juusk ḡigum^m maru piñi ütest tõistõ. Mul oll sääne viha, et ma olõßs tää lahki kiisknu[?], inne valluss ess olõ^m mul külh. Kae^m mul taa piht-

väravast välja. Saksad käkksid tal koju minna ja jumala käest andeks paluda, et ta on härra vastu eksinud. Too oli kange mees, ta ikka kuidagi oli vastu hakanud, ta ei läinud koju, ei kuhugi, muudkui tuli nurme peale, võttis adrapea pihku ja hakkas vagusid ajama. Ma hoidsin ennast ikka tema lähedusse. Ta oigas, tasakesi oigas veidike, muud midagi, jalgu löi nii kõvasti, et suured augud jäid mulla sisse, ja siis, kui vao otsa juures ikka ümber pööras, siis tõmbas atra nii kõvasti ja äkki, et oleks kas või kõige hobusekronuga taha võtnud. Ta ei vaadanud kellegi peale. Ma vahtisin ikka teda, endal silmad tilkusid ja ise panin ikka kartuleid. Vaat, kubjas, või vana too kullinokk, nägi selle ära. Ma nägin küll, kui näitas teisele kääga, ma ei mõistnud sellest midagi. Vaat, siis kui tuli juurde ja tõmbas mu rinnust kinni, siis vana kullinokk lõhkus mulle ümber kühmu. Ma lõin ennast sirgu, kae lõin üle pea näo ette, ise vaatasin, et lõhu nüüd nii palju kui sa tahad. Ise vaatasin, et küll tuleb aeg, kui ma sulle kõik tasun, kui sa seni elaksid vaid.

Kõik, terve nurme täis rahvast, kõik viskasid korvid maha ja seisatasid. Kupjad panid röökima ja vana kullinokk jooksis nagu marupeni ühest teise. Mul oli säärane viha, et ma oleksin ta lõhki kiskunud, aga valus ei olnud mul

kask särkil⁴ all hammō⁵ pääl ja^s siss nahast kaskapüksi[?] olli^k kah jalan, iks tōisil all; valluss ess olō[?], viha oll.

Siss olli^k iks kijgil inemiisil suvōl kah pih^tkaška^s sälän jaⁿ nahkpüksi^j jalan. Ihu leemet kül^s sälän ka^hgō kuumaga[?], inne tuust ess olō^m midägi[?], malgavalu^j jäivä^k kaskahe . . .

Mu[?] esä oll ütessäkümmend ütessä aastat vana, ku^t tää är^k küylī. Tuud ma^t tiijä külⁿ niij selgehe, et tää om sündünü[?] ütstuhat säidsesada ütessäkümmend neli. Tää kadunukō orja^{ss} uma eluaig mõisat. Tää tii^dse külh, kuiss tuu sääl kij^k oll. Ääss siss tōistō ess saaki, siss pidⁱ egäüts or^jama mõisahe. Egä platsi päält, ku oll iks viil niij suurōmb kroūt kah, siss oll iks uma neli-viis tükki egä päiv mõisan. Ääss siss iks tōistō ess saaki. Ku oll viil niij, et oll ummi, siss iks pessi^v viil kulgi^t läbi. Ku ummi ess olō[?] ja^t tii^d är^{ess} jõvva^t tetä[?], siss ku^{ess} ess vōta^s sulast, siss mõisa pañd sinnä[?] orja, kon tii^dga inemise^t tükevā perrā jäämä.

Ääss siss oll inemine õkva nigu üts lupard mõisnigu käen. Tää tegi orjaga õkva mistä ess arva^{ss}. Kül^{nä}^v vahetiva orjō pinnega[?], tsirkōga[?], kül^{nä}^m mõiväⁿ näid, ostiva[?] ja^v vahetiva[?] ja^t teivä^k kikkō, midä nää^v viil mõistiva[?].

Kaeⁿ niij oll kah ollu[?], et ku^t tälle miⁿi oll nigu^v vastalidsōss

⁴ särk 'kuub'; ⁵ hamō 'särk'.

küll. Vaata, mul see pih^tkasukas [oli] kuuel all särgi peal ja siis nahast kasuk-
püksid olid kah jalas, ikka teistel all; valus ei olnud, viha oli.

Siis olidki ikka kõigil inimestel, suvel kah, pih^tkasukad seljas ja nahk-
püksid jalas. Ihu leemendas küll seljas kange kuumaga, aga sellest ei olnud
midagi, malgavalud jäid kasukasse . . .

Mu isa oli üheksakümmend üheksa aastat vana, kui ta ära suri. Seda ma
tean küll nii selgesti, et ta on sündinud [aastal] ükstuhat seitsesada üheksa-
kümmend neli. Ta kadunuke orjas oma eluaeg mõisat. Ta teadis küll, kuidas
too seal kõik oli. Egas siis teisiti ei saanudki, siis pidi igäüks orjama mõisat.
Iga koha pealt, kui oli ikka veel nii suurem krunt kah, siis oli ikka oma neli-
viis tükki iga päev mõisas. Egas siis ikka teisiti ei saanudki. Kui oli veel nii,
et oli omi, siis ikka löid veel kuidagi läbi. Kui omi ei olnud ja tööd ära ei
jõudnud teha, siis kui ise ei võtnud sulast, siis mõis pani sinna orja, kus tööga
inimesed kippusid maha jääma.

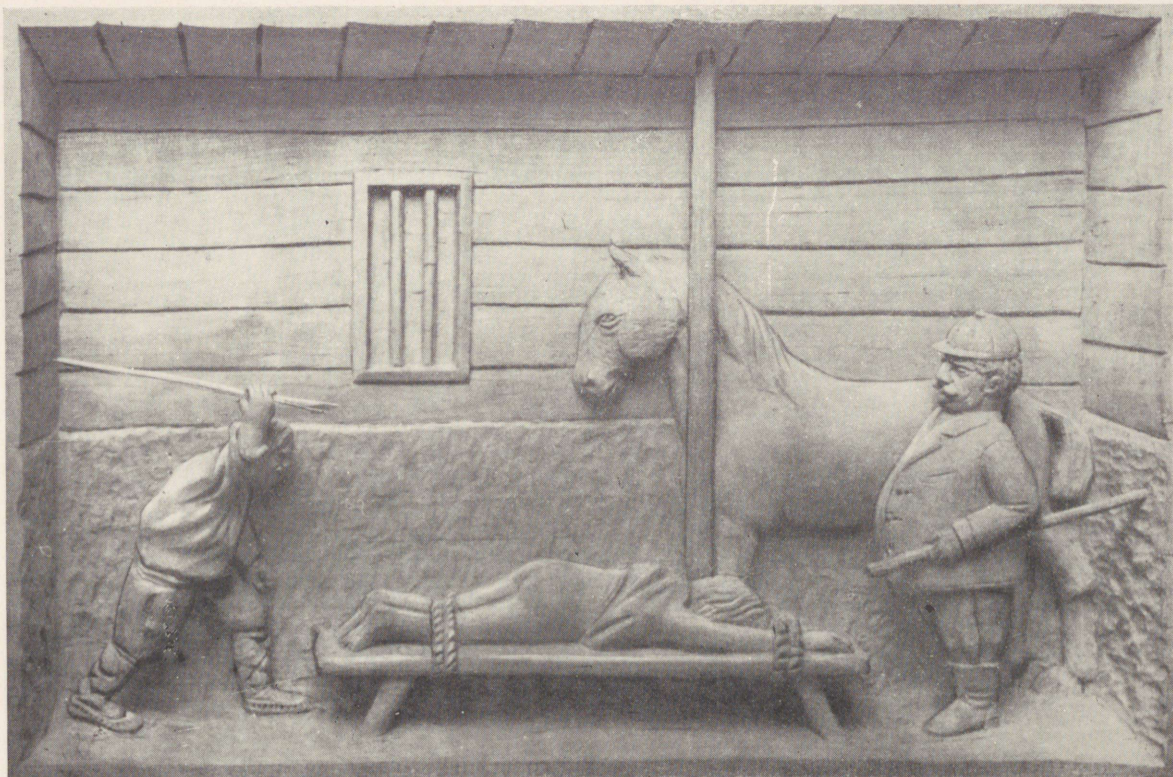
Egas, siis oli inimene just nagu üks lupard mõisniku käes. Ta tegi orjaga
otse, mida ta ise arvas. Küll nad vahetasid orje koertega, lindudega; küll nad
müüsid neid, ostsid ja vahetasid ja tegid kõike, mida nad veel mõistsid.

Vaat, nii oli kah olnud, et kui talle (s. t. mõisnikule) mõni oli nagu vastu-

Vana talumaja Urvastes

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

Peks mõisa tallis. J. Jõe puunikerdus

saanu?, siis ümmõtõgi^o võlnu? ja^s saatnu? ja^v vahetanu^t tyy üfskijk kas siis mehe vaij naisõ vaij, minõ piini vaij tsirguga ümbre ärh. Ääss tää tyyt ess küüsü?, kastä oll naisõmijs^s vaij poissmijs^s, ess küüsü^t tää tyyt midägi?, tää tegi õkva tyyd, mistä eß tahtsõ, ääss kiä siis vašta naata ess tohi?. K'ia^m nigu^m midägi^v vijl ütlemä läfs, toolõ siis tõmmaß inne vijl kere kuumass ja^s siis saatsõ minemä. Ess olõ^t täll tyyt midägi?, kastä laßõ sullõ suutävve süvvä anda vaij maotävve malku, tyy oll tal üfskijk. T'ää tegi niij, kuiss tää eß tahtsõ.

2. Sulase elust.

Teoor^t jusõ aigu perremehel vaij platsipidäjäl, tal oll iks tyyt päremb ku^s sulasõl, et tää oll iks eß siis kotun. T'ää eß tegi iks kodutsõ tüü, tää oll iks palga maßja, tal oll iks päremb. Ääss no^s sulanõ platsipidäjäle kül^t tüüd ess tii?. Platsipidäjä maßsõ sulasõ^õ palga, andsõ söögi kõttu, rõiva sälgä, kijik tüüriista? ja^k kortina jah, inne tüü tegi tää mõisahe. Kortinna tyyd no^v ess olõki kül^m määnestki, tyy rehetarõ kambrõkõnõ oll, sääl siis olliva^k kijik kyy. Talvõl ku^k kangõ^k külmä? olliva?, siis tyydi vijl sinnä^s samma kijik tsiapõrssa? ja voonakõsõ? ja^k kanasõ^k kokku. Sägüse rehepessü aigu kuivatati vili kah sälsaan, aeti lina^j ja^k kijik. Mis sääl siis vijl kortinna oll vijl sulasõl õigõ olla?. Tal kah iks tyy sängütükk kõngi kambrõnukan oll. Minikõrd ess olõ^t tyyd kah,

meelseks saanud, siis ometigi võtnud ja saatnud ja vahetanud tolle, ükskõik kas siis mehe või naise või, ära ümber mõne koera või linnuga. Egas ta sellest ei küsinud, kas ta oli naisemees või poissmees, ei küsinud ta sellest midagi, ta tegi otse seda, mida ise tahtis, egas keegi siis vastu hakata tohtinud. Kes nagu veel midagi ütlemä läks, tollele tõmbas enne veel kere kuumaks ja siis saatis minema. Ei olnud temal sellest midagi, kas ta laskis sulle suutäie süüa anda või maotäie malku, see oli tal ükskõik. Ta tegi nii, nagu ta ise tahtis.

Teoorjuse ajal peremehel või kohapidajal, tal oli ikka sellepoolest parem kui sulasel, et ta oli ikka ise siis kodus. Ta ise tegi ikka koduse töö, ta oli ikka palgamaksja, tal oli ikka parem. Egas nüüd sulane kohapidajale küll tööd ei teinud. Kohapidaja maksis sulasele palga, andis söögi kõhtu, rõivad selga, kõik tööriistad ja korteri, jah, aga töö tegi ta mõisale. Korteri, seda nüüd ei olnudki küll mingisugustki, see rehetare kambrikene oli, seal siis olid kõik koos. Talvel, kui kanged külmad olid, siis toodi veel sinnasamasse kõik seapõrsad ja tallekesed ja kanad kokku. Sügisel rehepeksu ajal kuivatati vili kah sealsamas, aeti linad ja kõik. Mis seal siis veel korteri oli [veel] sulasel õige olla! Tal kah ikka see sängitükk kusagil kambrinurgas oli. Mõnikord ei olnud seda kah,

magasi nisaa parsil vaij kon saij inne. Suvõl tää no ess tulõki iks pallu kodu[?]. Suigat sälsaan, koñgi puhmun vaij kammu⁶ kõrval tuu tsipa äri¹ jah, nakaass jäl^m mugu^t lüümä inne. No^p puülbä-õdaguss, siss tull iks tää kah suvõl kah kodu[?]. Puülbä käüti jo^s sannan, pühäbä minti iks jäl^k kerkohe. Tää kah iks läts jah kerkohe.

Erälde süümist iks tan Urvastõn kül ess kuulõ[?]. Ku iks sulanõ kah kotun oll, siss seivä[?] iks kijik üten, tuudsamma süüki midä oll. Inne siss, ku^t tää mõisahe teolõ läts, siss pañti tälle nädäli leevakott üten. Midä tälle siss viijl pañti muud ku^r räimi, aganist leibä ja^p pütüga^p pohkatsit⁷ kah. Minõn paigan viidi kül^s süüki perrä, minõnpaigan ess olõ^t tuud midägi[?].

Üts pèrnainõ tan Urvastõn pañnu sulasõlõ teolõ veidü^s süüki üten. Sulanõ kah, misa iks tii^t, kellegilegi^m midägi üteldä eij olõ[?], a^s siss ütškõrd kah võl^{nu} leevakoti sälgä ja^l lännü^m minemä. Aⁿ niigu^s saanu^k kua taadõ tanumahe, niij istnu^s sinnä^m maha[?] ja^s söönü anumakõsõ^t tühäss ja^t tsusanu aijasaiba otsa kuijuma. Eßs ütelnü[?], et nakka maⁿ naid anuma röipit viijl kanma, mis taa kah mehel süvvä[?] om. Siss ku^s siss puülbä kodu^t tullu[?], siss võl-

⁶ k'amm 'väike heinahunnik'; ⁷ pohkats 'rukkijahust kõrt (poolkeedetud ja hapendatud)'.

magas niisama parsil või kus aga sai. No suvel ta ei tulnudki ikka palju koju. Suigatas sealsamas, kusagil põõsas või heinasao kõrval see vähe aega ära, jah, hakkas jälle muudkui lõõma aga. No laupäeva õhtuks, siis tuli ikka ta kah suvel [kah] koju. Laupäeval käidi ju saunas, pühapäeval mindi ikka jälle kirikusse. Ta kah ikka läks jah kirikusse.

Eraldi söömist ikka siin Urvastes küll ei kuulnud. Kui ikka sulane kah kodus oli, siis sõid ikka kõik ühes seda sööki, mida oli. Aga siis, kui ta mõisasse teole läks, siis pandi talle nädala leivakott ühes. Mida talle siis veel pandi muud kui räimi, aganast leiba ja pütiga kõrti kah. Mõnes kohas viidi küll sööki järele, mõnes paigas ei olnud midagi sellist.

Üks perenaine siin Urvastes pannud sulasele teole vähe sööki ühes. Sulane kah, mis sa ikka teed, kellelegi midagi ütelda ei ole, aga siis ükskõrd [kah] võtnud leivakoti selga ja läinud minema. Aga nagu saanud koja taha külatänavale, nii istunud sinna maha ja söönud anumakesed tühjaks ja pistnud aiateiba otsa kuivama. Ise ütelnud, et hakka mina neid anuma raipid veel kandma, mis see ka mehel süüa on. Siis, kui siis laupäeval koju tulnud, siis võtnud aia otsast anu-

nu? aija otsast anuma^k kah ja^v veenü^k kodu? Kae^t tää muud tetä^v ess saa?, siss pilga^s pernaist jäl^t tüüga?

Sulasõ palk oll niij, et ku oll iks naisõga^s sulanõ, siss tüü oll iks niij umal söögil ja umal rõival kah. Siss tälle anti iks uma pund linnu ja^t lasti lamma pidada jah. Nainõ siss tegi jäl^t tüü rõivass. Villä kah iks anti tälle jah. Miinikõrd ku oll iks jäl^m midägi säänest, siss seiväl^t jäl^k kujuk^t üttest talulavvast. No^p paar^r ruublit raha kah iks anti är^s sulasõlõ aasta ko^ssilõ. Ääss siss no^t tüü paari ruubli iist midägi ess saa? ess, tää oll kah, niigu asjass inne.

Ku^p poissmijss sulanõ oll, siss toolõ and iks talu rõiva^k kah. Pakladsõ? iks ollit^t teon käümise rõiva? Kerku rõiva? iks and kah perremijss; nuu? olliv jäl^v villatsõ? Ääss nääⁿ no^p parra^k kül^t ess olõ?, ihu iks katsõ ärh ja^v villanõ tää oll, muud ess olõ^m midägi? Ääss siss sulasõl no^m mäantsitki häid rõivit ess olõ? N'ää olliv joⁿ niij paigatu? ja^p punnitu?, et veerest mugu^t tilpniiva? inne. Är^h ollit harinu?, tüüst ess panõ^t tähelegi?

Keväjä, siss oll iks jüripäevä aigu, oll sulasõl kah kotussõ vahetamine. Siss ku^t tää är^t läts vahtsõ kotussõ pääle, siss nädäli pärast, siss tõij vana perremehe rõiva^t tagasi. Ääss, tüüd tull tetä^v vahtsõ perremehe man nisaa niigu^v vana man, inne miini iks oll paremb ku^m miini. Minõn paigan oll niij ollu?, et niigu^r rehepessü aigu jah,

mad kah ja viinud koju. Vaat, ta muud teha ei saanud, siis pilkas perenaist jälle sellega.

Sulase palk oli nii, et kui oli ikka naisega sulane, siis see oli ikka nii omal söögil ja omal rõival kah. Siis talle anti ikka oma pund linu ja lasti lamma pidada, jah. Naine siis tegi jälle tolle rõivaks. Villa kah ikka anti talle jah. Mõnikord, kui oli ikka jälle midagi sellist, siis sõid jälle kõik ühest talulauast. No paar rubla raha kah ikka anti ära sulasele aasta kohta. Egas siis nüüd tolle paari rubla eest midagi ei saanud, ta oli kah nagu asjaks enne.

Kui poissmees sulane oli, siis sellele andis ikka talu rõivad kah. Takused ikka olid teol käümise rõivad. Kirikurõivad ikka andis kah peremees; nood olid jälle villased. Egas nad nüüd parajad küll ei olnud, ihu ikka kattis ära ja villane ta oli, muud ei olnud midagi. Egas siis sulasel nüüd mingisuguseidki häid rõivaid ei olnud. Need olid ju nii paigatud ja punnitud, et äärest muudkui narmendasid vaid. Ära olid harjunud, seda ei pannud tähelegi.

Kevadel, siis [oli] ikka jüripäeva ajal, oli sulasel kah koha vahetamine. Siis, kui ta ära läks uue koha peale, siis nädala pärast, siis tõi vana peremehe rõivad tagasi. Egas, tööd tuli teha uue peremehe juures niisama nagu vana juures, ainult mõni ikka oli parem kui mõni [teine]. Mõnes kohas oli nii olnud,

siss perremiiss heidänü^m magama ja^p pañnu^t tōsō jala suurōvarba otsapääle tōsō jala kondsa. Siss niigu^t tyy tōnō jalg taa suurōvarba päält maha^s sadanu inne, niij hüpanü^t tää üless ja[?] ajanu^s sulasō üless rehetapōt maha[?] ajama ja[?] eßs heidänü^t tagasi magama. Minōn paigan kääütü jäl^k kikka perrä. N'igu^k kikass kir'gnü inne, niij ollu^r reहेle minek kah. Tyy üteldü^j joba iks niij hōdagu ärh. Esä ütēl, et vahel oll kül^k kikka pääle niij süä täüs, et olōss tää õkva maha^l lõönü[?], niij makuss ollu^uni.

Perremiiss sai^j iks eßs hiⁿge tõmmata, täl oll iks tōisi, kedä tää suh^{ds}ō. Täl iks oll pallu par^{emb} ku^s sulasōl. Tää saatsō iks ummi la^{tsi} kü^üli jah, iks taha^k kreiskü^üli jah, kihkonnakü^üli jah. Sulanō ess mōista^l lukō[?], ess tunnō^t tää tähtigi[?], ess mōista^k kirutada[?], ess tunnō^r rahaki^rja ess midägi[?]. Ku^k kohegi[?], niiguⁿ nekrodiss mineki a^{igu} jah, tull v^{aja} umma nimme kirutada[?], siss tää tegi inne kolm ristⁱ ala[?]. Kost tää kü^üli sai^j, kes tää sinnä^l lassō. Üteldi, et eij^{ol}ō[?] orjal v^{aja} raamatut lugōda[?], siss saa tää pallu targass jaⁿ nakkass perremehele va^{sta}.

Teoor^jjusō a^{igu} oll sulanō tyy perisōri. Täl ess olō^m muud ku^t tü^üd tetä[?] ja ker^{kun} patu[?] andiss pallōlda[?]. Süv^{väs} sai tää v^dēga veidü[?] ja^m magada^s sai tää kah veidü[?]. Niij oll vanast sulasō tü^ü ja^p palk. Saabast ess olōki. Pargit^{ut} tsuvva[?] olli[?],

et nagu reहेpeksuajal jah, siis peremees heitnud magama ja pannud ühe jala suure varba otsa peale teise jala kanna. Siis, nagu too teine jalg aga selle suure varba pealt maha kukkunud, nii hüpanud ta üles ja ajanud sulase üles rehetapē⁸ maha ajama ja ise heitnud tagasi magama. Mōnes kohas käidud jälle kuke järgi. Niipea kui kukk vaid kirenud, nii olnud reहेle minek kah. See üteldud juba ikka nii õhtul ära. Isa ütles, et vahel oli küll kuke peale nii süda täis, et oleks ta otse maha lõönud, nii magus olnud uni.

Peremees sai ikka ise hinge tõmmata, tal oli ikka teisi, keda ta sundis. Tal ikka oli palju parem kui sulasel. Ta saatis ikka omi lapsi kooli jah, ikka sinna kreiskooli jah, kihelkonnakooli, jah. Sulane ei mõistnud lugeda, ei tundnud ta tähtigi, ei mõistnud kirjutada, ei tundnud rahakirja, ei midagi. Kui kuhugi, nagu nekrutiks mineku ajal jah, tuli v^{aja} oma nime kirjutada, siis ta tegi vaid kolm ristⁱ alla. Kust ta kooli sai, kes teda sinna laskis? Üteldi, et ei ole orjal v^{aja} raamatut lugeda, siis saab ta liiga targaks ja hakkab peremehele vastu.

Teoorjuse ajal oli sulane too pärisori. Tal ei olnud muud, kui tööd teha ja kirikus patud andeks paluda. Süüa sai ta väga vähe ja magada sai ta kah vähe. Nii oli vanasti sulase töö ja palk. Saabast ei olnudki. Pargit^{ud} pastlad olid,

⁸ rehetape — viljalade, mis asetatud rehepõrandale peksmiseks.

noid sai^j sulanõ kah üte paari niij ker^{kun} käümise jaoss. Muidu^j olli^t täl iks viisul^j jalan. Nuut^t tullit^t täl indäl ess kuta[?]. N'ää^k koeti iks lõhmussõ ja^p paiju niidsõst⁹. Lõhmussõ niidsõ iks pallu muijal ess olõ[?] ku^p Petserin, säält^t käüti näid iks keväjä tooman. — — —

Ääss, nää olli^v väega hää^j jalan. N'igu haina aigu jah, tsuügõga havvussõ^j jala[?] ärh, nahk eij lasõ^j jo^t ligõhõt¹⁰ läbi, hoit vii kavva kiinni[?] ja^t tyy havvutass jala ärh. Viisu ommaⁿ nisaa niigu^s sõgõl^j inne. Kae^p proomis^s sa^s sõglaga^v vett kanda, kae^k kas jääss midägi pääle, eij jää^m midägi[?]. Viisu^k kuiviva^j joba essindäst jalan ärh, jalg oll alati kuiv sehen. Sulasõ^k kaanivaⁿ näid talvõl^j kah, inne talvõl^j nääⁿ no^k kül^j ess olõ^s suurõ[?] asja[?], kae[?], är ijätivä^j jalga. Pallu nartsõ pid^t it ala^p panma, muidu^k külmi^j jala[?] ärh; siiss olli^j jäl iks jala^s suurõ^j ja rassõ[?] niigu[?] igävedse^m müräku[?] all. Siiss vahel siiss tsukski jäl^j jala tulõ pääle ja^s sulati ijjä vähembäss. — — —

3. Põllutööst.

Ku^m maⁿ naksi elämä, maⁿ naksi kotussõ pidäjäss. Ma^r riinde indäle mõisa käest platsi. Är osta ma[?] ess jõvva[?], vanass lätsi inne ja^t terüüss lõppi ärh. Tää oll kah vana^k kõhna kotussõkõnõ.

⁹ niids 'niin'; ¹⁰ likõ 'märg'.

neid sai sulane kah ühe paari nii kirikuskäimise jaoks. Muidu olid tal ikka viisud jalas. Nood tuli tal endal ise kududa. Nad kooti ikka pärna- ja pajuniintest. Pärnaniini ikka palju mujal ei olnud kui Petseris, sealt käidi neid ikka kevadel toomas. — — —

Egas, nad olid väga head jalas. Nagu heinaajal, jah, pasteldega hauduvad jalad ära, nahk ei lase ju märga läbi, hoiab vee kaua kinni ja too hautab jala ära. Viisud on niisama nagu sõel [enne]. Vaat, proovi sa sõelaga vett kanda, vaata, kas jääb midagi peale, ei jää midagi. Viisud kuivasid juba iseendast jalas ära, jalg oli alati sees kuiv. Sulased kandsid neid talvel kah, ainult talvel nad nüüd küll ei olnud suured asjad, vaat, ära jäätusid jalga. Palju nartse pidid alla panema, muidu külmasid jalad ära; siis olid jälle ikka jalad suured ja rasked, nagu igavesed mürakad all. Siis vahel, siis pistsin jälle jala tule peale ja sulatasin jääd vähemaks. — — —

Kui ma hakkasin elama, ma hakkasin kohapidajaks. Ma rentisin endale mõisa käest koha. Ära osta ma ei jõudnud, vanaks läksin enne ja tervis lõppes

Massu[?] olli^s suurõ^s sälän, kost sa iks saijt. Linust no oll tyy suurõmb raha saamine, näid saij no iks tettüss kah umajagu külät, inne ess saa^t tuust kah iks midägi[?]. Lina taa jo^k kurnass hirmsahe maad. Ääss siss niij ess olõ[?], niguⁿ no[?] om.

Siss olli^t terve^t talu maa^k kiik kolmõn nurmõn, no omma^s säitsmen nurmõn. Ääss siss talumiiss kostki naid supõruiisi jaⁿ naid ess saa[?]. Täl oll inne taa uma lehmä väetüss, muud väetüst täl ess olõ[?]. Egä kolmõ aasta takast, siss tull jäl^s sitt panda. No^s sinnäⁿ nurmõ kohe rügä tetti, sinnä^p pañti sitt kah. Siss sinnä^s samma tyy nurmõ pääle, kon rügä oll, sinnä^p pañti kartli^k kah. Kartlit siss pallu ess panda[?], näid ess jõvva[?] jo^k kiä üless võtta, taa mõisariint oll sälän, ess jõvva[?]. Tüüriint ja^r raha-riint, mõlõmba olli[?]. Vaja oll tetä^m mõisa tüüd, uma tüü oll, kosa saijt, ess saa[?], lumõ ala^t tük[']sevvä jäämä. Upa ja hernet tetti kah sinnä^s samma tyy nurmõ pääle, kohe rügä tull. Kel jälⁿ nigu^s suurõmb aijamaa oll, siss tyy tegi iks sinnä^k kah upa, suvõss süü-mise jaoss. Nailõ mõlõmb'ilõ tull sitta panda, röele ja^k karililõ. Rüäle pañti iks laudast lehmä sitt, karililõ jäl^t tallist hobõsõ sitt. T'siapahast tsiasitt pañti jälh aijamaa pääle kapstilõ jaⁿ nailõ.

Ristikhaina siss vijil tallõ seen ess olõ[?], mõisal oll külh. Noⁿ naa^v vilä[?] iks niij kävevä[?]; taa rüaolg, taa künñti sügüse

ära. Ta oli kah vana vilets kohakene. Maksud olid suured seljas, kust sa ikka said. Linadest nüüd oli too suurem raha saamine, neid sai nüüd ikka tehtud kah omajagu küllalt, ainult ei saanud tollest kah ikka midagi. Lina, see ju kurnab hirmsasti maad. Egas siis nii ei olnud nagu nüüd on.

Siis olid terve talu maad kõik kolmes nurmes, nüüd on seitsmes nurmes. Egas siis talumees kusagilt neid superfosfaate ja neid (s. t. teisi väetisi) ei saanud. Tal oli üksnes see oma lehma väetis, muud väetist tal ei olnud. Iga kolme aasta tagant, siis tuli jälle sõnnik panna. No sinna nurme, kuhu rukis tehti, sinna pandi sõnnik kah. Siis sinnasamasse tolle nurme peale, kus rukis oli, sinna pandi kartulid kah. Kartuleid siis palju ei pandud, neid ei jõudnud ju keegi üles võtta; see mõisarent oli seljas, ei jõudnud. Töörent ja raharent, mõle-mad olid. Vaja oli teha mõisa tööd, oma töö oli; kus sa said, ei saanud, lume alla kippusid jääma! Uba ja hernel tehti kah sinnasamasse tolle nurme peale, kuhu rukis tuli. Kel jälle nagu suurem aia-maa oli, siis see tegi ikka sinna kah uba, suveks söömise jaoks. Neile mõlemaile tuli sõnnikut panna, rukistele ja kartulitele. Rukkile pandi ikka laudast lemmasõnnik, kartulile jälle tallist hobuse-sõnnik. Sealaudast seasõnnik pandi jälle aia-maa peale kapsastele ja neile (s. t. teistele aedviljadele).

Ristikheina siis veel taludes ei olnud, mõisal oli küll. No need viljad ikka nõnda käisid: [see] rukkikõrs, see künñti sügisel üles ja sinna tehti siis teisel

üless ja^s sinnä^t tehti siss tönõ aasta kesev ja^t ta^trik; kesvo^lgõ tehti jäl^t tönõ aasta kaar ja^s šijäne. Taa ta^trigumu^u pääle tehti kah sijäne vaij kaar. Kaarol^gõ tull lina ja^t linamu^u pääle tull jäl^t rü^gä. Nissu siss ess tetä[?]. Siss üteldi, et Vennemaa jahu[?] omma^k kigõ paremba[?]. Saij iks siss kah oštötuss niij talissõpühi aoss jaⁿ niij ty^u pund ärh. N'ää iks olli^k kah ilusa^t ja[?] kõlatsõⁱ ja^s sorrõⁿ nigu üfs...

Raha saamista ess olõ^m määnestki, egaⁿ no^m mujalt raha ess saa[?] ku^t linust. Noist siss pidit riⁿdi är^m ma^sma ja^k ki^jik saama, midä vaja oll. Oll kah, tääst oll õkva ütteluku sääne puuduss, et joosõ^k kas vaij pallidõ jalguga^p puu otsa. Ty^u raha hädäga[?] inemise^t teivä ärh ei^t tiijä^m midä ki^jik ja^m mõliva^k ki^jik ja^p plaanitva^t jaⁿ näivä^k kigõsugutsit unni jah, teivä^p puukõ jaⁿ nõidsõva^t jah.

4. Lugu linamüügist.

Üts sääne jutt oll kah siss, et ollu üfs mi^jss, tal ollu iks nainõ ja^t lats kah. T'ää oll ollu^m mõisa riⁿtnik, teopoisist naⁿnu[?] ja^v väega vaenõ. Kotuss, kon tää elli, ollu^k kah väega kõhna ja halb. Mõisa tahtsõ iks umma mü^udu. Siss kah, mõisa riⁿt ollu^m ma^ssa, a^r raha ko^stki võtta eij olõ[?]. Lina^m miä tal ollu[?],

aastal oder ja tatar; odrakõrde tehti jälle teisel aastal kaer ja segavili. Selle tatramaa peale tehti kah segavili või kaer. Kaerakõrde tuli lina ja linamaa peale tuli jälle rukis. Nisu siis ei tehtud. Siis üteldi, et Venemaa jahud on kõige paremad. Sai ikka siis kah ostetud nii jõulupühade ajaks ja nii see pund¹¹ ära. Nad ikka olid kah ilusad ja kollased ja sõredad nagu üks...

Rahasaamist ei olnud mingisugustki, no ega mujalt raha ei saanud kui linadest. Neist siis pidid rendi ära maksma ja kõik saama, mida vaja oli. Oli kah, temast oli otse ühtelugu säärane puudus, et jookse kasvõi palja jalu puu otsa. Selle rahahädäga inimesed tegid ära ei tea mida kõik ja mõtlesid kõik ja plaanitsesid ja nägid kõiksuguseid unesid, jah, tegid puuke ja nõidusid, jah.

Üks säärane jutt oli kah siis, et olnud üks mees, tal olnud ikka naine ja laps kah. Ta oli olnud mõisarentnik, teopoisist alanud ja väga vaene. Koht, kus ta elas, olnud kah väga vilets ja halb. Mõis tahtis ikka omamoodi. Siis kah, mõisarent olnud maksta, aga raha kusagilt võtta ei ole. Linad, mis tal olnud,

¹¹ 1 pund = 20 naela ≈ 8 kg.

ollu^k kah kehvä^j ja armõtu[?] ñigu^p pakla pulsti[?] inne. T'ää iks siss puhastanuⁿ ñää ärh, kõütñu^k kokku ja^s saanu^s siss kasinahe kats punda.

A mõisal ess olõ^t tuüst midägi[?], tää nõus iks ymma jaku, võlñu^k kost taht, tyy ess olõki tiä asi. Ku[?] är ess jõvva^m maassa, siss võtt mõisa kikk ärh, miä viil vähägi oll, ja^k kihuf viil platsi päält kah minemä, minnu^k kohe taht, tyy ess olõki tiä asi. Noid oll külat, kiäm maassa ess jõvva[?]. Noil võtt mõisa viil tuugi leh-mäluu, miä tal viil oll, ärh, hobõsõ tükü kah, ja^s siss pañdsõ mehe kigõ naisõga^m moonamehess ja indäle võlga tasa tijnmä.

Tyy nõur miiss kah, kerģütänü iks ja^k kaenu^t tyyd ymma kattõ linapunda ja^k kõnõlñu ess iks tassakõistõ indähe iks, et sa^k kurad'i saadañ, mine noi jal^m mõisahe yma suurõ võlaga[?], sinnä ñigu^p pinele jürädä ja^t tsuški. Katõst punnast ei^s saa^m midägi, katõssa kaalu kuluksi ärh, siss olõssi külh hädast välän. Kaenu näid iks ja^k kerģütänü ja^m märknü[?] ja ütelnü^s siss, et olgu^k kurat kuiss om, a liina viij külh iks ärh. Õdagu kah eidänü^m magama ja ess ütelnü[?], et kurat, avita no^s sa^k ki minnu, jummal om mu^m maha jätñü[?]!

Üüse ñigu^k kikass kir'gnü inne, niij tää karanu üless jaⁿ naanu minemä. Ollu^k kül^p pümme, ñigu[?] üts kott inne, eij olõ^j jalga jala ette nännü[?]. Va igävene kõhna hobõsõluu ollu[?] iin, tyy kañ-

olnud kah kehvad ja armetud nagu takupulstid [vaid]. Ta ikka siis puhastanud nad ära, kõitnud kokku ja saanud siis kasinalt kaks punda.

Agä mõisal ei olnud sellest midagi, ta nõudis ikka oma jagu, võtnud kust tahad, see ei olnudki tema asi. Kui ära ei jõudnud maksta, siis võttis mõis kõik ära, mida veel vähegi oli, ja kihutas veel koha pealt kah minema, — mine kuhu tahad, too ei olnudki tema asi. Neid oli küllalt, kes maksta ei jõudnud. Neilt võttis mõis ära veel tollegi lehmakondi, mis tal veel oli, hobusetüki kah ja siis pani mehe koos naisega moonameheks ja endale võlga tasa teenima.

Too noor mees kah, kergitanud ikka ja vaadanud seda oma kaht linapunda ja kõnelnud ise ikka tasakesi endale [ikka], et sa kuradi saatan, mine nüüd jälle mõisa oma suure võlaga, sinna nagu koertele järada ja torkida. Kahest punnast ei saa midagi, kaheksa kaalu ¹² kuluks ära, siis oleks küll hädast väljas. Vaadanud neid ikka ja kergitanud ja mõelnud ja ütelnud siis, et olgu, kurat, kuidas on, agä linna viin küll ikka ära. Ohtul kah heitnud magama ja ise ütelnud, et, kurat, avita nüüd sinagi mind, jumal on mu maha jätnud!

Õösi, niipea kui kukk vaid kirenud, nii ta karanud üles ja hakanud minema. Olnud küll pime nagu [üks] kott [enne], ei ole jalga jala ette näinud. Va iga-

¹² 1 kaal = 20 punda.

gutanu^k kah noid jalgu nigu^t täij inne. No^s saanu^s siss kuigi är^m mõtsa vahelõ, kae[?], hobõnõ jääss saisma, inäp edesi eij lää^k kas tii miä taht.

Miiss annu^m malka, tapnu^p periss hobõst, nigu hirmuss inne, hobõnõ iks kaknu^k kah, a[?] eij jõvva^v vidädä[?]. Tää kah, eij olõ^s siss kah inäp midägi^m mõistnu[?]. Tullu^s siss kah rattilt maha[?] jaⁿ naanu^t takast tõukama. Eij iks midägi[?], tuust kah eij olõ iks midägi^s saanu[?]. Iks raasõ nigu igävene mägi inne, eij iks eij jõvva^t liigutadaki.

Mehel lännü^s süä täüs, kihutanu^s siss tulist kur'ja ja ütelnü[?], et kurad'i hing, et mai^l lähäki. Taa sitt kafs punda, kaku^t tan nigu^m mind kattõsata punda, kurat. Mingu^p põrgohe kikk' kurad'he kokku, mai^l lähäki. Põrgohe kikk, kurat, vaij niimuudu.

Naanu^s siss ümbre käänmä. Eij hobõnõ eij jõvva^v van'krit vaij naid rattit liigutadaki. Miiss eij jolõ^m mõistnu inäp kolmõ lukõ[?]. Saistanu^k keset tiid, naanu^m mugu^k kässi laotama ja ütelnü^l jälh, et kurat, avitaⁿ no^s sa^k ki inemiisi ku jummal' nää^m maha^l jätt! Niij ütekõrraga^k käünü^k kah, nigu üts tulõ juun ümbre tiä ja^s sääne^s suur vuhhin ja^k kahhin ollu[?] ümbre tiä, nigu^m miini tuulispäa, tää tahtnu^p pia maha^s sadada[?].

Niij üts küüsünüⁿ nigu^p puhmust vaij, et miiss, mis sul häda om. Misa^t tan tehit tiipääl, kusa^l liina ei^s sõida[?]. Tää ütelnü[?], et

vene kõhn hobusekont olnud ees, too kangutanud kah noid jalgu nagu täi [vaid]. No saanud siis kuidagi ära metsa vahele, vaata, hobune jääb seisma, enam edasi ei lähe, kas tee, mida tahad.

Mees andnud malka, päris peksnud hobust nagu hirmus [kohe], hobune ikka kiskunud kah, aga ei jõua vedada. Tema kah, ei ole siis kah enam midagi osanud. Tulnud siis [kah] vankrilt maha ja hakanud tagant tõukama. Ei ikka midagi, sellest kah ei ole ikka midagi saanud. Ikka raske nagu igavene mägi enne, ei ikka ei jõua liigutadagi.

Mehel läinud süda täis, kihutanud siis tulist kurja ja ütelnud, et kuradi hing, et ma ei lähegi. See . . . kaks punda, kisu siin nagu mõnd kahtesada punda, kurat! Mingu põrgusse kõik kuradile kokku! Ma ei lähegi! Põrgusse kõik, kurat, või niimoodi!

Hakanud siis ümber pöörama. Ei, hobune ei jõua vankrit või neid rattaid liigutadagi. Mees ei ole mõistnud enam kolme lugeda. Seisatanud keset teed, hakanud muudkui käsi laotama ja ütelnud jälle, et kurat, no avita sinagi inimesi, kui jumal nad maha jätab! Nii ühekorraga käinud kah nagu üks tulejoon ümber tema ja säärane suur vuhin ja kahin olnud ümber tema nagu mõni tuulispea, ta tahtnud peaaegu maha kukkuda.

Nii keegi küsinud nagu põõsast või, et mees, mis sul häda on. Mis sa seal ähid tee peal, kui sa linna ei sõida. Ta ütelnud, et mis ma sinna linna lähen,

misma^s sinnä^l liina lää, mul eij olõ^s sinnä^m midägi asja. Taa paar paklakuüd^l slit¹³, miä tan om, taadki hobõnõ vinnass nigu^m mind kattõsata punda inne. Olõ^p paremb hää mijss ja^t tulõ avita[?] iks minnu nipallu, et ma^s saa ratta[?] ümbre käändä[?] ja är^k kodu^m minnä[?] inne ku^r ristiinemiseⁿ nakkasõ^k käümä. Tuu hõiganu^r ruttu puhmust, et kõnõlgu eij^m midägi ristiinemise[?] ... „Istu^r rattilõ, võta[?] uhja^p peiju ja anna hobõsõlõ piitska ja^s sõida^l liina. Siss ku^l liinan linnu müümä nakkat, siss ärsa[?] üteltu[?], et kaks punda om, ütles^s sa[?], et katssada punda om. Piä meelen, katssada punda ütles^a, hõiganu viijl.

Mijss istnu^k kah van^krihe, võtnu uhja[?] jaⁿ naanu^m minemä. Siss tuu puhmust hõiganu[?], et ku^t tagasi tulõt, siss tulõ^s sa^t taad samma tii^d pite ja üle^m mullõ kah, kuiss sul läfs. Hobõsõlõ eij olõ ollu inäp piitska vaja eij^m midägi[?], tuu mugu^l joosnu[?] inne. Mijss ollu^l joba väikesen valgõn liinan.

Liinan mijss kaenu[?], et olgu[?], tii õigõⁿ nalla taa katõsaa punnaga[?]. Lännü^k kah siss linakaupmehe manu[?] ja ütelnü, et taha linnu müüvä[?]. Tuu ütelnü[?], et noh, viska uma^p pulsti^k kaalu pääle, ku^p pallu sul näid om? Tää ütelnü^r ruttu, et katssada punda. Kaupmijss lõgistanu^l lõgistanu^k kaaluga[?], siss ütelnü[?], et tulõⁿ no^t tarrõ, saat raha kah. Mijss kaenu[?], et näüss noh, kurat,

¹³ paklakuüd^lslit 'takukoonal'.

mul ei ole sinna midagi asja. See paar takukoonalt, mis siin on, sedagi hobune vinnab nagu mõnd kahtesada punda [vaid]. Ole parem hea mees ja tule aita ikka mind niipalju, et ma saan vankri ümber pöörata ja ära koju minna, enne kui ristiinimesed hakkavad käima. Too hõiganud ruttu põõsast, et ärgu kõnelgu midagi ristiinimestest. „Istu vankrile, võta ohjad pihku ja anna hobusele piitsa ning sõida linna. Siis, kui linnas linu müüma hakkad, siis ära sa ütles, et kaks punda on, ütles sa, et kakssada punda on. Pea meeles, kakssada punda ütles,“ hõiganud veel.

Mees istunud kah vankrisse, võtnud ohjad ja hakanud minema. Siis too põõsast hõiganud, et kui tagasi tuled, siis tule sa sedasama teed pidi ja ütles mulle kah, kuidas sul läks. Hobusele ei ole olnud enam piitsa vaja, ei midagi, too muudkui jooksnud vaid. Mees olnud juba väikese valgega linnas.

Linnas mees vaadanud, et olgu, teen õige nalja selle kahesaja punnaga. Läänud kah siis linakaupmehe juurde ja ütelnud, et tahan linu müüa. Too ütelnud, et noh, viska oma pulstid kaalu peale, kui palju sul neid on. Ta ütelnud ruttu, et kakssada punda. Kaupmees lõgistanud, lõgistanud kaaluga, siis ütelnud, et tule nüüd tuppa, saad raha kah. Mees vaadanud, et näis noh, kurat,

ku^p pallu tää mass. Ja^k kaupmi^{ij}ss ammutanuki tälle katõsaa punna i^{ij}st raha lavva pääle. Mehel ollu^k ka^{ng}õhe hää mi^{ij}l, eij olõ inäp läbenü^m midägi[?], istnu õkva pääle jaⁿ na^{nu}t tagasi kodu^t tulõma. Täl ollu iks ñigu hirm kah, et kes t^{ij}d, kuiss sääl mõtsavahel om, et ku iks valgõvaluga^v vi^{ij}l läbi mõtsa är^s sa^{ssi}? Inne hobõnõ eij olõ inäp puult niij virka lännü[?], ku^m minnen.

Jäll ollu^p pümme joba, ñigu^k koft inne, ku^s saanu^m mõtsa vahelõ. Täl eij jolõ hummugust ašja inäp meelenği ollu[?], tää mu^{gu}p plaanitsanu[?] inne, et midä tää taa rahagaⁿ nüüd tege. A[?] hobõnõ jäänü^t tuusaa kotussõ pääl saisma, kon tää iks hummugu saisõ. Mi^{ij}ss ñigu[?] heitünü[?] ja hõiganu, et tohoh kurat, mistan jäll om. Niij käünüⁿ ñigu üts tulõ plahvatuss tiäst müüdä ja^t tuu puhmust ütelnü[?], et kulla mi^{ij}ss, sul iks oll näid väega veidü^k külh, ma^k kaalsõ niij, et hamba[?] olli in[']dsi¹⁴, inne ku^t täüs sai. Ütelnü[?], et näet, ega^k kurat eij olõki niij halb ku^t tedä tetäss, tää avitass teid alati, ku^t fii^t tedä appi kutsuti.

Mi^{ij}ss mašnu^k k^{ij}k uma^m massu[?] är^j jah, perän võt^{nu}v vi^{ij}l tusaa platsi ostu ala^k kah.

¹⁴ in'dsi 'irevile'.

palju ta maksab. Ja kaupmees ammutanudki talle kahesaja punna eest raha laua peale. Mehel olnud kangesti hea meel, ei ole enam läbenud midagi, istunud otse peale ja hakanud tagasi koju tulema. Tal olnud ikka nagu hirm kah, et kes teab, kuidas seal metsa vahel on, et kui ikka valgevaluga veel läbi metsa ära saaks. Aga hobune ei ole enam pooltki nii virgasti läinud kui minnes.

Jälle olnud juba pime, nagu koft [enne], kui saanud metsa vahele. Tal ei ole hommikust asja enam meeleski olnud, ta muudkui plaanitsenud aina, et mida ta selle rahaga nüüd teeb. Aga hobune jäänud sellesama koha peal seisma, kus ta ikka hommikul seisis. Mees nagu ehmatanud ja hõiganud, et tohoh, kurat, mis siin jälle on. Nii käinud nagu üks tule plahvatus temast mööda ja too põsast ütelnud, et kulla mees, sul ikka oli neid väga vähe küll, ma kaalusin nii, et hambad olid irevile, enne kui täis sai. Ütelnud, et näed, ega kurat ei olegi nii halb kui teda tehakse, ta aitab teid alati, kui te teda appi kutsute.

Mees maksnud kõik oma maksud ära, jah, pärast võtnud veel sellesama koha ostu alla kah.

5. Mõisavargusest.

Siss *ku^m maⁿ naksi elämä, siss olli[?] inemise[?] iks tan Urvastõn väega vaesõ[?]. Tan oll iks sääntsit kah külät, kiä ess jõnvaki hobõst pitä[?]. Hobõnõ taht iks pärembahe pidämist ku härg, kost sa^t tuud võtit. Tetti mugu här'giga[?]. Kats här'gä pañti harkadralõ ette ja^k küñti ja^t tetti kiik ärh. Härg sei^j õlgi ja^j jõij vett pääle ja^t tegi kiik tuusama tüü ärh, midä hobõnõgi^t tege. N'ää[?] asti-va^k kül^v väega aigu pite, inne tüü sa^j iks kiik är^t tettüss kah. Siss ku^t tää vanass läts, siss tapõti tää ärh ja^s süüd'i ärh. Viñdsõ oll kül^t tää liha, põrõhõllaki vi^jil üteldäss, et taa viñdsõ nõgu härjä liha inne. Muidu ess olõ^m midägi[?], eläjä liha iks eläjä liha. Kae^t tuu näide oppamine, tuu oll jälle. N'ää omma^j jo hirmuss kaⁿgõ^j ja viñdsõ^j jah. T'ää, ku^t tää ette võtt, siss tää eij^l lähä[?], kas lüü vaij maha[?]. Oll sääne puu ikess, tuu pañti sar[']vi pääle rihmuga^k kiñni[?]. Minõ^k köüd'ivä nisaa köüdsega^k kiñni[?]. T'ää sar[']viga^v vidägi[?]. Kiik küñdmise[?] ja^t tegemise[?] ja^k käümise^s sai-va^k käütüss ja^t tettüss näidega^k kah iks.*

Maa[?] olli[?] är utõtu[?]¹⁵, kõhna^j ja^k kivitse[?], ja inemise[?] olli^v vaesõ[?]. Inne varguisi siss pallu ess olõ[?]. Naa^m mõisnõgu olli^v vargilõ väega kurja[?]. K'ia varašt vaij püüs varastada[?], tuu tõmmati kerku tulpa ja[?] anti sää^l uma kolmkümmend ärh. Siss

¹⁵ uima '(maad) kurnama'.

Siis, kui ma hakkasin elama, siis olid inimesed ikka siin Urvastes väga vaesed. Siin oli ikka sääraseid kah küllalt, kes ei jõudnudki hobust pidada. Hobune tahab ikka paremini pidämist kui härg, kust sa seda võtsid? Tehti muudkui härgadega. Kaks härga pandi harkadrale ette ja künti ja tehti kõik ära. Härg sõi õlgi ja jõi vett peale ja tegi kõik sellesama töö ära, mida hobunegi teeb. Nad astusid küll väga aegamööda, kuid töö sai ikka kõik ära tehtud kah. Siis, kui ta vanaks läks, siis tapeti ta ära ja söödi ära. Vintske oli küll ta liha, praegugi veel öeldakse, et see on vintske nagu härjaliha [enne]. Muidu ei olnud midagi, loomaliha ikka loomaliha. Vaat, see nende õpetamine, see oli kole. Nad on ju hirmus kanged ja vintsked, jah. Tema, kui ta ette võtab, siis ta ei lähe, kas lõõ või maha. Oli säärane puu ike, too pandi sarvede peale rihmadega kinni. Mõned kõitsid niisama kõiega kinni. Ta sarvedega veabki. Kõik küñdmised ja tegemised ja käimised said käidud ja tehtud nendega kah ikka.

Maad olid ära kurnatud, viletsad ja kivised, ja inimesed olid vaesed. Aga vargust siis palju ei olnud. Need mõisnikud olid varastele väga kurjad. Kes varastas või püüdis varastada, too tõmmati kirikutulpa ja anti seal oma kolmkümmend ära. Siis mõnele põletati veel põletusmärk kah näkku ja saa-

minõlõ palutõdi viil alõ¹⁶ kah ñakku ja^s saadõti är^t tõistõ valda vaij ütškijk kohe. Siss ollit jo är^m märgitü?, ääss siss inäp määnestki ellu ess olõ?. Ollit mugu^v varass inne. Rehepeßsü aigu jah, vüüre pääl jah, ñigu^t taa viinavoori pääl ja^v viinakuan jah iks varastõdi veidike mõisnikku kah.

Mu esä iks kõnõl, — tää oll suur ja^t jämme mijs, tää oll takast niij laga, ñigu^t taa ahi tan jaⁿ niij pikk ñigu^t taha^t tarõ lakkõ, — et ñää ollu^k kah ütškõrd Pärnän viinavoorin. Tuu om jo^v väega kavvõn, sinnä^t tull iks üma nätäl vaij niij är^m minnä?, siss ku^t tii pääl midägi^v vika ess olõ?. Ku^m midägi^v vika tull, ratta^v vaij regi vaij är^t lagusi, siss läts viil rohkõp aigu. Ääss siss ratta^t ravvutõdu[?] ess olõ?, siss olli^k kijk nisaa puust tettü[?] inne. Voori tii^pääle võeti üma^p puuplahgü^v ja^r riista[?] üten, siss ku^m midä vika tull, siss parandõdi tii^ppääl ärh.

Ütskõrd ollu^k kah niij keväjadsen poolõn talvõ, tii ollu^v väega tsompõ ja^t jiidõ¹⁷ täüs, siss lõõnü[?] ummõtõgi ütél mehel riij pää poolõss. Eij midägi[?], lännüvä[?] tii^vviirde jaⁿ nakanuva^p parandama inne. Tuust ess olõ^m midägi[?], parandiva ärh ja^t lätsivä edesi. A^s süük lõpnuⁿ näil ärh, aigu läts pallu rohkõp. Esä ütél, et kõtt oll joba niij tühi, et sooliku^m mugu^t leiväs seen marjast, inäp ess

¹⁶ alõ '(karistuseks) näole põletatud märk'; ¹⁷ jiidõ 'viitlik koht teel'.

deti ära teise valda või ükskõik kuhu. Siis [sa] olid ju ära märgitud, egas siis enam mingisugustki elu ei olnud. Olid muudkui varas vaid. Rehepeksu ajal, jah, vooride peal, jah, nagu selle viinavoori peal ja viinakojas, jah, ikka varastati veidike mõisnikku kah.

Mu isa ikka kõneles — ta oli suur ja jäme mees, ta oli tagant nii lai nagu see ahi siin ja nii pikk nagu siia toa lakke —, et nad olnud kah ükskõrd Pärnus viinavooris. Too on ju väga kaugel, sinna tuli ikka oma nädal või nii ära minna, siis kui tee peal midagi viga ei olnud. Kui midagi viga tuli, vanker või regi või ära lagunes, siis läks veel rohkem aega. Egas siis vankrid rautatud ei olnud, siis olid kõik niisama puust tehtud [enne]. Voori tee peale võeti oma puuplangud ja riistad ühes, siis kui midagi viga tuli, siis parandati tee peal ära.

Ükskõrd olnud kah nii kevade poole talve, tee olnud väga auke ja viitlikke kohti täis, siis lõõnud ometigi ühel mehel ree pea pooleks. Ei midagi, läinud tee äärde ja hakanud parandama [enne]. Sellest ei olnud midagi, parandasid ära ja läksid edasi. Aga sõök lõppenud neil ära, aega läks palju rohkem. Isa ütles, et kõht oli juba nii tühi, et soolikad muudkui löid sees marjast, enam ei jõudnud

jõnva^k külgi müüdu olla? Siss pidänuväs siss nõu kokku, et mugu^t tüust vaadist, kon regi är^t laguši, tulõ piiretüist võtta.

Va igävene suur vaadi rõibõ? eij jolõ^t tõist liigutadaki jõudnu? Esä ütël, et ma^v vihaga^l läksi ja napu^k külge leij, siss leij tää piaaigu ütsindä pistü. Siss lasknuva^p pañgitävve piiretüist vällä jah, siss tõmmanu ega mijs nipallu ku^t tää viil jõus. Minõl lõõnõ hiñge kiñni? tyy mugu^k kiiksnu? niñgu^k kana inne. Siss vahe-tanuva^t tedä söögiga^l jah. Pärnän tennüväm^m mehe^v vaadilõ väikese via manu? eß ütelnüvä? et ega midä tetä? eij olõ? näet õnnõ-tuss tull, laguši är^t ja^k kattõ vaadist ärh, ega mij^m midägi^t tetä? ess saa?

Näet, ku^m mehe? eij olõss mõistnu^v varastada? siss nää olõss pidänu är^k kuylma. Esä ütël, et ku^v viinakuan muidu ess saa? siss tsusafi kinnass vaij, särgikäüss vaij, viina sisse ja^m mugu iks imeti inne.

Rehepessü aigu jäl^k kaiva^m mehe? iks, kuiss terri saassi? Näil ollus^s sääntse^t laja^p püksij jalan ja^s suurõ^k karmañis seen, siss nää^t topnuva^l jäl^t terri karmañni. Särk oll pääl, ääss kub'ijass ess saa^m midägi aru. Rehepapi? nää olli^m mõisa rehe kütjäl ja^v vahit? N'ää^s saiva häšte viillä varastada?

Ütskõrd kah, taa mõisnik tullu^v vahfma, et midä rehepapp tege,

kuidagimoodi olla. Siis pidanud nad [siis] nõu kokku, et muudkui sellest vaadist, kus regi ära lagunes, tuleb piiritust võtta.

Va igavene suur vaadiraibe, ei ole teist liigutadagi jõudnud. Isa ütles, et ma vihaga läksin ja [nagu] näpud külge lõin, siis lõin ta peaaegu üksinda püsti. Siis lasknud [nad] pangetäie piiritust välja, jah, siis tõmmanud iga mees nii palju, kui ta veel jõudis. Mõnel lõõnud hinge kinni, too muudkui kõõksunud nagu kana [vaid]. Siis vahetanud nad seda söögiga, jah. Pärnus teinud mehed vaadile väikese vea jurde, ise ütelnud, et ega midagi teha ei ole, näed, õnnetus tuli, lagunes ära ja kadus vaadist ära, ega me midagi teha ei saanud.

Näed, kui mehed ei oleks mõistnud varastada, siis nad oleksid pidanud ära surema. Isa ütles, et kui viinakojas muidu ei saanud, siis torgati kinnas või särgikäis [või] viina sisse ja muudkui ikka imeti vaid.

Rehepeksu ajal jälle vaatasid mehed ikka, kuidas teri saaks. Neil olnud säärased laiad püksid jalas ja suured taskud sees, siis nad toppinud jälle teri tasku. Kuub oli peal, egas kubjas ei saanud midagi aru. Rehepapid, need olid mõisa rehe kütjad ja vahid. Nad said hästi vilja varastada.

Ükskord kah, [see] mõisnik tulnud vahtima, et mida rehepapp teeb, kuidas

kuiss fää varastass. Tennü^s süss innäst kuradiss. Pannu anna taadõ, sarvõ^p pähä[?], nagu ollu^v vereväss tettü ja^m must hõlst ollu ümbre ja^t tullu^s sisse.

Taa rehemijss saanu^v jälle aru, et taa om saks. Süss ku^t tõmmanu^s saksa kiinni[?], süss küll^t fää oll^t tedä viijl mütsütänü^s sääl. Herr naanu^p pallõma ja ütelnü[?]:

„Är^t löögu eih, malõ saks!“

Mijss jäll ütelnü[?]: „Ah teid om kats!“ ja annu^s süss viijl õlgõhe. Saks ütelnü^v jälh, et malõ herr.

T'ää ütelnü[?], et vaij sa^t lääät ärh, ja^t tõmmanuⁿ niij, nigut^t fää viijl mõistsõ.

Süss ku^s süss valla päsnü[?], süss pannu^k kah minemä, nigut^t fää viijl vähägi^v jõus. Kae[?], inäp kunagi eij olõ^k kah tullu^t rehepappi vahtma.

Saks ollu^p perän mitu nädalit sängün haigõ ja^t lasknu tarõpoisil rehepapi sinnä^k kutsu. Ütelnü^s süss rehepapiõ, et sa iks leit mullõ väega kõvastõ, näet, malõ nüüd haigõ.

Rehepapp ütelnü[?], et fää eij olõ^t tedä nännüki ja^t fää eij^t tiijä^t tyust midägi[?].

Ääss, naa^m mõisnigu ollij jo õela^k ku^k kuradi[?] ja^t rumala[?]. — —

ta varastab. Teinud siis ennast kuradiks. Pannud saba taha, sarved pähe, nagu olnud punaseks tehtud ja must hõlst¹⁸ olnud ümber ja tulnud sisse.

See rehomees saanud jälle aru, et see on saks. Siis, kui tõmmanud saksa kinni, siis küll ta oli teda veel mütsutanud seal. Härra hakanud paluma ja ütelnud:

«Ära löö, ei, ma olen saks!»

Mees jälle ütelnud: «Ah teid on kaks!» ja andnud siis veel õieti.

Saks ütelnud jälle, et ma olen härra.

Ta ütelnud, et või sa lähed ära, ja tõmmanud nii, nagu ta veel mõistis.

Siis, kui siis valla pääsnud, siis pannud kah minema, nagu ta veel vähegi jõudis. Vaata, enam kunagi ei ole kah tulnud rehepappi vahtima.

Saks olnud pärast mitu nädalat voodis haige ja lasknud toapoisil rehepapi sinna kutsuda. Ütelnud siis rehepapiõ, et sa ikka löid mind väga kõvasti, näed, ma olen nüüd haige.

Rehepapp öelnud, et ta ei ole teda näinudki ja ta ei tea sellest midagi.

Egas, need mõisnikud olid ju õelad kui kuradid ja rumalad.

¹⁸ hõlst — (õlgadel kantav kerge) üleriie.

6. Rahutustest.

Tan Urvastõn, tan ess olõⁿ noid pallu, kel talu ostu ala[?] oll võetu, tan olli^k kikk inämbide reñnigw ja^k kanñnigu[?]. Naidõga^t taa vana Sampson tegi, mistä eß arvaß, võtsõ minõl käest ärh vaij pañd tüü- vaij raharinti manu[?], tuu oll kikk niij, kuiss tää tahtsõ ja^t tegi. Elu oll niij halb, et inemiseⁿ naksi-va^m mässämä.

Meil tan ess olõ^k kül^s sääntsit tarku ja^t julgit mehi, inne muijalpuul iks oll ollu[?]. Mij[?] ess tiijäki tuust midägi[?], midä muijal tehti. Inne meile kah iks tull perän taad mušta sata taa Orlov taha^v valda, siss kedä ñigu arvati, vaij kiä oll ñigu^k kunaigi midägi nõudnu^v vaij nurißnu[?], siss tuu mugu^t tõmmati kiñni[?] inne, tõmmati mõisahe ja añti säääl uma kolmkümmend ärh. Siss ku^m minõ pääle näil ñigu^v rohkõmp süä täüs oll, siss tuu tõmmati mõlsast kihkoñda ja^s säääl siss añti viij kuuskümmend. Tappa saiva^s siin kah inemise^k külät. Ma^p pagõsi siss ärh, ma[?] olli tan kooban, ma ss julgu^v vällägi^t tulla[?]. Tan mijpuul üttegi är^k kül ess tapõta[?], muijalpuul oll inemiisi külät är^k kah tapõtu[?].

Inne kae^p perän taad muştasata, siss nakaß iks elu kah niij ñigu^p parembass minemä. Siss jäij taa peßmine ärh, pääle tuud inäp ess pestä[?] inemiisi. Taa kah, taa alõtamine¹⁹ jäij kah ärh.

¹⁹ alõtamine '(karistuseks) näkku märgi põletamine'.

Siin Urvastes, siin ei olnud neid palju, kel talu ostu alla oli võetud, siin olid kõik enamasti rentnikud ja kantnikud. Nendega see vana Samson²⁰ tegi, mis ta ise arvas, võttis mõnel käest ära või pani töö- või raharenti juurde, [see] oli kõik nii, kuidas ta tahtis ja tegi. Elu oli nii halb, et inimesed hakkasid mässama.

Meil siin ei olnud küll sääraseid tarku ja julgeid mehi, aga mujalpool ikka oli olnud. Me ei teadnudki tollest midagi, mida mujal tehti. Kuid meile kah ikka tuli pärast seda mustasada see Orlov siia valda; siis, keda nagu arvati või kes oli nagu kunaigi midagi nõudnud või nurisenud, siis see muudkui tõmmati kinni enne, tõmmati mõisasse ja anti seal oma kolmkümmend ära. Siis, kui mõne peale neil nagu rohkem süda täis oli, siis too tõmmati mõisast kihelkonda ja seal siis anti veel kuuskümmend. Peksa said siin kah inimesed küllalt. Ma põgenesin siis ära, ma olin siin koopas, ma ei julgenud väljagi tulla. Siin meie pool üttegi ära küll ei tapetud, mujalpool oli inimesi küllalt ära kah tapetud.

Kuid vaata, pärast seda mustasada, siis hakkas ikka elu kah nii nagu paremaks minema. Siis jäi see pekmine ära, pärast seda enam ei pektud inimesi. See kah, see aletamine jäi kah ära. Siis tulid ikka kah juba need kõvemad kont-

²⁰ kohalik mõisnik H. Samson.

Siss tulli iks kah joba naa^k kõvõmba^k kõndrahi[?]. Meil oll siss tan pallu taad tühjä maad. T'ää saís kiik söödün ja^v võsun. Siss ku^j joba iks niij kõvõmba^k kõndrahi^s sai[?], siss inemise^k kah naksi[?] iks võssu maha^r raguma ja^k kütüst tegemä.

7. Kütisetegemisest, kesaharimisest ja rukkikülvist.

No^t tuu kütüsse man ess olõ^m muud midägi[?], ku hagu raoti maha[?], siss käänti tää kupp, pañti hunikohe, matõfi turvastõga^k kiñni[?] ja^p pañti palama. Sääl tää siss umma jõudu müüdü iks haudu ja^p palli, seeni^k ku ärh oll palanu[?]. Kannu^k kah kiik kišti maa seest vällä ja^p pañti palama. Siss, ku är oll palanu[?], siss sinnäl jäij tuhk maha[?]. Tuu tuhk, tuu oll jäl^m maalõ väega hää väetüss. T'ää oll kah iks niij puhanu^m maa, mis tuu väike võsu, tuu ess tähendä^m midägi[?].

Ku^k kannu^k kiik olli[?] är üless kistu[?] ja är^p palutõt, siss ess olõ^m muud midägi[?], ku^k künti üless ja^t tehti põld pääle. Minõt teivä^k kaära, minõt teivä^s sijäst ja^m minõ^v višksiva^t ta^rrikku kah. Ääss kütüsse maalõ kiä sitta ess panõ[?]. Uma kolm aastat käve ärh, ess olõ^m midägi[?] ja^p põllu^k kašvi^p pallu parembahe ku^v vana maa pääl. Siss ku^j joba kolm aastat vaij niij oll tönõ põld är ollu[?], siss pañti siss sitt ja^t tehti rügä pääle. Sitt, taa veeti

rahid. Meil oli siis siin palju seda tühja maad. Ta seisis kõik söötis ja võsas. Siis, kui juba ikka nii kõvemad kontrahid said, siis inimesed kalt hakkasid ikka võsapid maha raiuma ja kütist tegema.

No selle kütise juures ei olnud muud midagi, kui hagu raiuti maha, siis keerati ta kupp, pandi hunnikusse, maeti turvastega kinni ja pandi põlema. Seal ta siis oma jõudu mõõda ikka haudus ja põles, seni kui ära oli põlenud. Kännud kah kõik kisti maa seest välja ja pandi põlema. Siis, kui ära oli põlenud, siis sinna jäi tuhk maha. See tuhk, see oli jälle maale väga hea väetis. See oli kah ikka nii puhanud maa, mis too väike võsa, too ei tähendanud midagi.

Kui kännud kõik olid üles kistud ja ära põletatud, siis ei olnud muud midagi, kui künti üles ja tehti põld peale. Mõned tegid kaera, mõned tegid segavilja ja mõned viskasid tatart kah. Egas kütisemaale keegi sõnnikut pannud. Oma kolm aastat käis ära, ei olnud midagi, ja põllud (s. t. viljad) kasvasid palju paremini kui vana maa peal. Siis, kui juba kolm aastat või nii oli teine põld ära olnud, siis pandi [siis] sõnnik ja tehti rukis peale. Sõnnik, see veeti ikka rukkima

iks rüämaa pääle talgidõga? Keväjä niij kartlilõ ja aijamaa pääle jah, sinnä^v vedäsi egäüts nisaa üma jõuga?

Ääss tüü talguga^k kah midä innembä ess saa?, inne tüü oll, et jää^t tahtsõva? õkva takan mind hobõst kündmä paanda. Muidu^s sitt hiigäss ärh ja^k kuijuss ärh, siss eij olõ^t tääst inäp midägi? Talguga^k kah tulõ iks jäl^t tõisilõ vašta minnä^o ja aigü lätt iks ümma müüdu ütte luku. T'ää oll tüüst kah, et taa talgu tüü, taa nigu eij olõssigi^t tüü, taa olõssi nigu^p pidu inne. Talgun siss olliⁿ nüü^v valamise^j jah. Minõn paigan inemise^t tahtsõva^j jah. Hulganistõ olli kuyun, siss oll tüüd lõpu jaⁿ nalla jah, päiv kattõ niij ärh, et ess tunnõki.

Rüäsitta naafi iks siss vedämä, ku^p põld maha^o är oll tettü. Tüü oll iks niij juunikuu alustusõn, inne jaanipäivä. Talgudõ siss kutsufi ümbretsijri kikk rahvass kokku, iks niij säidse vaij kah kattõssa hobõst. Egäüts tiidse iks ärh, niij kupallu tälle rahvast vaja om, et üte päävaga är^s saa veetüss. Siss iks tüüst talust, kost hobõnõ oll, oll kah mijs ja^t laotaja ja^m mõtsaajaja²¹. Mehe^o olli^t laudan pääle heitmän, karjalatskõnõ vaij miini poisikõnõ vaij miini sääne vanainemine oll jäl^k küürmit mõtsa ajaman. Siss mõtsan oll jäl^m mijs, tüü kiisk jäl^k küürma^m maha^o. Naisõ^t laotiva^k kikk käsitsi. Käsitsi kikk laotõdi^o. Siss ess taheta^v viglaga^t laotõ-

²¹ mõtsaajaja 'eemal olevale põllule, kütisemaale vedaja'.

peale talgutega. Kevadel nii kartulitele ja aiaamaa peale jah, sinna vedas igäüks niisama oma jõuga.

Egas tolle talguga kah midagi ennemini ei saanud, ainult see oli, et nad tahtsid kohe taga mõnd hobust kündmä panna. Muidu sõnnik hingab ära ja kuivab ära, siis ei ole temast enam midagi. Talguga kah tuleb ikka jälle teistele vastu minna ja aega läheb ikka omamoodi ühtelugu. See oli tollest kah, et see talgutõõ, see nagu ei olekski tõõ, see oleks nagu pidu vaid. Talgus siis olid need valamised, jah. Mõnes kohas inimesed tantsisid, jah. Hulganisti oldi koos, siis oli seda lõbu ja nalja jah, päev kadus nii ära, et ei tundnudki.

Rukkisõnnikut hakati ikka siis vedama, kui põld oli ära maha tehtud. Too oli ikka nii juunikuu alguses, enne jaanipäeva. Talgusse siis kutsuti ümberringi kõik rahvas kokku, ikka nii seitse või ka kaheksa hobust. Igaüks teadis ikka ära, nii kui palju talle rahvast vaja on, et ühe päevaga ära saab veetud. Siis ikka tollest talust, kust hobune oli, oli kah mees ja laotaja ja metsaajaja. Mehed olid laudas peale viskamas, karjatüdrukuke või mõni poisikene või mõni säärane vanainimene oli jälle koormaid metsa ajamas. Siis metsas oli jälle mees, too kiskus jälle koormad maha. Naised laotasid kõik käsitsi. Käsitsi kõik laotati. Siis ei tahetud hargiga laotatud sõnnikut. Siis üteldi nii, et hargiga laotatud

dut sitta. Siss üteldi niij, et viglaga^t laodōt sitt jääss tükki. Perän mõsti jäl^k käe[?] ilustō puhtass, ääss siss sitt külge eij jää[?], eij olō^t tuust midägi[?]. Käsitsi saa iks sitt ilustō kük pīnuss lahutuss. Viglaga^t fää pill fää suurōn tükün lakka külh, inne sinnä^t fää kah nisaa jääss. Siss iks ess olōki kah sääntsit viklu. Sepä tettü[?] olli[?], nuu^v olli^v väega rassō[?], noid ess jõuvaⁿ nais-tōrass nōstagi[?].

Kolm söögivahet iks oll. Hymmugu aiksahe, niij päävätō-sõngu aigu iks miñti pla^si, inne süüdi pruukošti, siss tull süümaig, siss anti hobōsilō kah süvvä[?] ja^s süüdi ess jah. Siss tull lõuna[?]. Lõuna^aigu söödeti jälh hobōsit. Miñikōrd pañti joba lõunavahe, miñikōrd hōdakpoolō jäl^m miñi hobōnō kühmä. Ääss siss muid atru ess olō[?], harkadraga^k kün^ti.

Mōisahe olli^k kah sitaveo päävä^t tetä[?]. Ääss päävätegi^jäl niij ess olō[?], et mugu^k kaij inne, ku^p päiv iks joba hōdagun om. Kavvōn oll vedädä[?], miñikōrd õkva mitu versta. İndäl tull küürma pääle nōsta ja^m maha^k kisku jah. Mōisast oll tuu^y joba niij är^t tettü[?], niij mitu küürmat piät vjima, inne ku^p päävä saat. Ääss üte pääväga ess jõuva[?] iks kuna^gi^t tuud päivä täüs tetä[?], tull iks uma kafs ja^k kolm päivä vetä[?], inne ku^p üte päävä saijt.

Taa harkadraga iks kün^ti maa üless, ja õkva ni^gu^s sitt oll veetü

sõnnik jääb tükki. Pärast pesti jälle käed ilusti puhtaks, egas siis sõnnik külge ei jää, ei ole tollest midagi. Käsitsi saab ikka sõnnik ilusti kõik peeneks lahutatud. Hargiga ta pillub selle suures tükis laiali küll, kuid sinna ta kah niisama jääb. Siis ikka ei olnudki kah sääraseid harke. Sepa tehtud olid, need olid väga rasked, neid ei jõudnud naisterahvas tõstagi.

Kolm söögivahet ikka oli. Hommikul aegsasti, nii päevatõusu ajal ikka mindi kohale, enne söödi pruukosti, siis tuli söömaaeg, siis anti hobustele kah süüa ja söödi ise, jah. Siis tuli lõuna. Lõuna ajal söödeti jälle hobuseid. Mõnikord pandi juba lõunavahel, mõnikord õhtu poole jälle mõni hobune kündma. Egas siis muid atru olnud, harkadraga kün^ti.

Mõisasse olid kah sõnnikuveopäevad teha. Egas päevatöö tegijal nii ei olnud, et muudkui vaatas aga, kui päev ikka juba õhtus on. Kaugele oli vedada, mõnikord otse mitu versta. Endal tuli koorem peale tõsta ja maha kiskuda, jah. Mõisast oli see juba nii ära tehtud, nii mitu koormat pead viima, enne kui päeva saad. Egas ühe päevaga ei jõudnud ikka kuna^gi seda päeva täis teha, tuli ikka oma kaks ja kolm päeva vedada, enne kui ühe päeva said.

Selle harkadraga ikka kün^ti maa üles ja kohe, nagu sõnnik oli aga veetud,

inne, niij naati kühmä kah, muidu^t tää hi^hgäss ärh ja^t tõmbass rammu vällä. Siss ku är oll küntü?, siss trullifi tää ki^hni? ja^t la^ti niij kats vaij kolm nädalit saista?. Saista^t la^ti nikagu ku^p päält joba hallass leij, siss äestedi^t läb'i. Kae^h ku^o? hain pallu suurõss kasuss, siss tuu nakkass maad utma. Siss inne rüätegemist, siss kõrrati jäl^m maa, iks ristivaku, läb'i. Ku^t tuu är oll, siss äestedi?. Puu-ägli^o olli?, tõisi tuuilmaagu ess olõ?. Ägliga^t tõmmati paar kõrd viil läb'i, siss oll rüämaa valmiss kah.

Rükä tegemä naati siss kuⁿ naa^r rüäkurõ^v vaij külvikurõ^m minemä naksi^va?. Ja^s siss tuu kah om sügüsepoolõ suvõ. Niij hummugu kaštõga^o om tedä iks kigõ parembahe nätä?. Siss nurm om õkva nigu hõpõga üle tsiugutu?, mugu^t läügüss inne. Siss ku^p päiv nakkass är iks korõmbahe tõsõma, siss jääss läükmine vähämbäss, siss nuu ämbliku võrgu^o ommaⁿ nigu^s siidi langa?, üle terve nurmõ, üte haina ladva otsast tõsõ otsa veetü?. Siss om maa valmiss. Ku ämbliku^v võrgu^m maha^v vedävä?, siss om maa kütse, siss naatass kah rükä tegemä. Tuu om iks niij taa rüäma^rjabä²² ja^p pärtüspä²³ vahel. Siss saa õkva parass jagu inne külma orass juurõ^m maasi^{sse} aija?. Tuu jah om kigõparemb rüätegemise aig.

Maa oll valmiss. Siss ku^o oll niij sääne häste vaga hummuk, siss paⁿi rüäkoti^v van^hkrihe, veij mõtsa nurmõ pääle ja^t lätsi

²² rüäma^rjabä 'rukkimaarjapäev, 15. august'; ²³ pärtüspä 'pärtlipäev, 24. august'.

nii hakati kündma ka, muidu ta hingab ära ja tõmbab rammu välja. Siis, kui ära oli küntud, siis rulliti ta kinni ja lasti nii kaks või kolm nädalat seista. Seista lasti nii kaua, kui pealt juba haljaks löi, siis äestati läbi. Vaata, kui hein väga suureks kasvab, siis too hakkab maad kurnama. Siis enne rukkitegemist, siis korrati jälle maa, ikka ristivagu, läbi. Kui too ära oli, siis äestati. Puuäkked olid, teisi tollal ei olnud. Äkkega tõmmati paar korda veel läbi, siis oli rukkima^a valmis kah.

Rukist tegema hakati siis, kui need rukkikured ehk külvikured minema hakkasid. Ja siis too kah on sügise poole suvel. Nii hommikul kastega on teda ikka kõige parem näha. Siis nurm on otse nagu hõbedaga üle pillutud, muudkui läigib vaid. Siis, kui päike hakkab [ära] ikka kõrgemale tõusma, siis jääb läikimine vähemaks, siis nood ämblikuvõrgud on nagu siidlõngad, üle terve nurme, ühe ladva otsast teise otsa veetud. Siis on maa valmis. Kui ämblikuvõrgud maha veavad, siis on maa küps, siis hakatakse kah rukist tegema. See on ikka nii selle rukkimaarjapäeva ja pärtlipäeva vahel. Siis saab just parasjagu enne külma oras juured maa sisse ajada. See jah on kõige parem rukkitegemise aeg.

Maa oli valmis. Siis, kui oli nii säärane hästi vaikne hommik, siis panin rukkikoti vankrisse, viisin metsa nurme peale ja läksin külvama. Kui oli, siis

külvä. Ku oll, siss iks tull miñi lařskõnõ kah niij itřkmit²⁴ vidämä. Ku ess olõ?, siss mugu^v vej eiřs inne. Ma^k külvi iks põllõ päält. Mul oll sääne kaalpõll, siss vili vaij seeme oll mõtsan pihndre päält, siss säält mugu^t tõmpsi inne põllõpääle. Põllõpäält mugu^v võti inne peoga^j ja^t tsiuksõ lakka. Perituult iks külvetäss. Siss ku^t tõsõst otsast tagasi tulli, siss vej itřkma. Jäl^k külvi ärh, tagasi tullõn vej jälh itřkma. Nakka^t tuuperäst viij tõisi mõtsa viimä, tuu om jo ütřkiik, kas mine^t tühält tõistõ otsa tagasi vaij tõmba taad tõist jalga veidike takan. Siss iks olli^v viij naa^k külümütük kah. Tää oll iks niij kuvvõndik vakka vaij. — — —

8. Kevadistest põllutöödest.

Siss küñti sügüse kiik maa[?] üless. Keväjä ess olõ^m muud ku äestedi^j ja^k kõrrati, siss äestedi^v viij ja^k ku^p parass aig oll, siss mugu^t tsiugati seeme pääle ja aeti hargiga^s sisse. Muld oll kopõ ja[?] illuss niigu^t lillipofin inne. Miñõ[?] äestivä^v viij perän kah, miñõ[?] ess äestä[?], mugu^t trulsevä[?] är inne. Ääss, ku^s siss kah olõss iks nisaa turba pääle seeme visatu[?] ja äglipulkõga^s sisse kraabitu[?], niiguⁿ no^t tetäss, siss ei^j olõss kül^s seemend kah kätte saanu[?].

Siss ess olõ^j jo^m muud väetüst, ku^t taa sitt laudan. Ääss tuud kah ess olõ[?] ei^j tiijä^k ku^p pallu. Tedä olõss iks siss inämb saanu[?],

²⁴ itřkma[?] 'sitkmed, külvirinna vahemärgid'.

ikka tuli mõni tütarlaps kah nii sitkmeid vedama. Kui ei olnud, siis muudkui vedasin aga ise. Ma külvasin ikka põlle pealt. Mul oli säärane kaelpõll, siis vili ehk seeme oli metsas peenra peal, siis sealt muudkui tõmbasin vaid põlle peale. Põlle pealt muudkui võtsin aga peoga ja pillutasin laiali. Pärituult ikka külvatakse. Siis, kui teisest otsast tagasi tulin, siis vedasin sitkme. Jälle külvasin ära, tagasi tulles vedasin jälle sitkme. Hakka tolle pärast veel teisi metsa viima, too on ju ükskõik, kas mine tühjalt teise otsa tagasi või tõmba seda teist jalga veidike taga. Siis ikka olid veel need külimitud kah. See oli ikka nii kuuendik vakka või. — — —

Siis küñti sügisel kõik maad üles. Kevadel ei olnud muud, kui äestati ja kor-rati. Siis äestati veel ja kui paras aeg oli, siis muudkui visati seeme peale ja aeti harkadraga sisse. Muld oli kobe ja ilus kui lillepotis [vaid]. Mõned äestasi-d veel pärast kah, mõned ei äestanud, muudkui rullisid ära [vaid]. Egas, kui siis ka oleks ikka niisama turba peale seeme visatud ja äkkepulkadega sisse kraabitud, nagu nüüd tehakse, siis ei oleks küll seemet kah kätte saanud.

Siis ei olnud ju muud väetist, kui see sõnnik laudas. Egas seda kah ei olnud ei tea kui palju. Seda oleks ikka siis enam saanud, kui oleks karja saanud enam

ku olõss kar'ja saanu? inämb pitä? Eläjit olõss jäl^s siss saanu inämb pitä?, ku olõss häste pallu hainu ja õlgi ollu?. Kos põrõhõlla^t taa väetüse ots, midä maha aijass. Egä keväjä tõmmatass supõrust, kaalit ja^k kikkõ, midä nää^m maha? ajava?. Taa laudasitt, taa tulõ iks ummamüüdu. Siss jo^v võij jo^k kah ummõt maad nõrgõmbahe harida?.

Ku^m mu^p poja^k kah tan naidõsammu nur'mi pääl tuudsamma tüüd tüjssi?, midä ma^t teij, kuⁿ nää^k kah nipallu nurmõpääl püü-süssi? ku^m ma^s sääl olli ja^t taasaa väetüse panõssi?, siss nää^p uppuši^v vilä sisse ärh. Vaij nääⁿ no? õigõ^v viij kullõsõ?, midä saⁿ näile kõnõlat, nää^t tegevä iks umma müüdu. Vanasõna jo^k kah ütless, et narri^p põldu üts kõrd, põld narri sinnu ütessä kõrd. . . Naidõ saksamaa vaij lehtatruuga aijass, vili visatass nisaa pääle, vedruga^k kraabitass sisse, mõnõt trulva, mõnõ eij^t trulli^k kah, jääss nisaa nigut^t tää om. Inne ärⁿ näil iks kasuss. Mõnikõrd kaet külh, et tast taa harimise perrä eij^p piässi mitte ütte seemend kah saama, inne sügüse saava? iks uma viis, kuus, mõnikõrd säidse seemend kah ärh. Eßs üttele?, et ääss makki inämb eij^s saanu?. A^k kos mu^t tüü jaⁿ näil vaiva midägi?.

Naa^t leht- vaij saksamaa adra?, naa^t tulliv viij hilda välä. Mõisnigõl olliⁿ nää^p innembä, taluraalõ saivaⁿ nääⁿ niij iks taa ütstuhat üttesaa seen. A^k kiä iks inne prüümi sai jaid raudatru

pidada. Loomi oleks jälle siis saanud enam pidada, kui oleks hästi palju heinu ja õlgi olnud. Kus praegu see väetise ots, mida maha aetakse. Igal kevadel tõmmatakse superfosfaati, kaalit ja kõike, mida nad maha ajavad. See laudasõnnik, see tuleb ikka omamoodi. Siis [ju] võib ju kah ometi maad nõrgemini harida.

Kui mu pojad kah siin nendesamade nurmede peal sedasama tööd teeksid, mida mina tegin, kui nad kah nii palju nurme peal püsiksid kui mina seal olin ja sellesama väetise paneksid [mida nad nüüd panevad], siis nad upuksid vilja sisse ära. Või nad nüüd õige veel kuulavad, mida sa neile kõneled, nad teevad ikka omamoodi. Vanasõna ju ütleb kah, et narri põldu üks kord, põld narrib sind üheksa korda. . . Nende saksamaa ehk lehtatradega aetakse, vili visatakse niisama peale, vedruga kraabitakse sisse, mõned rullivad, mõned ei rulli kah, jääb niisama nagu ta on. Aga ära neil ikka kasvab. Mõnikord vaatad küll, et sellest selle harimise järgi ei peaks mitte üht seemet kah saama, aga sügisel saavad ikka oma viis-kuus, mõnikord seitse seemet kah ära. Ise üttele, et egas minagi enam ei saanud. Aga kus minu töö ja neil vaeva mitte midagi.

Need leht- ehk saksamaa adrad, need tulid veel hilja välja. Mõisnikel olid nad enne, talurahvale said need nii ikka selle tuhande üheksasaja [aasta] sees.

ja^v vedruäkli, tyy inäp kah harkadraga^j ja puuägligaⁿ nurmõ pääle ess lähä[?]. — — —

Muid riistu siis põllutegemise jaoss ess olõki ku^t trull, ägel ja^t taa harkadõr. Taa lehtadõr, taa tull no hoobiss hilda vüil, taaga^s siiss naati joba katõ hobõsõga^k künmä. Siiss oll iks kõr-raga^k kats hobõst üte adra ijn. Siiss nää^k kääni^t taa maa niij sügäväst pahepäidi, et muud ess näe^k ku^v verevät liiva. Kae^m meil kah tan om vana^l liivatsoõs, ilma põhjata maa ja^p päälmane kõrd läfs är^s sügävähe ala[?]. Siiss taad väetüst oll kah iks alati veidü[?] ollu[?], siiss edimädse aasta poisi[?] ess saa^m midägi[?]. Ma ütli näile, et mišti no^t tan jähdadi[?], taast eij^t tulõ^m midägi^v välä, taast lehtadraga künnisest. A^k kas nää^k kuuliva[?], ess kuulõ[?] ess. Mugu^t teivä[?] iks ümma müüdu edesi ja^t tõmpsiiva^m mailõ taad supõrust sälgä. Siiss iks ärⁿ nää^s saiva^k kah miä nääⁿ no^s saiva[?]. Ma^k künni iks üma harkadraga^m maa^s sügüse kijk üless, aⁿ näil ümmi lehtatrugal jääse^p poolõ^k künmädä[?].

Siiss oll kah, sääntsit oll külät, et näil muud ess kasu^k ku orasshain ja ohtja[?]. Nurm oll nigu[?] ohtjamõts õkva. Kaeⁿ nää ess kor^jal juuri ärh. Ma^k korssi iks egä kevjä. Taa puu ägel om tyyust hää, et ägli pulkõ taadõ jääseⁿ naa[?] orasshaina juurõⁿ nigum[?] malga[?] inne. Ma^j joba niij äestämise algu, niij kolmõn vaij nelän paigan, iks alati üte kotussõ pääl inne ker^güti iks äkli,

Aga kes ikka vaid proovida sai neid raudatru ja vedruäkkeid, too enam kah harkadraga ja puuäkkega nurme peale ei läinud. — — —

Muid riistu siis põllutegemise jaoks ei olnudki kui rull, äke ja see harkader. See lehtader, no see tuli hoopis hilja veel, temaga siis hakati juba kahe hobusega kündma. Siis oli ikka korraga kaks hobust ühe adra ees. Siis nad käänasid selle maa nii sügavalt pahupidi, et muud ei näinud, kui punast liiva. Vaata, meil kah siin on vana liivasoss, ilma põhjata maa ja pealmine kord läks ära sügavasse alla. Siis seda väetist oli kah ikka alati vähe olnud, siis esimesel aastal poisid ei saanud midagi. Ma ütlesin neile, et no mis te siin jändate, sellest ei tule midagi välja, sellest lehtadraga kündmisest. Aga kas nad kuulasid, ei kuulanud! Muudkui tegid ikka omamoodi edasi ja tõmbasid maadele seda superfosfaati selga. Siis ikka ära nad said kah, mida nad nüüd said. Ma kündsin ikka oma harkadraga maad sügisel kõik üles, aga neil oma lehtatradega jäävad pooled kündmata.

Siis oli kah, sääraseid oli küllalt, et neil muud ei kasvanud kui orashein ja ohakad. Nurm oli nagu ohakamets kohe. Vaata, nad ei korjanud juuri ära. Ma korjasin ikka igal kevadel. See puuäke on sellepoolest hea, et äkke pulkade taha jäävad need orasheina juured nagu malgad [vaid]. Ma juba nii äestämise ajal, nii kolmes või neljas paigas, ikka alati ühel kohal [vaid] kergitasin ikka äket,

siss juurõj jäivä^m mahaⁿ niigu hainakaar inne. Perän siss lat-sõ^r riib'iva^k kokku, pañniva huñikohe ja^p palufiva ärh. Taa orass-hain, taa tükiss perätõhe kasuma. Sää^l kon tää joba kasuss, sää^lt muud kah saija[?] eij olõ[?].

Kaarategemine, tyy iks oll alati kigõ edimäne tegemine. Siss ku edimäne kõrd külvmäst, vaij künmäst tullit, siss oll tyy vala-mine, siss saijt egä nukatakast jäl[?] uma pañgitävve vett kaala. Naa^l latsõ[?], naa olli^j jo^j jälle^m müllämä. Nää^k kah iks olli^k kuu-lu[?], et valõtass. Siss peivä[?] iks inemise^t tyyd usku, et ku^v vilä-tegemise aigu häste valõtass, siss saa viläkasumise aigu häste vihma. — — —

Niij aprilli ja^m maijkuu iks oll tyy vilä maha^t tegemine. Tää no[?] oll kah iks niij, kuiss kevväj oll. Miñikõrd saij joba aprilli-kuu alustusõn kaara maha^t tettüss. — — — Kaaral, taal no[?] ess olõ^m midägi^m muud, et inne pehme aoga^s saij tettüss. Kesev külvefi siss maha[?], ku^p pihlõ[?] äitsemä lätsivä[?]. Ku^p pihlõ[?] olli[?] äelmin, siss ma^l lätsi iks alati kešvä külvmä. Tyy oll kigõ pa-remb aig. Siss pèrnaisõ^k keedivä^k kotun tsia pääd. Iks taa kõrv pidi kah külen olõma, tyy oll ioba niij hoijõtu. Tyy oll tyy müud,

siis juured jäid maha nagu heinakaar [enne]. Pärast siis lapsed riisusid kokku, panid hunnikusse ja põletasid ära. See orashein, see tükib päratult kasvama. Seal, kus ta juba kasvab, sealt muud kah saada ei ole.

Kaarategemine, too ikka oli alati kõige esimene tegemine. Siis, kui esimest korda külvamast või künmäst tulid, siis oli too valamine, siis said iga nurga tagant jälle oma pangetäie vett kaela. Need lapsed, need olid ju koledad mõl-lama. Nad kah ikka olid kuulnud, et valatakse. Siis pidasid ikka inimesed seda usku, et kui viljategemise ajal hästi valatakse, siis saab viljakasvamise ajal hästi vihma. — — —

Nii aprilli- ja maikuul ikka oli too vilja mahategemine. No see oli kah ikka nii, kuidas kevad oli. Mõnikord sai juba aprillikuu alguses kaer maha tehtud. — — — Kaeral, no sel ei olnudki midagi muud, et vaid pehme ajaga²⁵ sai maha tehtud. Oder külvati siis maha, kui pihlad õitsema läksid. Kui pihlad olid õites, siis ma läksin ikka alati otra külvama. Too oli kõige parem aeg. Siis perenaised keetsid kodus seapead. Ikka see kõrv pidi kah küljes olema, too oli

²⁵ Pehmeks ajaks on peetud endisajal Urvastes Isak Laatsaruse and-metel kuu viimast veerandit, kuu vahepäeva ja kuu esimest veerandit, kusjuures kuu viimase veerandi esimest osa nimetatud vana kuu kuivaks ajaks ja kuu esimese veerandi teist osa noore kuu kuivaks ajaks. Kuu vahepäevaks nimetati aega, kus vana kuu oli lõppenud, kuid noor kuu ei olnud veel nähtav. (E. S.).

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

Rukkikülv. Külimitu täitmine

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

Rukkirehe rabamine

siss kašviva? hää^k kesvä?, saij jäl^t tõsõss aastass kešvi, saij jäl^t jahu jah, suürmit jah, kække jah, kikkõ.

Linna, taad külveti kah iks pehme aoga? ja^s siss ku^t taivass oll sääntsinn kiudlidsinn pilvin ja^k kuⁿ nyu^p pilve^t lätsi? iks kah põhjast lõunahe. Siss oll linalõ iks lämminnd külät, saij iks suvõl kah vihma ja^t linakiud oll iks kõva, illuss ja^v valgõ. Tyy no oll inne tyyao tarkuss. Mai^t tiijä^k kas taa no^t teile kah inäp midägi tähendäss.

Naa^k kapstalooma?, naa^t tehti maha? iks niij taa maärjabä ummugu, siss iks ess olõⁿ näil naid mardikit ja^v vaklu sälän. Hernet oll kah siss hää külvä?, siss ess olõ? iks herne^v vaglunõ. Ku^m maärjabä hernet külvä ess saa?, siss ess tohi? inne külvä?, ku^k kuu ao peräst, muidu^w jäij herne äitsemine õkva tyyss aoss, ku^t taa valgõ liblik tõnõkõrd nakkass jäl^t lindama. N'ää? omma^j jo^r röippõ?, nää^s situssõ^k kujuk herne äelmä^t täüs, siss kõdra^k kah mugu? omma^v vaklu täüs, niigup^p puru inne.

Tatricku, taad visati kah iks pehme aoga?, niij perän kesvä. Karllit pañti kah iks niij aprillikuu pehme aoga?. Maijkuu, siss iks ollij joba hillatsõ?. Karlli pañmise man ess olõ^m midägi muud, ku^j ila? aeti sisse, karlli^v viidi iks mõtsa, kukati²⁶ maha?. Kotte, noid noⁿ niij iks ess olõ?, et kottega olõss iks mõtsa saanu^v viijä?

²⁶ kukkama '(maha) tõukama, lükkama'.

juba nii hoitud. See oli see mood, siis kasvasid head odrad, sai jälle teiseks aastaks otri, sai jälle jahu jah, tangu jah, kække ja kõike.

Lina, seda külvati kah ikka pehme ajaga ja siis, kui taevas oli sääraustes kiulistes pilvedes ja kui nood pilved läksid ikka kah põhjast lõunasse. Siis oli linalõ ikka sooja küllalt, sai ikka suvel kah vihma ja linakiud oli kõva, ilus ja valge. Too nüüd oli aga tolle aja tarkus. Ma ei tea, kas see nüüd teile kah enam midagi tähendab.

Need kapsataimed, need tehti maha ikka nii [selle] maarjapäeva hommikul, siis ikka ei olnud neid mardikaid ja usse seljas. Hernest oli kah siis hea külvata, siis ei olnud ikka hernes ussitanud. Kui maarjapäeval hernerest külvata ei saanud, siis ei tohtinud enne külvata, kui kuu aja pärast, muidu jäi herne õitsemine otse tolleks ajaks, kui see valge liblik teist korda hakkas jälle lendama. Nad on ju raiped, nad... kõik herne õied täis, siis kaunad kah muudkui on usse täis, nagu puru enne.

Tatart, seda visati ka ikka pehme ajaga, nii pärast otra. Kartulit pandi kah ikka nii aprillikuu pehme ajaga. Maikuu, siis ikka olid juba hilised. Kartuli panemise juures ei olnud midagi muud, kui vaod aeti sisse, kartulid viidi ikka metsa, lükati maha. Kotte, noid nüüd nii ikka ei olnud, et kottidega oleks ikka

Siss mugu^k kukati iks kattõ otsa inne, siss ess olõⁿ niipallu kañ-
mist. Siss naisõ^j ja^t latsõ^j jah lätsi^m mugu^m maasisse tsuškma näid.
Mõni võtt korvi, võtt korviga^k käevangu, mõni võtt jäl^t taa kaal-
põllõ, tyy tõmmaß mugu^k karli[?] huñikust põllõ pääle ja^p pañdsõ
säält. Mugu^p pilliva inne näid i^lla vahelõ. Niij iks pañti, et jalg
jäij vahet, kasumise ruumi. — — —

Siss noⁿ näid kiä nipallu ess pañõ[?] ess, ñiguⁿ no^p pandass.
Pyy^l nurmõ vaij niij iks pañti. Kijik sannanaisõ[?] ja^p popsi-
naisõ^j jah, kijik iks olli^k kartlipañmise aigu platsin. N'ää^t tahiva[?]
iñ'dile kah kartlit maha^p pañda, siss tyy i^lst tull näil jäl^p päivi
tetä[?]. — — —

Sügüse, niij kraavilaada aigu jaⁿ niij varõmbadõ kah, ku^s saij,
siss naati iks näid võtma. No^v võtmisega[?] iks läts niij kats
nädalit jaⁿ niij, ñiguⁿ no^k koñgi näid iks kah pantu oll jaⁿ ñiguⁿ
no^k koñgi kah iks inemiisi võtman oll. Taa kraavilaat, taa oll
iks niij katõltõiskümmel septembril vaij.

Siss olli[?] iks naa^k kesakarli[?], nää^p pañti iks niij kodulähkeiste
tarõtaadõ. Siss ñiguⁿ nää[?] äitsemä lätsi[?] inne, niij naati näid
joba võtma ja^s süümä jah. Sügüsess olliⁿ nää[?] otsan kah, mis
tuy paari vaka osa vaij niij jäij iks ñigu^s s^limness inne vaij.
Mõtsan olli^s siss: söögijaoss naa^v väikeseverevä[?] ja^t tseolõ valgõ[?].

metsa saanud viia. Siis muudkui lükati ikka kahte otsa maha [vaid], siis ei olnud
nii palju kandmist. Siis naised ja lapsed jah läksid muudkui maa sisse torkima
neid. Mõni võttis korvi, võttis korviga käevangu, mõni võttis jälle selle kael-
põlle; too tõmbas muudkui kartulid hunnikust põlle peale ja pani sealt. Muudkui
pildusid aga neid vaõ vahele. Nii ikka pandi, et jalg jäi vahet, kasvamise
ruumi. — — —

No siis neid keegi nii palju ei pannud, nagu nüüd pannakse. Pool nurme
või nii ikka pandi. Kõik saunanaised ja popsinaised ja kõik ikka olid kartulipane-
mise ajal kohal. Nad tahtsid endile ka kartulit maha panna, siis tolle eest tuli
neil jälle päevi teha. — — —

Sügisel, nii kraavilaada ajal ja nii varemini kah, kui sai, siis hakati ikka
neid võtma. No võtmisega ikka läks nii kaks nädalat ja nii, nagu nüüd kusagil
neid ikka kah pandud oli ja nagu nüüd kusagil kah ikka inimesi võtmas oli.
See kraavilaat, see oli ikka nii kaheteistkümnendal septembril või.

Siis olid ikka need kesakartulid²⁷, need pandi ikka nii kodu lähedale toa
taha. Siis nagu nad õitsema aga läksid, nii hakati neid juba võtma ja sööma
jah. Sügiseks olid need otsas ka, mis too paari vaka osa või nii jäi
ikka nagu seemneks ainult või. Metsas olid siis söögi jaoks need

²⁷ suvekartulid, varased kartulid.

Valgõ? nõu olli^s sääntse^p pikligu? ja^s suurõ?, nõä? olli^k kuⁿ näid keedit, õkva nõgu^v viiplõnni?, näil ess olõ^m määnestki maku, inne näid sai^j iks pallu inämb, kuⁿ näid väikeisi verevit. Muid karlit siss mu aigu ess olõki, kuⁿ naa^v väikese vereväs söögi jaoss, kesäkartli^s suvõss süsvä? ja^v valgõ^t tseolõ. Mul muid ess olõ?. Minõ^k kah iks pañnivaⁿ näid viinakõisi, siss sügüse jaⁿ niij, siss mõivä? iks näid mõisahe viinavabrikohe. Ma? ess nakka^t tüüga jändama. Mul näid kunagi müümise jaoss ess olõ?. Kait, ku indäga^t läbi tullit. — — —

9. Vanakuradi sünnipäevast.

Kae^t tüü ma^k kah unõti ärh, odot kunass tää no? oll?. T'ää iks oll niij kas taa aprillikuu lõpõtusõn vaij jäl^t taa maijkuu alustusõn. Siss kõnõldi, et ollõv üts päiv, kuna taa vanakurat ess ollõv sündünü?. Ku^t tüü päävä midägi^k külvetävät, siss tüüst eij^s saavat midägi?, õkva midägi eij^k kasu?. Malõ tuu är^p pruümnu?. Inne mis päävä tää oll, tüü malõ är unõtanu?.

Kae^t taa vanakurat oll saanu^t tüüdmüüdu, et üts in^ggli oll naanu^t taivan iks kah jumalalõ vasta. Jummal^t oll tää siss taivast maha^v visanu? ja? ess ütelnü?, et saagu^s sust siss maailmalõ kurjajuur. Ja^t tüüst in^gglist saigi^v vanakurat, ja^t tüü iks oll tää

väikesed punased ja sigadele valged. Valged, need olid säärased piklikud ja suured, nad olid, kui neid keetsid, otse nagu veeplõnnid, neil ei olnud mingisugustki maitsset, aga neid sai ikka palju enam kui neid väikesi punaseid. Muid kartuleid siis minu ajal ei olnudki, kui need väikesed punased söögi jaoks, kesakartulid suveks süüa ja valged sigadele. Minul muid ei olnud. Mõned ikka kah panid neid viinakesi²⁸, siis, sügisel ja nii, siis müüsid ikka neid mõisasse viinavabrikusse. Mina ei hakanud sellega jändama. Mul neid kunagi müümise jaoks ei olnud. Vaatasid, kui endaga läbi tulid. — — —

Vaata, selle ma kah unustasin ära, oota, kunas see nüüd oli? Ta ikka oli nii kas selle aprillikuu lõpul või maikuu algul. Siis kõneldi, et olevat üks päev, millal see vanakurat ise olevat sündinud. Kui tollel päeval midagi külvatavat, siis tollest ei saavat midagi, kohe midagi ei kasva. Ma olen selle ära proovinud. Aga mis päev see oli, selle ma olen ära unustanud.

Vaat, see vanakurat oli saanud sedamoodi, et üks ingel oli hakanud taevas ikka kah jumalale vastu. Jumal oli ta siis taevast maha visanud ja ise ütelnud, et saagu sinust siis maailmale kurja juur. Ja sellest inglüst saigi vanakurat ja

²⁸ teatav kartulisort.

sündumispäev, ku^t fää ta^vast maha^v visati. Tyy oll põllutege-
mise aigu keväjä ja^k ku^t tuupäävä midägi tiit, siss lätt kⁱk hal-
vastõ.

10. Karja väljalaskmisest.

Eläjäsüütä oll kah iks siss veidü[?]. Keväjä nigu^m maa mus-
tass läts iks inne ja^m minõ hainanina maaseest vällä tsusaäs,
niij aeti kari mõtsa kah. Siss ku eläjä[?]²⁹ edimäist päivä vällä
lašti, siss përnainõ tõmmaäs üte suurõ rohe kesk murru ja^p paidsõ
sinnä[?] iks jahu juuki sisse, siss eläjä^l lätsi^k kⁱk sinnä^j juuma. Lats-
kõsõ^l lätsi^j ja^s saisi^j jäl^v vitsuga^v vahel, et nää ütstõist puskma
eijⁿ nakka[?]. Përnaisõl oll jälh õnnistõdu^v vesi ja õnnistõdu^v viha[?].
Kuiß nää^t tyyd saiva[?], tyy oll përnaistõ asi, ma^t fiijä iks tyyd
niij. Kõnõldi, et minõ[?] ollõv eßs õnnistanu^t tyyd vett, noh mu-
gu^t lugõnuva^j ja^t laulnuva^p pääle ja^t tennüvä[?] ristimärke. Minõ[?]
ollõv jäl lasknuva opõtajal vaij kõstrel vaij küülmeistrel õn-
nistada[?].

Tyyd vett, tyyd nää[?] hoitsõva[?] alalõ minõ väikese anumakõsõ
seen, näil iks olli^s sääntse^t läniku^j jah. Mu imäl oll tyy vesi
sannalaudu all nukan. Oll pantu iks länikohe, kivi[?] olli^p pääl
ja^k kivi[?] olli[?] ala^k kah pantu, et siss anuapõhi likõ maa pääl
är eij^m mädänäsi[?]. Kats vihta oll viijl sääl läniku kaasõ pääl.

²⁹ elläj 'loom, veis'.

see ikka oli ta sündimispäev, kui ta taevast maha visati. Too oli põllutegemise
ajal kevadel ja kui tol päeval midagi teed, siis läheb kõik halvasti.

Loomasõõta oli kah ikka siis vähe. Kevadel, nagu maa mustaks läks ikka
vaid ja mõne heinanina maa seest välja torkas, nii aeti kari metsa ka. Siis, kui
loomad esimest päeva välja lasti, siis perenaine tõmbas ühe suure küna keset
muru ja pani sinna ikka jahujooki sisse, siis loomad läksid kõik sinna jooma.
Tütarlapsed läksid ja seisid jälle vitsadega vahel, et nad üksteist puskima ei
hakkaks. Perenaisel oli jälle õnnistatud vesi ja õnnistatud vihad. Kuidas nad
seda said, see oli perenaiste asi, ma ei tea ikka seda nii. Kõneldi, et mõned olevat
ise õnnistanud seda vett, noh muudkui olevat lugenud ja laulnud peale ja ole-
vat teinud ristimärke. Mõned olevat jälle lasknud õpetajal või kõstril või kool-
meistril õnnistada.

Seda vett, seda nad hoidsid alles mõne väikese anuma sees, neil ikka olid
säärased lännikud jah. Mu emal oli too vesi saunalava all nurgas. Oli pandud
ikka lännikusse, kivid olid peal ja kivid olid alla kah pandud, et siis anuma
põhi märja maa peal ära ei mädaneks. Kaks vihta oli veel seal länniku kaane peal.

Siss ku[?] eläjä^s sääl rohe man jōiva[?], siss imä võtt tuy läni-
kuga^v vii jaⁿ nuu^v viha[?], eß kõn'dsō iks niij ümbre eläjide, vi-
saß vihaga^t tuud õnnistōdu^v vett eläjide pääle ja eß üt'el iks:

„Kaidsa^k kar'ja, kaidsa^k kar'ja!
Saada^s soe^s Saksamaalō,
vii^s soe^v vihasuhu[?]!“

Kolm kõrd iks kõn'dsō tää, vasta päivä, ümbre eläjide
ja^t fsiugaß iks vihaga^t tuud vett eläjide pääle tuust länikust.
Siss kuⁿ naa^l lafskōsō[?] edimäist päivä mõtsan olli[?] eläidega[?], siss
ku^k kodu^t tullii[?], siss valōfi iks näid kah, siss nää ei jää^s suvōl
karjamanu^m magama.

11. Heinatööst.

Seeñi^k ku^v vili maha^s saij tettüss, kesäpääle sitt är^v veetüss,
kesä kah är^k küntüss, seeñi[?] oll joba hainaaig kah käen. Haina
iks naati tegemä niij paar nädalit inne jaanipäivä. T'ää tulō niij
seoao peirrä niij iks jaanibä aigu vaij.

Ääss no^s siss iks sääñtsit hainamaid ess olō[?] niigu iks no[?]
omma[?]. Siss olli^v vana^s soitsō[?] hainamaa[?], korōmba^k kotussō[?]

Siis, kui loomad seal küna juures jōid, siis ema võttis tolle lännikuga vee
ja nood vihad, ise kõndis ikka nii ümber loomade, viskas vihaga toda õnnistatud
vett loomade peale ja ise ütles ikka:

„Kaitse karja, kaitse karja!
Saada soed Saksamaale,
vii soed vihasoose!“

Kolm korda ikka kõndis ta, vastu päeva, ümber loomade ja siputas ikka
vihaga toda vett loomade peale tollest lännikust. — Siis, kui need tütarlapsed
esimest päeva metsas olid loomadega, siis kui koju tulid, siis valati ikka neid
kah, siis nad ei jää suvel karja juurde magama.

Seni kui vili maha sai tehtud, kesa peale sõnnik ära veetud, kesa kah ära
küntud, seni oli juba heinaaeg kah käes. Heina ikka hakati tegema nii paar nädal-
lat enne jaanipäeva. Ta tuleb nii selle aja järgi³⁰ nii ikka jaanipäeva ajal vōi.

No egas siis ikka sääraseid heinamaid ei olnud nagu ikka nüüd on. Siis olid
vanad soised heinamaad, kõrgemad kohad ja perved olid muttidel ära mütatud

³⁰ s. t. uue kalendri järgi.

ja^p perve[?] olli^m mügr^{el} är^m mütetü[?] nigu^l jälle inne. Keväjä iks sai^j kül^m mügrämütüsse[?] är rihaga^l lakka kistuss, inne jäl hainategemise aigu oll näid kujuk kotuss-täüs.

Suuhainamaa[?] olli iks võsutsõ[?]. Paiju võssu oll perätõhe. T'ää oll kujuk iks sääne võsunõ. Siss naidõ korõmbidõ kotustõ pääl oll lepavõsu. Kõivõ kašvi kah, inne sääntise^k kõvõra^j jurakuⁿ nää olli[?]. Ääss nää^s suurõmbass ess kasu[?], olliⁿ nää^k ku^v vana^t taht. Näil olli^j juurõ^t taa külma suu viij seen, nää olli[?] iks väikes^v võsukõsõ[?] inne. Sääntsit sammu pedäjäkeisi kah oll, kõvõra^j juraku^m muud midägi[?]. Tuu oll tuu hainamaa. T'ää olõss jo^t tahtnu, et tõmmanu^k kraavi^s sisse ja^v võsu vällä, siss ajanu adraga^l läbi ja^v visanu^s seeme pääle, siss olõss täst hainamaa saanu^k külh. Kosa^s sai^jt, kel tuu aig oll ja^k kel tuu raha oll. Mõisa tüü oll sälän, üma tüü oll, kosa^s sai^jt, saa[?] ess.

Ääss sääl ess kasu^k kah iks määnestki haina õigõhe. Suuhain oll, taa vana^k kolmõkandilinõ valgõ. Tarna oll sääntside lompõ seen ja^s siss vana^t taa tsiapulst. Tuud ess võta^v vikat kah maha[?], ku oll kuiv ilm. Siss nigu^m minõ korõmba kotussõ pääl, sääl oll jäl^t taa vana^k kastõain. Siss ku^t tuu lašsit niij vanõmbass minnä[?], siss tuud ess süü[?] ütski elläj. Väega veidü^m minõn paigan iks,

(s. t. muttidel ära uuristatud ja mutimulla hunnikuid täis aetud) nagu hirmus [enne]. Kevadel ikka said küll mutimulla hunnikud [ära] rehaga laiali kistud, kuid jälle heinategemise ajal olid kõik kohad neid täis.

Sooheinamaad olid ikka võsased. Pajuvõsa oli päratult. Ta oli kõik ikka säärane võsane. Siis nende kõrgemate kohtade peal oli lepavõsa. Kaski kasvas kah, aga säärased kõverad jurakad nad olid. Egas nad suuremaks ei kasvanud, olid nad kui vanad tahes. Neil olid juured selle külma soovee sees, nad olid ikka väikesed võsukesed vaid. Niisamasuguseid männikesi kah oli, kõverad jurakad, muud midagi. Too oli too heinamaa. Ta oleks ju tahtnud, et oleks tõmmanud kraavid sisse ja võsa välja, siis ajanud adraga läbi ja visanud seeme peale, siis oleks temast heinamaa saanud küll. Kus sa said, kellel see aeg oli ja kellel see raha oli? Mõisa töö oli seljas, oma töö oli, kus sa said, ei saanud!

Egas seal ei kasvanud õieti kah ikka mingisugustki heina. Soohein oli, see vana kolmekandiline valge. Tarnad olid säärase lompide sees ja siis vana see seapulst. Seda ei võtnud vikat kah maha, kui oli kuiv ilm. Siis nagu mõne kõrgema koha peal, seal oli jälle see vana kastehein. Siis, kui tolle lasksid nii vanemaks minna, siis toda ei söönud ükski loom. Väga vähe mõnes kohas ikka,

kon oll taad lehtaia, naidõ angorpistü, kõrilehe ja^p pilliryy lehti. Tyy oll tyy hain ja hainamaa. Tyy ess olõ^j jo^m midägi?, inne üle kolki tää iks taht.

Jaaniibäst jakapäni iks oll hainaaig. Ku^t trehvü niij, et olli[?] ilusa^k kuiva[?] ilma[?], siss iks läts är^k kerembähe. Ku^t oll viijl niij kah, et olli^v vihmatsõ[?] ilma[?], siss oll tääga^m müllämist ja hätä jäletõhe. T'ää aij jo^s suu vett täüs, kusa^t tää kül^m maha[!] leiht, tää ess kuiju jo^k kuigi ärh. Siss nõsta tyyd vanna toorast ja[!] li-gõhõt haina ja^k kannanⁿ niigu^k kaß poigõ. — — —

S'uymani^m meheⁿ niidiva iks, siss tullinⁿ naisõ^s söögiga^m mõtsa jaⁿ naksi^k kaarõ lakka lüümä. Ku^t oll iks niij hää perremiiss, siss tyy lubasi iks pääle süüma sulasõl kah veidikesess pikäli visata. Miini ess lupa^k kah, aij sulasõ niitma ja ess eidäss magama ja üteli, et eij^t tohi[?] und armastada[?]!

Perän meheⁿ nakšiva^j jälⁿ niitma, naisõ[!] leivä^k kaarõ lakka. Ku^t är oll lüüdü, siss muguⁿ nakšiva inne ruualutsõss³¹ kõrgõba kotussõ pääle kokku riibma. Meheⁿ niidiva iks lõunani[?], siss hõdakpoolõ, siss naati hainu kämmu panma. K'ammu paniti iks tuura^j ja[!] likõ[?] haina[?]. T'ää oll sääne lapik ja õhukõnõ, muidu^s suurõn ruan nää[!] läävä^k kuumass.

³¹ 'ruga 'saad'.

kus oli seda letheina, nende angerpisti, kortslehe ja pilliroo lehti. Too oli too hein ja heinamaa. See ei olnud ju midagi, aga üle kolkida ta ikka tahtis.

Jaanipäevast jaagupipäevani³² ikka oli heinaaeg. Kui juhtus nii, et olid ilusad kuivad ilmad, siis ikka läks ära kergemini. Kui oli veel nii kah, et olid vihmased ilmad, siis oli sellega möllamist ja häda hirmsasti. Ta ajas ju soo vett täis, kui sa ta küll maha löid, ta ei kuivanud ju kuidagi ära. Siis tõsta seda vana toorest ja märga heina ja kannanagu kass poegi. — — —

Söömani mehed niitsid ikka, siis tulid naised söögiga metsa ja hakkasid kaari laiali lõõma. Kui oli ikka nii hea peremees, siis too lubas ikka peale söõma sulasel kah veidikeseks pikali visata. Mõni ei lubanud kah, ajas sulase niitma ja ise heitis magama ja ütles, et ei tohi und armastada!

Pärast mehed hakkasid jälle niitma, naised löid kaari laiali. Kui ära oli lõõdud, siis muudkui hakkasid vaid saoluseks kõrgema koha peale kokku riisuma. Mehed niitsid ikka lõunani, siis õhtu poole, siis hakati heinu kämmu³³ panema. Kämmu pandi ikka toored ja märjad heinad. Ta oli säärane lapik ja õhukene, muidu suures saos nad lähevad kuumaks.

³² 24. juunist 25. juulini; ³³ vt. lk. 62 märkus 6.

Õdaguss siss sai iks är^k kammu riibutuss. Päiv oll ammu är^l lännü?, ku^k kodu^s sai. Hymmugu, niij päävä tõsõngu aigu, lätsi^m mehe^j jälⁿ niitma. — — —

12. Viljakoristamisest.

Noh seeñi^k ku iks hain är^s sai tettüss, oll joba rüapanmine kah käen. Rükä pañma naafi iks niij juulikuu lõpõtusõn, ku oll niij, et kevõaj tull kah iks varõmbahe. Muidu^j jäij iks augusti-kuu sisse rüämanu^m minek.

Siss iks pañti rügä viil egän paigan tsirpega?. — — — Kijk mehe? jaⁿ naisõ? ja^k kikk põimiva?³⁴. Mij? iks teij niij, et üfs inemine nakaß takan kõütmä. Tõsõ^p põimiva? ja^k ku^p peo täüs sai, siss pänniva^m maha?, siss tyy üfs, tyy korjass kokku ja^k kõütse nää^v vihku. Rükä ja^k kikkõ villä iks põimõtass ütelt puult perituult. Egäüfs võtt iks kaari ette ja^l läfs tyyga? üle nurmõ. Ku^v võtat iks niij ilustõ põvvä peri, siss nää ommaⁿ ñigu^l loetu?, kikk ilustõ tsirbi iin ja^v vihu^k kah tulõva ilusa? ja ütetasatõⁿ ñigu üfs ...

Ku^v veidemb inemiisi oll, siss tagasitullõn egäüfs kõütse uma^v vihu^k kiñni?. Kõütmise man ess olõ iks muud midagi?, ku^v võeti

³⁴ põimma 'sirbiga lõikama'.

Ohtuks siis said ikka ära kämmu riisutud. Päike oli ammu ära läinud, kui koju sai. Hommikul, nii päikese tõusu ajal, läksid mehed jälle niitma. — — —

Noh, seni kui ikka hein ära sai tehtud, oli juba rukkilõikus ka käes. Rukist lõikama hakati ikka nii juulikuu lõpul, kui oli nii, et kevad tuli kah ikka varemini. Muidu jäi ikka augustikuu sisse rukki juurde minek.

Siis ikka lõigati rukist veel igas kohas sirpidega. — — — Kõik mehed ja naised ja kõik põimised. Me ikka tegime nii, et üks inimene hakkas taga kõitma. Teised põimised ja kui pihk täis sai, siis panid maha, siis too üks korjas kokku ja kõitis nad vihu. Rukist ja kõike vilja ikka põimitakse ühelt poolt pärituult. Igaüks võttis ikka kaare ette ja läks sellega üle nurme. Kui võtad ikka nii ilusti põia päri³⁵, siis nad on nagu loetud kõik ilusti sirbi ees ja vihud kah tulevad ilusad ja ühetasased nagu üks ...

Kui vähem inimesi oli, siis tagasi tulles igaüks kõitis oma vihu kinni. Kõitmise juures ei olnud ikka muud midagi, kui võeti iga vihu pealt too peotäis rukist

³⁵ paindumise ehk tuule suunas.

egä vihu päält tüü peotäüs rükä ja^k köüdefi ümbre kiinni?, muud ess olõ^s sääl midägi?. Perän siss pañti nää hakki. — — —

Taa rüäpañmisega^l läts kah iks üma paar nädalit ärh. T'ää no oll iks niij kah, et ñiguⁿ no iks ilma? olli? jaⁿ ñigu^k koñgi kah inemiisi oll. Siss kuⁿ nää hakin är^k kuijunu olli?, siss veeti nää? iks kodulähkeiste, kohegi sinnä^k karlimuupääle vaij. Taast aja-karllist oll iks tüüdaigu joba puul är^s süüdü?. Siss pañti sin-nä^k kuhja, nisaa ñigu hainaki ... Kae^s siss oll iks viij taa rehega^p pešmine, mašinit viij ess olõ?. Tüü jo^v võtt perätü ao. Tõõ tüü tull pääle, pešmä naata ess saa?, siss mugu^p pañti inne seeniss kuhja. Ku^v väläst tüü iks är^k kuümbalõ sai, siss naati näid pešmä. — — —

Mu aigu iks inäp ess pandaⁿ niij muud villä fsirpega? ku^r jügä ja^t taa alõmaa villi vaij taa kütusse põld. Taa alõ-maa ess olõ^v viij niij tasanõ, et olõss võinu^v vikatigaⁿ niita. T'ää oll iks mättit täüs ñigu^j jälle inne, siss ñigu^s sinnä^m mättide vahelõ viläkõrrõ^m maha leiht, siss sinnä^t tää jäij kah. Siss tüü iks sai põimõtuss. Miñikõrd, ku oll sääne häste illuss kaar vaij kesev vaij, siss tüü ñigu ess täüdü niita, siss tüü sai kah põi-mõtuss. T'ää iks niilõn lätt terri maha?, päid murruss jah, põimõn tüü eij olõ?... Mu esä aigu, siss põimõti kiik naa^p pikäkõr-

ja köideti ümber kinni, muud ei olnud seal midagi. Pärast siis pandi nad hakki. — — —

Selle rukkilõikusega läks ka ikka oma paar nädalat ära. Ta nüüd oli ikka nii kah, et nagu nüüd ikka ilmad olid ja nagu kusagil kah inimesi oli. Siis, kui nad hakis ära kuivanud olid, siis veeti nad ikka kodu lähedale, kuhugi sinna kartulimaa peale või. Sellest aiakartulist oli ikka sedaaegu juba pool ära söödud. Siis pandi sinna kuhja, niisama nagu heinadki ... Vaat, siis oli ikka veel see rehega peksmine, masinaid veel ei olnud. See ju võttis päratu aja. Teine töö tuli peale, peksma hakata ei saanud, siis muudkui pandi aga seniks kuhja. Kui väljast töö ikka ära koomale sai, siis hakati neid peksma. — — —

Minu ajal ikka enam ei lõigatud nii muud vilja sirpidega kui rukis ja see alemaa vili või see kütisepõld. See alemaa ei olnud veel nii tasane, et oleks võinud vikatiga niita. Ta oli ikka mättaid täis nagu hirmus [enne], siis nagu sinna mätaste vahele viljakõrre maha lõid, siis sinna ta jäi kah. Siis too ikka sai põimitud. Mõnikord, kui oli säärane hästi ilus kaer või oder või, siis toda nagu ei täinud niita, siis too sai kah põimitud. [Ta] ikka niites läheb teri maha, päid murdub jah, põimides seda ei ole... Mu isa ajal, siis põimiti kõik need pika

rõga^v vilä^t tsirpega[?]. Mu aigu saij iks tõug vikatiga^m mahaⁿ niidõtuss jaⁿ naisõ^t tõmpõiva^t tää reherihaga^k kokku huñikohe. — —

Hummukpoolõ ja^t lõuna vahe iks niidõti, hõdakpoolõ siss naati är^r rõuku pañma. — — — Ku oll iks niij, et oll põimõtu vili, tuud oll jo^j jälede hää rõuku pañda. Ess olõ^t tal kõrrõ riibmist eij midägi[?]. — — —

Rõugun vili kuivi, orrõ[?] olli^v vahel. Inne taa päälmane kõrd jääj külh iks ilma ordõta. Lüüdi iks nisaa inne päält kõvva kiñni[?], riib sati päält vallalidsõ[?] ärh ja^m muud sääl ess olõki.

Taa kaarolg ja^s sijätseolg muguⁿ inne riibuti taa hainarihaga ärh, tuul ess olõ^m muud midägi[?]. Kesvolg, taad iks korjati perän. Kae^p pallu ilusit kesvapäid oll maha^j jäänü[?]. Kesvapää[?] omma^r rassõ[?], pikä[?] uhakõ[?] iks ommaⁿ näil külen, nuu[?] eij^t tulõⁿ niij kërgehe ärh. Karjalatsõ^j jah iks lõunasvahe korssiva^k kesvolõ perän riibmist üle. — — —

13. Rehepeksmisest.

Kartilvõtmise aigu siss iks päivä võeti karlit ja üüse pešti riht. Räärihi naati iks kigõ inne pešmä. N'ää^s sääl kuhiligun olli[?], siss säält mugu^v võeti ja^p pañti iks inne kuurmahe ja^t tuüdi reheala[?]. Rehetarõ tuu kraamiti ärh. Sähgü[?] ja^m miä olli[?],

kõrrega viljad sirpidega. Minu ajal sai ikka tõug vikatiga maha niidetud ja naised tõmbasid ta reherehaga kokku hunnikusse. — — —

Hommikupoolel ja lõunavahel ikka niideti, õhtupoolel siis hakati ära rõuku panema. — — — Kui oli ikka nii, et oli põimitud vili, seda oli ju hirmus hea rõuku panna. Ei olnud tal kõrre riisumist ei midagi. — — —

Rõugus vili kuivas, õrred olid vahel. Üksnes see pealmine kord jäi küll ikka ilma õrteta. Lõõdi ikka niisama aga pealt kõvasti kinni, riisuti pealt lahtised ära ja muud seal ei olnudki.

See kaerakõrs ja segaviljakõrs muudkui aga riisuti selle heinarehaga ära, sel ei olnud muud midagi. Odrakõrt, seda ikka korjati pärast. Vaat, palju ilusaid odrapäid oli maha jäänud. Odraped on rasked, pikad ohakad ikka on neil küljes, need ei tule nii kergesti ära. Karjalapsed jah ikka lõunavahel korjasid odrakõrre pärast riisumist üle. — — —

Kartulivõtmise ajal, siis ikka päeval võeti kartuleid ja õõsi peksti rehte. Rukkirehte hakati ikka kõige enne peksma. Nad seal kuhilikus olid, siis sealt muudkui võeti ja pandi ikka aga koormasse ja toodi rehe alla. Rehetuba, see kraamiti ära. Sängid ja mis olid, nood kõik viidi ära välja. Mõnes kohas ikka

nyu^k kiik viidi är^v vällä. Minõnpaigan iks oll niij taa rehetarõ kõrval kammõr, iks niij pèrnaisõ jaoss, siss rehepessü aoss pañti kraam kiik sinnä^k kambrõhe. Rehetarõ pühiti kiik ilustõ puhtass. Siss üts inemine läts üless parsilõ.

Parrõⁿ nyu olliv rehepèsmise jaoss. N'ää[?] olliv kuusõ puust, sääntise õõriku^k kuusõ[?]. N'ää[?] iks olliv niij vašt veidike peenemb ku^p puul küünärd, noh niij kuus vaij katõssa tolli vaij jämme. Pikä[?] olliv nää[?] iks niij kolm vaij neli süldä vaij.

Kigõ edimält võeti kolm part, noilõ jäeti niij vašt noh jala jagu vaij vahet. Kaeⁿ nuu^p parrõ[?] olliv tallu pääl. Näid sai jalla pite tõugata kohe ess tahtsõt. Ku^r rehepèsmist ess olõ[?], siss iks olliv nää kiik ütenkuun.

Rihi atõti³⁶ lauguistõ kaupä. Lauguistõ iks võeti kolm part. Nyu^p parrõ^s siss aetigi ütstõsõst üte jala vahe jagu kaugõhe. Siss tuy kolm part pañti rüävihkõ täüs. Vihul pañti iks taa tüvepuul vašta part ja^t lüüdi viil kõvastõ iks, niij et nää^p püssevã[?]. T'ää kõrrast mugu^p pañd inne. Tõnõ and väläst hargiga^k kätte. Tuy hark, tuy oll sääne katõarulinõ. Siss ku^t tää vihkõ võtt, siss tää siss võtt iks tõsõ vihu tõsõ haru otsa ja^m mugu^p pilsõ näid üless.

³⁶ aima 'ahtma, vilja partele kuivama panema'.

oli nii selle rehetoa kõrval kamber, ikka nii perenaise jaoks, siis rehepeksu ajaks pandi kraam kõik sinna kambrisse. Rehetuba pühiti kõik ilusti puhtaks. Siis üks inimene läks üles parsile.

Parred, need olid rehepeksmise jaoks. Nad olid kuusepuust, sääraseid ümmargused kuused. Nad ikka olid nii vahest veidike peenemad kui pool küünart, noh nii kuus või kaheksa tolli [või] jäme. Pikad olid nad ikka nii kolm või neli sülda või.

Kõige esiteks võeti kolm part, neile jäeti nii vahest, noh, jala jagu või vahet. Vaata, need parred olid talade peal. Neid sai talasid pidi tõugata kuhu ise tahtsid. Kui rehepeksmist ei olnud, siis ikka olid nad kõik üheskoos.

Rehi aheti lauguste³⁷ kaupä. Laugustesse ikka võeti kolm part. Need parred siis aetigi üksteisest ühe jala vahe jagu käugele. Siis see kolm part pandi rukkivihke täis. Vihul pandi ikka see tüvepool vastu part ja lõodi veel kõvasti ikka, nii, et nad püsisid. Ta järjest muudkui pani aga. Teine andis väljast hargiga kätte. Too hark, too oli säärane kaheharuline. Siis kui ta vihke võttis, siis ta [siis] võttis ikka teise vihu teise haru otsa ja muudkui pildus neid üles.

³⁷ laugus — üks osa parsile kuivama pandud viljast.

Lauguss pañti iks laeni täüs. Kats kõrda iks läts, siss oll täüs kah. Ku üts lauguss täüs saij, siss võeti tönõ. Aeti jäl^k kolm part kõroutsidõ, inne lauguistõ vahelõ jäeti iks suurõmb vahe[?], iks niij kolm jalga vaij. Vahe jäeti lauguistõ vahelõ tuuperäst, et siss saa iks lämmi kah parembahe manu[?], siss nää^k kuijus-sõp^p parembahe ärh. Siss nüy^k kolm part, vaij tönõ lauguss, tuu pañti jälⁿ nisaa täüs. T'ää eßs mugu^s sais, taa tönõ jalg oll tõsõ parrõ pääl ja^m mugu^s säädse inne vihkõ lauguistõ. Üten atussõn³⁸ iks oll niij kolm lauguist jah. Ütessä ja^k katstõisku part iks oll rehetarõn.

Siss ku^r rihi är oll atõtu, siss mugu^p pañti tuli ahju inne. Rehekütmise jaoss olli[?] iks kannu[?]. Noid saij iks taa alõmaa päält vällä kistuss. Hõdakpoolõ vaij niij iks saij rihi atõtuss, siss küteti üts ahu täüs ärh, tää iks palli niij neli vaij viis tuⁿ'ni. Siss hummugu pañti tönõ ahutäüs, tuu küteti kah ärh. Rohkõp ess kütetägi[?], tuuga nää^s saiva^k kuivass kah.

Tõsõ üü vaij kolmada vaij, niij niguⁿ no^s saij, siss naati peßmä kah. Üüse niij kellä katõtõiskümne aigu miñti peßmä. Rehealunõ pühiti puhtass. Vihu^t tõugati parsilt alla. Tuujaoss oll iks sääne pusipuu. Tuuga^m mugu^l litsuti parrõ^k kokku ja^s siss vili vaij rüä-

³⁸ atuss 'ühe korraga ahitud vili'.

Laugus pandi ikka laeni täis. Kaks korda ikka läks, siis oli täis kah. Kui üks laugus täis sai, siis võeti teine. Aeti jälle kolm part kõrvuti, ainult lauguste vahele jäeti ikka suurem vahe, ikka nii kolm jalga või. Vahe jäeti lauguste vahele seepärast, et siis saab ikka soojus kah paremini juurde, siis nad kuivavad paremini ära. Siis nood kolm part või teine laugus, too pandi jälle niisama täis. Ta ise muudkui seisis, [see] teine jalg oli teise parre peal ja muudkui seadis aga vihke laugusesse. Uhes ahtes ikka oli nii kolm laugust jah. Üheksa ja kaksteist part ikka oli rehetoa.

Siis kui rehi ära oli ahitud, siis muudkui pandi tuli ahju enne. Rehekütmise jaoks olid ikka kännud. Noid sai ikka selle alemaa pealt välja kistud. Öhtupoole või nii ikka sai rehi ahitud, siis kõeti üks ahjutäis ära, ta ikka põles nii neli või viis tundi. Siis hommikul pandi teine ahjutäis, too kõeti kah ära. Rohkem ei kõetudki, tollega nad said kuivaks kah.

Teisel ööl või kolmandal või nii, nagu nüüd sai, siis hakati peksma kah. Öösi nii kella kaheteistkümne ajal mindi peksma. Rehealune pühiti puhtaks. Vihud tõugati parsilt alla. Selle jaoks oli ikka säärane pusipuu. Sellega muudkui litsuti parred kokku ja siis vili või rukkivihud kukkusid rehetoa põrandale

Viljapeks kootidega

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

Viljatuulamine

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

vihu^s sattõva^{r39} rehetarõ põrandulõ maha?. Pusipuu tuu oll iks niij hää parra orrõ jämmüne ja^t tõnõ ots oll täl teräväss tettü.

Siss ku^v vihu? alla olli^t lastu?, siss miⁿi lafs vaij poisikõnõ vaij naka^s näid iks rehetarõ läve pääl reheala^m mehile kätte andma. Kolm mi^jst jaⁿ niij iks oll rabaman. Rabamise jaoss olli^t jäl^s sääntse^p piⁿgi?. Siss taa rehealutsõ põrand pühiti luudõga^p puhtass jaⁿ nuu^r rabamisepiⁿgi^p paⁿti rehetarõ ussõ manu^r ritta. Noid rabamisepiⁿke iks oll niij kolm vaij neli tükki talun. — — —

Siss mehe^m mugu^p pe^sivä iks rüävihuga^v va^sta piⁿki seeⁿi^k ku^t täl inäp terri seen ess olõ?. Siss fää visa^s tuu rüävihu üle rehealutsõ tõsõlõ poolõ. Sää^l tõsõlpuul oll^v jäl^t tü^rigu?, nuu^v võ^tiva? ja päästivä^v vihukõudüsse^s sõlmõst valla, raput ilustõ kõudüsse kah iks lahess ja^v visa^s vihu pääle.

Tü^rigõl oll^v jäl^s e^ss piⁿgi?. Näide piⁿgi? olliⁿ neläjalaga?, iks periss istõpiⁿgi? olliⁿ näil. Siss nää^k kobistiva? ilustõ vihu^p peⁱju vaij ü^skä⁴⁰ ja^t leivä siss tü^vvi. Tuud kutsuti siss tü^mmi lü^ümissess. Kaeⁿ naidõ tü^vvi sehen om kah terri ja^p päid jah. Siss kuⁿ näil tü^ve? är oll^v lü^üdü?, siss võ^eti kõo⁴¹ vahru⁴² ja^p paⁿti põrandulõ jaⁿ noid tü^mmedü^v ⁴³ vihkõ paⁿti siss säidse vaij

³⁹ kukkusid; ⁴⁰ üs'k 'süli'; ⁴¹ kõiv 'kask'; ⁴² vahr 'pehmeks keeratud vits, väät'; ⁴³ tümmütämä 'peksma'.

maha. Pusipuu, too oli ikka nii hea paraja õrre jämedune ja teine ots oli tal teravaks tehtud.

Siis, kui vihud alla olid lastud, siis mõni laps või poisikene või hakkas neid ikka rehetoa läve peal rehe alla meestele kätte andma. Kolm meest ja nii ikka oli rabamas. Rabamise jaoks olid jälle säärased pingid. Siis see rehealuse põrand pühiti luudadega puhtaks ja need rabamispingid pandi rehetoa ukse juurde ritta. Neid rabamispinke ikka oli nii kolm või neli tükki talus. — — —

Siis mehed muudkui peksid ikka rukkivihuga vastu pinki, seni kui sel enam teri sees ei olnud. Siis ta viskas selle rukkivihu üle rehealuse teisele poole. Seal teisel pool olid jälle tüdrukud, need võtsid ja päästsid vihusedemed sõlmest lahti, raputas[id] ilusti sideme kah ikka lahedaks ja viskas[id] vihu peale.

Tüdrukutel olid jälle ise pingid. Nende pingid olid nelja jalaga, ikka päris istepingid olid neil. Siis nad kobistasid ilusti vihud pihku või sülle ja löid siis tüvesid. Seda kutsuti siis tümmilõõmiseks. Vaat, nende tüvede sees on kah teri ja päid jah. Siis, kui neil tüved ära olid lõõdud, siis võeti kaseväädid ja pandi põrandale ja noid pekstud vihke pandi siis seitse või kuus ühe väädi peale ja

kuus üte vahru pääle ja^k käänti kiinni? Nuü olli^s siss rüüolõkuy? Nuü^p pañti är^k kohegi^l lae pääle vaij kon ruumi oll inne.

Perän, ku är oll rabatu, tüve? är^l lüüdü? siss viidi piñgi? iist är^v vällä. Siss võeti reheriha jaⁿ noidõga^t tõmmati tuu rabaduss rehealutsõ pörmandulõ lakka. Sääll olli^j jo^k kiiik terä? ja^p pää^s segi. Ja^m miñõ^p pää? olli^t tühä?, miñõ^t täüs. Siss naati näid rehitsämä. Egäüts võtt indäle ij ette ja^l läts tuuga tõistõ viirde vällä. Peripälvä iks rehitsedi? Nuü^t tühä^p pää^j ja^k kräbu, miä sääll oll, tuu jäij pääle. Suur jagu visafi joba siss rehitsämise aigu vällä ja^p pañti hunikohe. Rehitsämise man ess olõ^m muud midägi?, ku^t tuu reherihaga^m mugu^r raputõdi vasta jalga. Terä^j jäivä ala?. Rehitsämise aigu tulliva^j joba iks inämbjagu naid tühjü päid vällä. Inne näid oll viij külät rüki seen.

Siss köüdefi kats vaij kolm vihku kokku ja^p pañti anna perrä, siss tuust sai sääne olõ luud. Siss tuuga koobitsõdi vaij niiguⁿ niidõti üle tappõ. Siss aeti terä^s sainaviirde hunikohe. Taa rihasäläga^t tõugati ja^s siss olli^s sääntse^k kõhvli^k kah. Nuü? olli^p puukõhvli?, siss noidõga^k kõhveldedi terri iist ärh, ku? oll niij, et muidu? iks taa rihasäläga^l litsu ess jõuva?. — — —

Nuü^p pää?, noidõ seen oll viij pallu terri. Siss noid muguⁿ naati inne iks kuutega uima⁴⁴. Kuutega? iks ess jõuva^k kunaigi ärh. Siss pañti hobõsõ? iks niij, et tõnõ oll tõsõ anna külen, tää iks

⁴⁴ utma 'lööma, peksma'.

keerati kinni. Nood olid siis rukkiolekood. Need pandi ära kuhugi lae peale või kus ruumi aga oli.

Pärast, kui ära oli rabatud, tüved ära lõõdud, siis viidi pingid eest ära välja. Siis võeti rehereha ja nendega tõmmati too rabadus⁴⁵ rehealuse pörandale laiali. Seal olid ju kõik terad ja pead segi. Ja mõned pead olid tühjad, mõned täis. Siis hakati neid rehitsema. Igaüks võttis endale ee⁴⁶ ette ja läks sellega teise äärde välja. Päripäeva ikka rehitseti. Nood tühjad pead ja praht, mis seal oli, too jäi peale. Suur-osa visati juba siis rehitsemise ajal välja ja pandi hunnikusse. Rehitsemise juures ei olnud muud midagi, kui tolle reherehaga muudkui raputati vastu jalga. Terad jäid alla. Rehitsemise ajal tuli juba ikka enamjagu neid tühje päid välja. Aga neid oli veel küllalt rukiste sees.

Siis köideti kaks või kolm vihku kokku ja pandi varred taha, siis sellest sai säärane õleluud. Siis sellega koobitseti või nagu niideti üle tappe⁴⁷. Siis aeti terad seina äärde hunnikusse. Selle rehaseljaga tõugati ja siis olid säärased kõhvlid kah. Need olid puukõhvlid, siis nendega kõhveldati teri eest ära, kui oli nii, et muidu ikka selle rehaseljaga litsuda ei jõudnud. — — —

⁴⁵ rabadus — rabamise saadus; ⁴⁶ esi — eesolev osa mingi töö tegemisel; ⁴⁷ tape — rehealuse pörandale laiali aetud viljalade, kus terad ja praht on segamini, vrd. lk. 64 märkus 8.

naid päitsit pite köüdeti. Sïss mijss võtsõ taad ratust pite kätte, piidsa võtsõ tõistõ kätte, sïss mugu^l lassõ inne hobõsil ümbre inä ja joosta[?], tyyd kutsufi iks rehe sõkmisess.

Kuⁿ niij iks tapõ[?] oll läbi käütü, sïss visafi veere[?], rehitsedi vajj lüüdi kuutõga üless orgulõ. Rehitseden saadi üle tappõ sääne olõ juuf, tyy tõmmati sïss taa reherihaga^k kokku ja^v viidi ärⁿ nukka vajj olõstikku⁴⁸. Seeñi^s sïss näid iks sõkufi ja^r rehitsedi ja^k kooditõdi, ku inäp päije seen terri ess olõ[?], ku^p pää^k kii^k tühäss saiva[?], sïss aeti terät taa visiga^k 49 kokku, ütte nukka iks. T'ää iks niij oll, et miñi tõugass visiga[?], miñi liisõ reheriha säläga[?] ja^m miñi pühkse takan luvvaga[?]. Kae kuⁿ naisõ^k kuutõga^k kolksõva[?], sïss nää ess lauliva[?], et:

Kilks, kolks koodi^l löövä[?],
latsõ^k kräbust leibä söövä[?],
hagana[?] om aidasalvõn,
tühät tündre^t talli veeren.

⁴⁸ olõstik 'põhuhoidmise ruum, kõlgus'; ⁴⁹ visi 'kühvel'.

Need pead, nende sees oli veel palju teri. Siis neid muudkui hakati aga ikka kootidega peksma. Kootidega ikka ei jõudnud kunagi ära. Siis pandi hobused ikka nii, et teine oli teise saba küljes. [Ta] ikka neid päitseid pidi köidet. Siis mees võttis teda ratust⁵⁰ pidi kätte, piitsa võttis teise kätte, siis muudkui laskis aga hobusel ümber enda joosta. Toda kutsuti ikka rehesõtkumiseks.

Kui nii ikka tape oli läbi käidud, siis visati veered, rehitseti või löödi kootidega üles kohevile. Rehitsedes saadi üle tappe säärane õle jutt, too tõmmati siis selle reherehaga kokku ja viidi ära nurka või kõlgusesse. Seni siis neid ikka sõtkuti ja rehitseti ja kooditati, kui enam peade sees teri ei olnud. Kui pead kõik tühjaks said, siis aeti terad selle kühvliga kokku, ühte nurka ikka. See ikka nii oli, et mõni tõukas kühvliga, mõni litsus rehereha seljaga ja mõni pühkis taga luuaga. Vaata, kui naised kootidega kolkisid, siis nad ise laulsid, et

kilks, kolks koodid löövad,
lapsed kräbust leiba söövad,
aganad on aidasalves,
tühjad tündrid talli veeres.

⁵⁰ ratus — nõör või rihm päitsete küljes.

14. Tuulamisest.

Siss ku^t terä^j jah, nuu haganä^j jah, miä nääⁿ no olli[?], iks hunnikohe saiva[?], siss naafi näid tuulutama. Värre^t tehti katõlt-puult valla, sari pañti üless, tää iks noidõ laopuijõ külge köödefi. Sarja viij^r oll iks haavapuust, tää iks oll tsõõrik. Iks niij üts süli oll tää keskelt ärh. Taa viij^r oll niij vašt puul küünärd laga vaih. Põhi oll täl kruudilinõ, iks koelu vaij palmitsõdu[?], naist toomõ vaij paiju vitsust. — — —

Siss ku^t tuult ess olõ[?], siss mijs^s jätt tuulutamise saisma jaⁿ nakašs vilistämä, siss tuu usk niij, et vilistamisega^t tulõ tuul. Siss ku^t tuul tull, siss nakašs ruttu sar^j jama iks niij niigu^t tuul puhk ja ess üteli iks, et tulõ tuul tuhinaga[?], valuvili virgastõ. Siss kuⁿ naid tõuvilä õlgi oll kääntü[?], siss nuu^k kääñjä^t tüütrigu[?] jäl ütliivä[?]: „Küll teräke tuu terä, hakañ haganapääkese.“ Haganilõ üteldi jälh, et ega hakañ havana pääle eij haugu[?]. Siss ku^t tüütrigu^t taa rüärehe man taad tümmi leivä[?], siss ütliiväⁿ hää^j jälh: „Aiteh an^djalõ, aiteh an^djalõ, valuvilä võtjalõ.“ Valuvilä an^d jass peeti iks taad jumalat, kiä villä kasvatašs.

Rüki naid ess puhastada[?] inämbät ku^m miñõ^t lassiva^t taast harvast sarjast läbi. Siss viijdi hää aita ja^p puistati salvõ. Sijmness siss puhastõdi näid tuudmuudu, et visafi näid tuulõ käen,

Siis kui terad, jah, nood aganad jah, mis nad nüüd olid, ikka hunnikusse said, siis hakati neid tuulama. Väravad tehti kahelt poolt lahti, sari pandi üles, ta ikka nende laopuude külge köideti. Sarja äär oli ikka haavapuust, ta ikka oli ümmargune. Ikka nii üks süld oli ta keskelt ära. Selle äär oli nii vahest pool küünart lai või. Põhi oli tal ruuduline, ikka kootud või palmitsetud neist toomevõi pajuvitstest. — — —

Siis kui tuult ei olnud, siis mees jättis tuulamise seisma ja hakkas vilistama, siis too uskus nii, et vilistamisega tuleb tuul. Siis kui tuul tuli, siis hakkas ruttu sarjama, ikka nagu tuul puhus ja ise ütles, et tule tuul tuhinaga, valuvili⁵¹ virgasti. Siis kui neid tõuvilja õlgi oli käänatud, siis nood käänajad tüdrukud jälle ütlesid: „Küll teräke toob terä, agan aganapeäkese.“ Aganatele õeldi jälle, et ega agan agana peale ei haugu. Siis kui tüdrukud selle rukkirehe juures seda „tümmi“ löid, siis ütlesid nad jälle: „Aitäh andjale, aitäh andjale, valuvilja võtjale.“ Valuvilja andjaks peeti ikka seda jumalat, kes vilja kasvatab.

Rukkeid, neid ei puhastatud rohkem, kui mõned lasksid sellest harvast sarjast läbi. Siis viidi nad aita ja puistati salve. Seemneks siis puhastati neid seda-

⁵¹ valuvili — puhas vili.

siss naa[?] ilusa^p puhta^t terä^s sattõva õkva maha[?] jaⁿ naa^k kahvaterä[?], naa^v veij tuul tõištõ paika.

Leeväss tehti iks nisaa kigõ haganaga[?], tyy leib oll kah jälle must ja[?] haganinõ. Siss jo üteldi iks niij, et latsõ hoiikõ tulõga kaügõhe, kuiva^t leevä[?] omma^t laudi pääl. — — —

(Isak Laatsarus, 93 a.,
Urvaste, 1946)

moodi, et visati neid tuule käes, siis need ilusad puhtad terad kukkusid otse maha ja need kahvaterad⁵², need viis tuul teise paika.

Leivaks tehti ikka niisama kõige aganaga, too leib oli kah kole must ja aganane. Siis ju õeldi ikka nii, et lapsed, hoidke tulega kaugale, kuivad leivad on laudi peal⁵³. — — —

⁵² kahvaterad — kerged, väheväärtuslikud terad; ⁵³ riulil.

SELETUSEKS

Et hõlbustada teksti lugemist, juhime tähelepanu mõnedele transkriptsiooni-märkidele:

ĭ — e ja i vahepealne häälik,

ŭ — o ja u vahepealne häälik,

ü̇ — õ ja ü vahepealne häälik,

ĩ — peamiselt võru murdes esinev omapärane i poole kalduv õ, mis kõlab umbes nagu vene ы,

ʔ — peamiselt võru murdes esinev omapärane sõnalõpu sulghäälik (katkehäälik),

˘ — sõnade vahel seob sõnu, mis kiires kõnes nagu sulaksid ühte, kusjuures järgneva sõna algushäälik kandub eelmise sõna lõppu,

˙ — märgib kolmandavärtelist häälikut,

˚ — tähe kohal või järel märgib peenendatud häälikut.

Korrespondentide märkimisviis on valimikus kokkuleppel korrespondendiga enam-vähem ühtlustatud.

Kolme punkti (...) tarvitatakse juhtumil, kui on välja jäetud üksikud sõnad või üks lause.

Kolme kriipsu (— — —) tarvitatakse siis, kui on välja jäetud rohkem kui üks lause.

Ümarsulge () kasutatakse täiendavate seletuste puhul.

Urvaste murdeteksti kirjakeelses tõlkes on nurksulgude [] vahel toimetuse omapoolsed lisandused või tõlkes tarbetud sõnad.

Teksti järel sulgudes on märgitud keelejuhi nimi, vanus ning teksti üleskirjutamise koht ja aasta.

Joonealused märkused on toimetuskolleegiumilt. Kui esitatakse korrespondendi märkus, siis on juurde lisatud korrespondendi initialsid (E. S. = E. Siil, K. M. = K. Mihkla).

SISUKORD

Saateks	3
-------------------	---

I. Kirde-eesti rannamurre

Murdetekste põlevkivirajoonist (E. Mets)	
1. Põlevkivi avastamisest	9
2. Tööstuse asutamisest	10
3. Töölesaamisest	11
4. Esimesed ehitised	13
5. Rajoonide nimetused ja nende tekkimine	13
6. Päevatöölised	14
7. Tükitöölised	16
8. Laadijad naised	18
9. Ajutised töölised	20
10. Arstiabist	21

II. Saarte murre

Talurahva ülestõus von Sengbuschi vastu Karja mõisas aastal 1905 (A. Toomessalu)	
1. Üldiselt	23
2. Mõisa minek	25
3. Matmine	28
4. Kohus ja karistus	29

III. Keskmurre

Murdetekste Koselt ja mujalt (K. Mihkla)	
1. Orjuse aeg	34
2. Teomees Uuemõisas	35
3. Kuuendikumehed	38
4. Talude kruntipanek	39
5. Talupoja elust	41
6. Uuemõisa parun Uexküll	42
7. Parun Uexküll	43
8. Renthärä Brevern	44
9. J. Lauristini vanavanemaist	44
10. Lauri sauna Hans Lauristin	45
11. Tuisu kuuendikutalu	47
12. Hõõrumised Uuemõisas	48

13. Uuemõisa vallakool	49
14. Uuemõisa ministeeriumikool	49
15. Kose koolielu	50
16. Aednik Raeda	51
17. Juhan Kotkas Mahtra sõjas	52
18. Mõisnikkude vastu	52
19. Seitsmeteistkümnendal (1917.) aastal	53
20. Rapla õpetaja Girgensohn (Hageri)	53
21. Mahtra sõjast (Juuru)	54

IV. Võru murre

Vanaaegsest põllupidamisest (E. Siil)

1. Talurahva elust-olust üldiselt	56
2. Sulase elust	61
3. Põllutööst	65
4. Lugu linamüügist	67
5. Mõisavargusest	72
6. Rahutustest	76
7. Kütisetegemisest, kesaharimisest ja rukkikülvist	77
8. Kevadistest põllutöödest	81
9. Vanakuradi sünnipäevast	87
10. Karja väljalaskmisest	88
11. Heinatööst	89
12. Viljakoristamisest	92
13. Rehepekstmisest	94
14. Tuulamisest	100

Seletuseks	102
----------------------	-----

СБОРНИК ДИАЛЕКТНЫХ ТЕКСТОВ
КОРРЕСПОНДЕНТОВ ОБЩЕСТВА РОДНОГО ЯЗЫКА I

На эстонском языке
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маantee 10

*

Toimetaja M. Must. Tehniline toimetaja H. Kohu. Korrektorid H. Peel ja Ü. Rattur

Ladumisele antud 16. IX 1955. Trükkimisele antud 30. XII 1955. Paber 60 × 92, 1/16. Trüki-
poognaid 6,5 + 8 kleebist. Arvutuspoognaid 6,93. Trükiarv 1000. MB-19969. Tellimise nr. 2854.

Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4.

Hind rbl. 6.20

Trükivigu

Lk.	Rida	On trükitud	Peab olema
25	16. ülalt	<i>rouva</i>	<i>rouva</i>
29	16. ülalt	<i>Kahestteismesī</i>	<i>Kahestteismest</i>
30	16. alt	<i>sīi</i>	<i>sīi</i>
32	6. alt	<i>vīist</i>	<i>vīist</i>
53	11. alt	<i>laskis</i>	<i>laškis</i>
53	5. alt	<i>rahvasuu</i>	<i>rahvasuu</i>
74	12. ülalt	<i>eij_olōs's</i>	<i>eij_olōs's</i>
76	9. ülalt	<i>muijalpūul</i>	<i>muijalpūul</i>
88	21. ülalt	<i>vīhta</i>	<i>vīhta</i>

Rbl. 6.20

21013

5142064

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00514206 4